

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta sociálních věd

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Martin Vejvoda

Konstrukce identity v médiích určených lidem s tělesným postižením

Diplomová práce

Praha 2010

Autor práce: **Martin Vejvoda**

Vedoucí práce: **PhDr. Irena Reifová, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2010**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

VEJVODA, Martin. *Konstrukce identity v médiích určených lidem s tělesným postižením*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, 2010, 98 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Irena Reifová, Ph.D.

Anotace

Diplomová práce „Konstrukce identity v médiích určených lidem s tělesným postižením“ si klade otázku, zda lze v českých časopisech určených lidem s tělesným postižením vysledovat určitou skupinově specifickou, intelektuálně propracovanou verzi pohledu na svět. Jde o to zjistit, zda je na stránkách těchto periodik čtenářům nabízena určitá forma skupinové ideologie a jaké jsou její hlavní znaky. Problém uchopujeme s pomocí konceptu skupinové ideologie teoretika Teuna A. van Dijka a jeho metody ideologické diskurzivní analýzy.

Annotation

Diploma thesis „Construction of identity in the media dedicated to the physically challenged people“ asks the question, whether it is possible to trace certain group-specific, intellectually elaborate world view in the czech magazines dedicated to the physically challenged people. The aim is to find out, whether these periodicals offer a certain form of group ideology to the reader and what are its main characteristics. We handle this problem with the aid of the concept of group ideology by the theorist Teun A. van Dijk and his method of ideological discourse analysis.

Klíčová slova

identita, skupinová ideologie, ideologická diskurzivní analýza

Keywords

identity, group ideology, ideological discourse analysis

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně a použil jsem jen prameny a literaturu, které cituji a uvádím v příloženém seznamu literatury.
2. Souhlasím s tím, aby tato práce byla zveřejněna pro účely studia a výzkumu.
3. Rozsah práce činí 209 900 znaků s mezerami, tj. 116,6 normostran.

V Praze dne 9. 8. 2010

Martin Vejvoda

.....

Poděkování

Svým nejbližším děkuji za trvalou materiální a emocionální podporu. Dík patří také PhDr. Ireně Reifové, Ph.D. za její podnětné rady v průběhu psaní práce. Mé poděkování patří všem, kteří mi byli oporou při studiu a díky nimž jsem se mohl plně věnovat psaní této práce.

OBSAH

Teze diplomové práce.....	8
1. ÚVOD.....	9
2. LIDÉ S POSTIŽENÍM – SOCIOLOGICKÁ A ANTROPOLOGICKÁ PERSPEKTIVA 11	
2.1. Terminologie.....	11
2.2. Koncept identity.....	14
2.3. Individuální aspekty tělesného postižení.....	16
2.3.1. <i>Tělové schéma</i>	16
2.3.2. <i>Socializace s tělesným postižením</i>	17
2.4. Sociální aspekty tělesného postižení.....	18
2.4.1. <i>Individuální a sociální model postižení</i>	18
2.4.2. <i>Otázka norem</i>	19
2.4.3. <i>Ambivalence jako součást zkušenosti lidí s postižením</i>	20
2.4.4. <i>Smíšené interakce</i>	21
2.4.5. <i>Cesty k plnému přijetí</i>	22
3. LIDÉ S POSTIŽENÍM A MÉDIA.....	24
3.1. Problém stereotypních reprezentací.....	24
3.2. Lidé s postižením v masových médiích.....	26
3.3. Média určená lidem s postižením.....	28
3.4. Česká média pro lidi s postižením.....	31
4. IDEOLOGIE, DISKURZ A DISKURZNÍ ANALÝZA.....	35
4.1. Ideologie.....	35
4.2. Diskurz.....	42
4.3. Diskurzní analýza.....	46
4.4. Shrnutí teoretických a metodologických východisek.....	53
5. DISKURZNÍ ANALÝZA VYBRANÝCH PERIODIK.....	55
5.1. Metodologie.....	55
5.2. Členství.....	56
5.2.1. <i>Osoby s oprávněním promlouvat: „našinci“ a „zasvěcení“</i>	56
5.2.2. <i>Komu jsou analyzovaná periodika určena</i>	57
5.2.3. <i>Být a stát se vozíčkářem</i>	60
5.3. Zdroje.....	64
5.3.1. <i>Přístup k veřejné dopravě jakožto ceněnému sociálnímu zdroji</i>	65
5.3.2. <i>Architektonické bariéry</i>	68
5.3.3. <i>Rovnocenný přístup ke vzdělání a zaměstnání</i>	69
5.3.4. <i>Internet jakožto médium umožňující přístup k ceněným sociálním zdrojům</i>	70
5.4. Postavení a skupinové vztahy.....	73
5.4.1. <i>Lidé s postižením a majoritní společnost jako dva oddělené světy, jež je třeba znovu spojit</i>	73
5.4.2. <i>Předpoklady propojení dvou oddělených světů</i>	78
5.4.3. <i>Nutnost odstranit „bariéry v myšlení“</i>	80
5.4.4. <i>Masová média jakožto jedna z příčin „bariér v myšlení“ a zároveň předpoklad jejich odstranění</i>	81
5.5. Cíle, hodnoty a normy.....	84
5.5.1. <i>Cíle a projekty směřující k jejich dosažení</i>	84
5.5.2. <i>Prezentované hodnoty: dobročinnost, reciprocita, soběstačnost, tělesné postižení jako výzva</i>	85
6. ZÁVĚR.....	89
Resume.....	92

Literatura	93
Elektronické zdroje	94
Seznam citovaných článků.....	95

Teze diplomové práce

1. ÚVOD

V této práci bych se rád věnoval výzkumu periodik, která obvykle stojí spíše na okraji zájmu studia médií. Jedná se o časopisy určené minoritám, v tomto případě lidem s vážným tělesným postižením, kteří v důsledku toho mají omezené pohybové schopnosti a často využívají mechanického či elektrického vozíku. Budu se zabývat tím, jak jsou v těchto specializovaných médiích lidé s postižením prezentováni jako skupina. Hlavním předmětem mého zájmu bude tedy otázka, zda lze na stránkách těchto časopisů zkoumat skupinovou ideologii a jejím prostřednictvím předkládanou identitu lidí s postižením.

Prvotní inspirací k napsání takto zaměřené práce byla pasáž z knihy *Stigma* od amerického sociologa kanadské původu Ervinga Goffmana. Ten ve své pronikavé studii zkoumající stigma neboli nežádoucí a silně diskreditující atributy¹ mimo jiné poukazuje na to, že pro lidi s určitým stigmatem či postižením vznikají publikace a periodika, „jejichž prostřednictvím se ve čtenáři posiluje a upevňuje pocit skutečnosti ‚jeho‘ skupiny a jeho vazby k ní“ (Goffman, 2003:35-36).² Odtud se zrodila myšlenka, zda by bylo možné vysledovat tuto skupinově specifickou, „intelektuálně propracovanou verzi pohledu na svět“ (Goffman, 2003:36), také v českých médiích primárně určených lidem s tělesným postižením. Zvolil jsem proto tři takto zaměřená tištěná periodika – časopisy *Vozičkář*, *Můžeš* a *Vozka*. Snažil jsem se zjistit, zda je na stránkách těchto časopisů lidem s postižením nabízena určitá forma skupinové ideologie a vysledovat, jaké jsou její hlavní znaky.

K teoretickému uchopení tohoto problému se jako nejvhodnější ukázal být koncept skupinové ideologie nizozemského teoretika Teuna A. van Dijka. Autor totiž ideologie nevyhrazuje pouze dominantním složkám společnosti, nýbrž také skupinám ovládaným či marginalizovaným, jež potřebují ideologie například jako základ své rezistence. Předpokladem existence skupin je podle van Dijka vznik ideologií, které se týkají především toho, co je pro danou skupinu charakteristické, zejména tedy jejich názorů o sobě a o jiných skupinách.³ Ideologie jsou tedy v jeho pojetí reprezentacemi toho, kým se členové skupiny cítí být, za čím si stojí, jaké jsou jejich hodnoty a jaké jsou jejich vztahy s jinými skupinami, zejména s jejich nepřáteli a oponenty. Základní strukturu každé ideologie tedy podle van Dijka tvoří otázky spojené s kategoriemi členství, činností, cílů, hodnot, postavení a zdrojů každé skupiny. V této práci jsem se pokusil určit, jakou podobu mají tyto kategorie v rámci skupiny lidí s postižením. Jelikož jsou podle van Dijka pro formulaci ideologií a jejich

---

¹ Více o stigmatu viz str. 13, 17 a 18.

² Více viz str. 27.

³ Více viz str. 35 – 39.

sociální reprodukci nejvýznamnější diskurzy (zde definované jako texty a promluvy), zaměřil jsem se na hledání zmiňovaných kategorií prostřednictvím analýzy tištěných periodik určených lidem s tělesným postižením. Společně s van Dijkem lze tento způsob zkoumání označit jako ideologickou diskurzní analýzu. Ta je kritická v tom smyslu, že zastává jasné stanovisko vědeckého nesouhlasu se vztahy založenými na sociální dominanci a nerovnosti. Mé pojetí je specifické zejména v tom, že neodhaluje ideologické praktiky dominantních složek společnosti v majoritních médiích, nýbrž dává nahlédnout perspektivu konkrétní marginalizované skupiny.

Pokud jde o samotnou strukturu diplomové práce, skládá se ze čtyř hlavních částí. V první se věnuji problematice tělesného postižení z antropologické a sociologické perspektivy, neboť se domnívám, že analýze médií určených lidem s postižením by měl předcházet hlubší vhled do jejich situace. Zabývám se terminologií týkající se lidí s postižením, podrobněji se věnuji konceptu identity, který je pro tuto problematiku stěžejní. V této části je řeč také o individuálních i sociálních aspektech tělesného postižení, ať jde o individuální prožívání vlastní tělesnosti či o sociální interakce lidí s postižením se „zdravými“.

Druhá část se věnuje teoretickým poznatkům týkajícím se mediální reprezentace lidí s postižením v médiích. V této souvislosti je řeč o stereotypních reprezentacích lidí s tělesným postižením v masových médiích. Uvádím rovněž přehled rozhlasových a televizních pořadů, které jsou handicapovaným lidem určeny ve veřejnoprávních médiích. Následuje přehled českých médií, která jsou určena převážně osobám s tělesným postižením.

V následující části vymezuji základní teoretické koncepty, jež jsou pro tuto diplomovou práci zásadní. Jednotlivé podkapitoly proto věnuji vymezení konceptů ideologie a diskurzu, přičemž nejprve uvádím různé teoretické přístupy, abych se v jejich závěru přihlásil k pojetí Teuna A. van Dijka. Stejný postup platí i pro podkapitulu věnovanou metodě diskurzní analýzy.

Poslední, čtvrtou část již tvoří samotná ideologická diskurzní analýza periodik určených lidem s tělesným postižením. Podkapitoly se věnují jednotlivým kategoriím tvořícím strukturu skupinové ideologie tak, jak je prezentována na stránkách časopisů určených těmto lidem. Řeč je tedy například o tom, kdo je na stránkách těchto specializovaných časopisů oprávněn promlouvat a na koho se tyto psané promluvy obrací, či jak je zde vykládáno společenské postavení lidí s postižením.

2. LIDÉ S POSTIŽENÍM – SOCIOLOGICKÁ A ANTROPOLOGICKÁ PERSPEKTIVA

V této kapitole bych se rád zabýval situací lidí s postižením jako takovou. Vycházet budu ze specializované antropologické a sociologické literatury, která se věnuje této problematice jak z hlediska individuálního prožívání, tak z hlediska života v rámci většinové společnosti. Domnívám se totiž, že zkoumání médií určených převážně lidem s postižením by mělo předcházet pochopení situace těchto osob.

Rád bych nejprve úžeji vymezil kategorii lidí, kterým se ve své práci budu věnovat. Řeč bude o lidech, kteří se z důvodu úrazu či nemoci musí pohybovat s pomocí elektrického či mechanického vozíku. Jak tvrdí Robert F. Murphy, lidé s vážným zdravotním postižením jsou marginální skupinou, jež ztělesňuje „lidskost redukovanou na její holé základy.“ (2001:13-14). Připomíná, že lidé v rámci jedné kultury mohou žít v do jisté míry odlišných realitách, což může být dáno jejich radikálně odlišnou životní situací. To platí i pro lidi, kteří nemohou chodit (tamtéž:85).

Lze však o lidech s určitým postižením hovořit jako o skupině? V tomto ohledu se jako užitečné jeví Goffmanovo chápání pojmů skupina a kategorie (2003:34). Kategorie představuje abstraktní termín použitelný pro osoby s určitým druhem postižení. Značná část příslušníků takovéto kategorie přitom bude pojmenovávat její celek s pomocí výrazů jako „skupina“, „my“ apod. Jak tvrdí Goffman, příslušnost k nějaké kategorii může „napomáhat k vytváření skupin a vztahů, aniž to však znamená, že úplná množina jejich příslušníků konstituuje skupinu“ se „stabilním a všezahrnujícím vzorcem vzájemné interakce“ (tamtéž).

2.1. Terminologie

Nelze než souhlasit se sociologem Michaellem Oliverem, že používání jazyka není pouze sémantickou, ale také politickou a mocenskou záležitostí (1996:74). Proto považuji za důležité ujasnit si termíny, jež budu používat ve vztahu k lidem, o kterých bude v této práci řeč.

Označení jako handicap nebo postižení jsou „akcidenty“ či přívlastky, tedy cosi druhotného, co zastiňuje člověka jako takového (Novosad a Švingalová, 2002:12). Pokud tyto sekundární atributy použijeme v podobě substantiv („slepec“, „invalida“, „mrzák“), vytvoříme nálepky, které mají obrovskou moc (Allport, 2004:203). Tyto nálepky se obvykle týkají nějakého dobře viditelného rysu (příkladem jsou etnické nálepky odkazující na barvu

pleti). Takto může upoutat pozornost i mechanický či elektrický vozík, který Murphy označuje jako „symbol invalidity“⁴ (2001:56). Allport takovým symbolům říká „nálepky s nejvyšší účinností“, neboť nás ohlušují tak, „že nedokážeme vnímat jemnější rozdíly, kterých bychom si jinak mohli povšimnout“ (2004:203). „Živý, dýchající, komplexní jedinec – nejvyšší jednotka lidské podstaty – se ztrácí z dohledu“ (tamtéž:204). Pokud si určitého jednotlivce zařadíme pod tuto „nálepku s nejvyšší účinností“, pak hrozí, že na sebe bude vázat více atributů, než by měla (tamtéž).

Existuje nicméně celá škála pojmů používaných jako synonyma či alternativy (Novosad a Švingalová, 2002:103). Je ovšem možné hovořit o určité hierarchii těchto termínů (tamtéž:104). Nejmenším společným jmenovatelem v rámci množiny všech faktorů znevýhodnění je „vada“, tedy fyziologická a (nebo) anatomická anomálie. Vada postihuje určité funkce (snižuje schopnosti, omezuje výkonnost, může zbrzdít celkový vývoj), vede k jejich omezení nebo ztrátě a pak mluvíme o „postižení“. Postižení pak jedince v nějakém ohledu „handicapuje“ či „znevýhodňuje“ a může dojít k omezení možností v sociálním životě (tamtéž).

Jako podstatný a s předchozím vymezením příbuzný se jeví přístup Michaela Olivera, který rozlišuje vadu (*impairment*) od postižení či zbavení způsobilosti (*disability*) (1996:22). Vadu chápe jako objektivní fyzickou dysfunkci, postižení jako nevýhodu či omezení v určitých činnostech zapříčiněné daným sociálním uspořádáním, které lidem s fyzickou vadou brání v běžných sociálních činnostech. Postižení je tedy „zvláštní formou sociálního útlaku“ (tamtéž). Na objektivní fyzickou vadu se tedy váže postižení, které má svůj původ ve společnosti.

Jak říká Murphy, slova jako krippl a mrzák jsou zdravým lidem zapovězena, zatímco lidé s postižením je mezi sebou běžně používají (2001:89). Jestliže pak lidé z majority používají nelichotivé a stigmatizující termíny „mrzák“, „bastard“ či „imbecil“, pak se jedná o projev diskriminujícího přístupu k lidem s postižením, který vychází z představy o jejich neúplné lidskosti (Goffman, 2003:13). Ironické uchopení těchto dehonestujících termínů stigmatizovaným – například říkají-li si tak mezi sebou – pak představuje určitou formu rezistence vůči stigmatizaci (Mitchell a Snyder, 2001:208-209). Toto postavení znehodnocujících termínů na hlavu oslabuje moc těchto pojmů, které sloužily členům majority k vlastnímu povýšení. Ironizování termínů vlastního ponížení zneklidňuje dominantní část společnosti zvláště tehdy, je-li prezentováno ve veřejném diskurzu.

---

⁴ Sám se budu termínu „invalidita“ ve své práci vyhýbat, zde jsem však nucen citovat z překladu českého vydání knihy Umlčené tělo.

Marginalizovaní lidé tím staví majoritě před oči vlastní dehumanizující postupy (Mitchell a Snyder, 2001:208-209). Jak již bylo řečeno, čím více se určité pojmenování blíží oné nálepce s nejvyšší účinností, oslepuje nás a zastiňuje konkrétního jednotlivce mnohdy iracionálními atributy. A jak říká Allport, „součástí každého projektu, jehož cílem je odstraňování předsudků, musí být intenzivní sémantická terapie“ (2004:212).

Připomeňme si etymologii dvou často používaných pojmenování. Český etymologický slovník říká, že pojem „invalida“ původně znamená „voják neschopný služby pro válečné zranění“ (Rejzek, 2001:241). Je zde tedy patrný důraz na určitou in-validitu, neplatnost či neschopnost. Pokud jde o „handicap“, podle Českého etymologického slovníku termín znamená nevýhodu, ztížení podmínek (zejména ve sportu). Pochází z angličtiny, kde původně znamenal „znevýhodnění silnějších koní v dostizích“ (Rejzek, 2001:194). Slovník však nevysvětluje proč. Konkrétnější je Libor Novosad, podle něhož slovo jednak označuje znevýhodnění dostihového koně těžším sedlem, jednak může vycházet ze spojení „cap in hand“, které označuje žebráka (Novosad a Švingalová, 2002:104).

Je ovšem třeba si připomenout postoj Roberta F. Murphyho ke sporu, jenž se vedl o významy a účinky slov „handicapovaný“ a „invalidní“ (2001:89). Sám je pokládá za synonyma a spor je podle něj především projevem toho, že si je člověk s postižením neustále vědom svých omezení, a proto dostává „emocionální náboj i slovník invalidity“. Důsledkem je podle něj defenzivní postoj vůči jakémukoli znevažování.

Jako nejuplněnější vymezení kategorie lidí, kterými se bude tato práce zabývat, se jeví „lidé, kteří se na základě určité zdravotní vady musí pohybovat s pomocí elektrického či mechanického vozíku“. Z důvodu úspornosti však budu nucen užívat slovní spojení „člověk s postižením“. Jedné se o poněkud obecné označení, budu však pod ním mít na mysli především postižení fyzické. Považuji je za vhodné zejména proto, že klade na první místo člověka jako takového a postižení odsunuje do pozadí jako sekundární atribut. Pojem „handicap“ chápu jako relativně neutrální, stejně jako označení „vozičkář“, jak se ostatně jmenuje jedno z nejvýznamnějších tištěných periodik u nás. Vyvaruji se však termínů „invalida“ či „invalidita“, které vnímám jako zastaralé a navzdory jejich častému používání v běžné řeči je považuji za obtěžkané negativními konotacemi. Zároveň bude třeba mít na paměti onu výše zmíněnou Oliverovu distinkci mezi fyzickou vadou/poškozením (*impairment*) a postižením (*disability*), které má svůj původ ve společnosti.

2.2. *Koncept identity*

Významným konceptem v problematice tělesného postižení je identita. Je proto důležité si jej vymežit nejprve v obecnější rovině. Jak upozorňují Berger a Luckmann⁵, jedinec sám sebe již od dětství vnímá skrze to, jak k němu přistupují významní druzí (1999:130). Přijetí subjektivně soudržné identity je dialektickým procesem, ve kterém hraje rovnocennou roli to, jak vnímáme sebe sama, ruku v ruce s tím, jak nás vnímají druzí. Autoři hovoří o dialektice „mezi objektivně přidělenou a subjektivně přijatou identitou“ (tamtéž:131).

Rodina a nejbližší, tedy významní druzí, hrají důležitou úlohu v udržování subjektivní reality⁶, tedy takové reality, jak je vnímána v jedincově vědomí (Berger a Luckmann, 1999:145). Díky těmto nejbližším si jednatel může zachovávat víru, že je tím, za koho se má. Méně významní lidé hrají roli jakéhosi chóru. Jejich názor na jednotlivce se může pochopitelně lišit a tyto rozpory může jedinec vyřešit tak, že svou subjektivní realitu buď pozmění, nebo přeruší vztahy s původci nelichotivých názorů (tamtéž).

Identita tedy podle autorů vzniká v dialektickém vztahu mezi jedincem a společností. „Identita se utváří během sociálních procesů“ (Berger a Luckmann, 1999:170). Identity se vytvářejí vzájemným působením organismu, individuálního vědomí a sociální struktury, zároveň však také zpětně danou sociální strukturu ovlivňují, udržují či mění (tamtéž:171).

Thomson rozlišuje dva typy identity: jednak hovoří o sebepojetí (vlastní identitě, *self identity*), jednak o kolektivní identitě (*collective identity*) (2004:152). „Kolektivní identita odkazuje k tomu, jak jedinec vnímá sám sebe jako člena nějaké sociální skupiny či pospolitosti. Je to pocit sounáležitosti, pocit, že jsem součástí nějaké sociální skupiny, jež má vlastní dějiny a kolektivní osud.“ (tamtéž) Zároveň je nutné dodat, že proces konstruování identity je v moderních společnostech do značné míry ovlivňován mediovanými symbolickými materiály (Thompson, 2004:167). Chápání sebe sama si člověk vytváří na základě symbolických materiálů, které má k dispozici, a které využívá k výkladu sebe sama (tamtéž:169). Na základě nových symbolických materiálů vycházejících z nových zkušeností a zážitků redefinuje svou identitu. Jak říká Thompson, „mediované materiály – stejně jako symbolická sdělení získaná interakcí tváří v tvář – je možné zapojit do procesu utváření sebepojetí“ (tamtéž:170).

---

⁵ Autoři vycházejí z tezí symbolického interakcionismu G.H. Meada kladoucího důraz na aktivního a tvůrčího jedince (Giddens, 1999:536). „Sebeuvědomění podle Meada dosahujeme tehdy, když začneme rozlišovat mezi oběma formami ‚já‘ (*me* a *I*).“ (tamtéž:50) *I* představuje nesocializované dítě, *me* je sociální já. Podle Meada jedinci dospívají k sebeuvědomění tím, že jsou schopni se vidět tak, jak je vidí ostatní (tamtéž).

⁶ Naproti tomu objektivní realita je definována institucionálně, nikoli tedy subjektivně prožívána (Berger a Luckmann, 1999:145).

Pro pochopení souvislostí ohledně identity a postižení je nutno zmínit vymezení sociální identity a identity ega u Ervinga Goffmana. Ve svém vymezení sociální identity Goffman vychází z toho, že každá společnost vytváří kategorie osob s atributy, které jsou považovány za přirozené. Díky těmto očekávaným přívlastkům můžeme předjímat, s kým máme tu čest, což by nám mělo interakci usnadnit (Goffman, 2003:9). Sociální identita, tedy určitá kategorie osob a k ní se vážící atributy, je buď virtuální (požadavky a představy o tom, čím by měla osoba stojící před námi být) nebo skutečná (kategorie a atributy, které se ukáží jako dané osobě skutečně vlastní). Pakliže je určité osobě vlastní nějaký méně žádoucí atribut, jímž se odlišuje od osob v předpokládané kategorii, nastává rozpor mezi virtuální a skutečnou sociální identitou. Atributy jednotlivce totiž zcela neodpovídají kategorii, do které by měl patřit (tamtéž). Silně diskreditující atribut pak Goffman nazývá stigmatem. U osob, které Goffman označuje jako diskreditované, je rozpor mezi virtuální a skutečnou identitou znám (2003:54). Sem patří bezpochyby i lidé na vozíku, jejichž postižení je na první pohled zřejmé. U diskreditovatelných osob naopak jejich odlišnost na první pohled známa není. Diskreditovaní se budou během interakcí s „normálními“⁷ snažit spolupracovat na dojmu, že daná odlišnost je irelevantní, diskreditovatelní se budou snažit informace o určité vadě regulovat.

Identitu ega pak Goffman definuje jako „subjektivní pocit vlastní situace a vlastní kontinuity charakteru, který člověk získá v důsledku svých různých sociálních zkušeností“ (2003:123). Sociální identita se týká definic, které si druzí lidé vytvářejí o určité osobě. Identita ega je naopak subjektivní a reflexivní povahy. Člověk si ji tvoří ze stejných zdrojů, ze kterých si ostatní vytvářejí jeho osobní a sociální identitu, on je však v tomto procesu více angažován (tamtéž:124). Koncept identity ega umožňuje zabývat se tím, jak jednatel své stigma a jeho zvládnutí individuálně pociťuje. Tyto pocity se dle Goffmana vyznačují především jistou ambivalencí. Stigmatizovaný jedinec si je totiž vědom měřítek identity dané společnosti a také faktu, že jim není schopen dostát (tamtéž).

Velmi úzce spojuje koncept identity s postižením antropolog Robert F. Murphy, který ve své knize Umlčené tělo popsal průběh stávání se člověkem s těžkým zdravotním postižením. Vážné tělesné postižení⁸ je podle něj identita, „dominantní charakteristika, jíž se musí všechny sociální role přizpůsobit“ (2001:90). Je pevně usazeno v podvědomí, což ovlivňuje sebepojetí daného jednotlivce mnohem více, než jiné sociální role jako věk,

---

⁷ Tímto termínem Goffman označuje osoby, které se nevzdalují v negativním smyslu od konkrétních očekávání (2003:13).

⁸ Český překlad používá termín „invalidita“.

zaměstnání či etnická příslušnost. Murphy se shoduje s Goffmanem v tom, že „handicapovaný jedinec vypadává z horizontu normálních očekávání...“ (2001:100). Došlo u něj totiž k narušení identity. Jeho sociální role jsou nejasné či potlačené, neboť jeho identitu překrývá postižení (tamtéž:113). Postižení je podle Murphyho stavem těla i aspektem sociální identity. Je to „proces, který uvádějí do pohybu somatické příčiny, ale definici a význam mu dává společnost“ (2001:157).

2.3. Individuální aspekty tělesného postižení

Postižení lze chápat jako sekundární atribut, který mnohdy v očích členů majoritní společnosti zastiňuje jedince jako takového. Jak jsme ovšem viděli, jedná se o nezanedbatelnou součást identity a život s vrozeným nebo získaným postižením s sebou nese řadu omezení a obtíží (Novosad a Švingalová, 2002:105). Mezi somatické, psychické a sociální aspekty postižení patří omezení či ztráta schopnosti lokomoce, atypické pohybové stereotypy a problematická koordinace pohybů, zvýšená závislost na technických pomůckách a na fyzické pomoci, nutnost dlouhodobého respektování určité životosprávy či specifických zdravotních opatření, poruchy sebepojetí, emoční labilita, izolovanost, snížená sociabilita aj. (tamtéž:105-106).

2.3.1. Tělové schéma

Tělo, respektive naše představa o něm (tzv. „tělové schéma“), je nedílnou součástí naší identity. Je úzce spjata s naším sebehodnocením a je výslednicí mnoha faktorů. Roli hrají naše vlastní zkušenosti, reakce ostatních, naše srovnávání se s nimi, ale i převládající ideál, který je nám prezentován například v médiích (Novosad a Švingalová, 2002:51). Robert F. Murphy mluví o tom, že v Americe nabylo tělo takového významu, že péče o něj přešla doslova k fetišismu (2001:95). „Správně“ vypadající tělo je téměř morální povinností, což nám vtoukají do hlavy reklamy a masová média (tamtéž:96). Tento ideál je však určen pouze lidem na vzestupu a také u nich deformuje životní podmínky (tamtéž:97). Rovněž Gwyn tvrdí, že kult těla a perfektního zdraví se stal „iluzorním ideálem“ a normou. Upozorňuje, že „jakákoli stopa nevyzpytatelnosti či defektu, odlišnosti od zavedených norem váhy a tvarů, tělesné vady nebo zohavení, jsou vnímány jako druh deviace naznačující úbytek lidskosti“ (2002:6). V naší kultuře má tělesná atraktivita značnou sociální hodnotu, lidé odpovídající estetickému ideálu získávají lepší sociální status a tělové schéma tak nabývá na důležitosti

jako součást identity (Novosad a Švingalová, 2002:51). Zejména výrazná a náhlá změna je pak citlivě prožívána (tamtéž:49).

2.3.2. Socializace s tělesným postižením

Lidé postižení od dětství se mohou se svými omezeními do jisté míry sžít. Mnoho paraplegiků a kvadruplegiků však ke svému postižení přišlo v pozdějším věku a musí se „převtělit do svého poškození“ či dokonce odtělesnit, je-li ztráta funkce závažná (Murphy, 2001:86).

Náhlá změna po úrazu, nemoci či nevydařené operaci s trvalými následky si vynucuje vybudovat sebepojetí nově a přijmout sebe sama v nové situaci (Novosad a Švingalová, 2002:107). To samozřejmě představuje náročný úkol a tlak na psychiku. Robert F. Murphy poukazuje na to, že tělesné postižení znamená ztrátu spontánnosti. Vše, každou cestu, je potřeba naplánovat (2001:68). Tělesné postižení však nepředstavuje jen ztrátu motorických schopností, mění se také postoj člověka k sobě samému, mění se základní podmínky existence. Navzdory pomoci přátel či rodiny se objevují pocity osamění a izolace, neboť došlo k oslabení všeho, čím býval (tamtéž:75). „Postižení je předpokladem mých plánů a záměrů, první premisou všech mých myšlenek. ...Moje identita ztratila pevné ukotvení a začala být závislá na tělesné vadě“ (tamtéž:89). Zvláště člověk, jehož postižení trvá teprve krátce, vstupuje do světa se změněným tělem a novou identitou (tamtéž:95). Náhlá ztráta pracovní výkonnosti, ale také pohyblivosti, soběstačnosti, vlády nad vyměšováním, to vše vede ke zhroucení dosavadních jistot a životních plánů (Novosad a Švingalová, 2002:108-109).

Nějakou dobu trvá, než člověk po úraze či vážné nemoci dozraje k plné identifikaci s lidmi s postižením (Murphy, 2001:106). Nově nabyté postižení znamená pro daného člověka nový vztah k lidem, kteří jej mají také (Goffman, 2003:48). Nejprve se s nimi pravděpodobně nebude chtít ztotožnit, neboť se nepodobají „normální“ osobě, za kterou se má (tamtéž:49). Michael Oliver, který je sám kvadruplegik, charakterizuje svůj prvotní postoj po úraze jako „popření“ (1996:11). S ostatními lidmi s postižením nechtěl mít nic společného. Proto se vyhýbal kontaktu s nimi, ať už na ulici nebo v organizacích.

Identifikace s lidmi se stejným postižením probíhá postupně, Goffman však hovoří o „bodech obratu“, kdy si člověk po úraze uvědomí, že členové dané skupiny jsou obyčejné lidské bytosti (2003:51). Murphy konstatuje, že jeho přechod k paralýze provázelo ostré rozdělení minulosti na část před vozíkem a část na vozíku (2001:30). „Na dobu před svou nemocí vzpomínám jako na zlatý věk a na nedávnou dobu jako na čas špatných předzvěstí, bezúspěšných tušení a zničených nadějí“ (tamtéž).

Pokud dojde k úspěšnému sebezpřijetí a daný jednatel si osvojí reálné hodnoty, cíle a vzory, může žít uspokojující a společensky přínosný život (Novosad a Švingalová, 2002:109). Mezi prostředky, které mohou pomoci v opětovném sebezpřijetí, patří také sport. Michael Oliver se sice domnívá, že rehabilitační a terapeutický význam sportu pro lidi s postižením je přeceňován, pro něj osobně však má značnou hodnotu. „Umožnil mi dosáhnout pozitivní sebe-identity, mé popření se stalo pouze částečným a zakotvil jsem díky němu v síti sociálních vztahů, z nichž mnohé trvají dodnes“ (Oliver, 1996:11). Jak tvrdí Robert F. Murphy, sport představuje pro mnoho lidí s postižením možnost kompenzovat své nedostatky (2001:82).

2.4. Sociální aspekty tělesného postižení

2.4.1. Individuální a sociální model postižení

Zkušenost s postižením ovšem nemá jen individuální povahu. Vždyť například Robert F. Murphy nazývá motorické postižení sociální chorobou (2001:13). Bez ohledu na medicínské rozdíly nebo na příčinu této nezáviděníhodné situace, chovají se zdraví lidé k lidem s tělesným postižením úplně stejně. Postižení je pak definováno společensky a kulturně daným významem (tamtéž). Nemoc a postižení pak nepředstavují jen somatický, ale také psychický a sociální stav (tamtéž:19). Jinými slovy, jedinec čelí skutečnému rozsahu postižení až v konfrontaci s každodenním prostředím (Novosad a Švingalová, 2002:21).

Také sociolog Michael Oliver chápe postižení především jako společenský produkt (1996:1). Postižení (*disability*) definuje jako sociální bariéry, restrikce a útlak, kterým musí člověk s fyzickou vadou (*impairment*) v dané společnosti čelit (tamtéž:10). Oliver svůj postoj zřetelně ukazuje ve svém vymezení individuálního a sociálního modelu postižení. Zastánci individuálního modelu vidí problém postižení na straně jednotlivce. Tento svůj postoj opírají o „teorii osobní tragédie“, podle které je postižení nešťastnou událostí, něčím náhodným, co může potkat kohokoli (tamtéž:32).

Oliver je odpůrcem tohoto modelu a teorii osobní tragédie chápe jako čistě ideologickou. Podobně jako je tomu u sociálních a ekonomických nerovností, mají na tělesné poškození (*impairment*) vliv geografické, věkové, třídní, genderové a rasové faktory (1996:120). Oliver dává zjednodušený příklad: postižení bude mít s větší pravděpodobností žena tmavé pleti z dělnické třídy v zemi třetího světa, než bílý muž ze střední třídy pocházející z Británie či USA (tamtéž). V návaznosti na Gramsciovu teorii hegemonie Oliver

zároveň tvrdí, že lidé s postižením tyto podmínky mnohdy tiše přijímají, neboť jsou kvůli svým špatným materiálním podmínkám izolováni a neschopni kolektivních akcí, s jejichž pomocí by tento tichý souhlas mohli vzít zpět (Oliver, 1996:122). „Právě proto, že je postižení ve všech částech světa izolující zkušeností, prožívá většina těchto lidí své postižení individuálně. Proto mohou ideologii osobní tragédie internalizovat a vnímat sami sebe jako zátěž a myslet si, že jejich problémy jsou jejich vlastní chybou“ (tamtéž).

Oliver proto zastává model sociální, který je výsledkem zkušeností lidí s postižením, mezi které sám tento sociolog patří (1996:32). Z tohoto pohledu je hlavní příčinou problému neschopnost společnosti poskytnout těmto lidem adekvátní služby, zajistit jejich potřeby a umožnit jim plné společenské přijetí. Postižení, to jsou pak všechna omezení, kterým musí tito lidé čelit: předsudky, institucionální diskriminace, nepřístupnost budov a dopravních prostředků, segregace ve vzdělávání, omezené pracovní možnosti apod. (tamtéž:33). Tato omezení mají svůj původ ve společnosti a dopadají na postižené jako na celek, nikoli pouze na jednotlivce. Postižení (*disability*) pak nemá oproti fyzické vadě (*impairment*) s tělem co do činnosti – je důsledkem sociálního útlaku (tamtéž:35).

Oliver tím nechce popírat individuální obtíže spojené s fyzickou vadou, například fyzické nebo psychické útrapy (1996:38). O ně však v sociálním modelu nejde. Ten se totiž věnuje postižení (*disability*), čili společenským překážkám, omezením a útlaku uvaleným na lidi, jejichž motorické schopnosti jsou z důvodu fyzické vady omezené.

2.4.2. Otázka norem

Normy jsou předpokladem každého hodnocení, nejsou však univerzální ani jednoznačné, nýbrž relativní a proměnlivé v čase (Novosad a Švingalová, 2002:101). Obecnou normu lze definovat jako dobovou zvyklost, společensky uznávané hodnotící kritérium. Normy se vyvíjejí s ohledem na čas a místo (tamtéž).

Přes tuto relativnost a nejednoznačnost norem jsme zvyklí mluvit o „normálním člověku“, tedy o někom, kdo se pohybuje v mezích dané normy (Novosad a Švingalová, 2002:8). Erving Goffman si rovněž vypomáhá termínem „normální“, jímž označuje lidi, kteří se v negativním smyslu nevzdalují od určitých očekávání (2003:13). Zároveň však tvrdí, že „i ten nejšťastnější z normálních lidí má pravděpodobně nějakou napůl skrytou vadu, a na každou i nepatrnou vadu čeká společenská příležitost, kdy se náhle vynoří na povrch a vytvoří ostudnou trhlinu mezi virtuální a skutečnou sociální identitou“ (tamtéž:145-146).

Mezi normy, kterým v určitém životním období není schopen dostat téměř nikdo, patří především ideál tělesné krásy (Goffman, 2003:146). Není proto třeba ptát se, má-li člověk

zkušenost s vlastním stigmatem, odpověď bude podle Goffmana vždy kladná. Otázkou spíše je, v jaké podobě každý z nás stigma zažil (2003:148). „Stigmatizovaný“ a „normální“ nejsou tedy pro Goffmana osoby, nýbrž stanoviska, která se formují během smíšených interakcí na základě nevědomých norem působících při setkání (2003:157).

Jak výstižně říká Oliver, „normalita je konstrukce uvalená na realitu, v níž existuje pouze odlišnost“ (1996:88). Zároveň však upozorňuje na „ideologii normality“, která je přítomná především v rehabilitační praxi, kde se projevuje imperativem „chodit“ (tamtéž:104). Fakt, že jedinec nechodí, tato ideologie toleruje pouze tehdy, když podstoupí rehabilitaci ve snaze naučit se „téměř chodit“ nebo za účelem smířit se s tím, že nechodí. „Nechodit“ nebo odmítat „téměř chodit“ z vlastní vůle však ohrožuje moc rehabilitačních profesionálů, neboť demaskuje ideologii normality a nabourává celou rehabilitační praxi (tamtéž). Takové rozhodnutí podle autora ukazuje rehabilitaci jakožto snahu navrátit jednotlivce se spinálním poraněním do stavu „normality“, pomoci mu být tak normální, jak jen to je možné (tamtéž:105). Ideologie normality přitom neviditelně prostupuje celou společností (tamtéž:107). Oliver tímto radikálním pojetím rehabilitace nechce dokázat, že nechodit je „normální“, nýbrž vytvořit sociální prostředí, kde nechodit bude irelevantní (1978:137, cit. přes 1996:97).

2.4.3. *Ambivalence jako součást zkušenosti lidí s postižením*

Člověk s postižením má zjevně tytéž představy o identitě jako ostatní, sám sebe pravděpodobně považuje za „normálního člověka“, za lidskou bytost jako jsou všichni ostatní (Goffman, 2003:15). Zároveň si je však vědom toho, že jej mnozí jako rovnocenného nepřijímají. Zná měřítka společnosti, ve které žije, a uvědomuje si, v čem ostatní spatřují jeho vadu (tamtéž). Dochází tak k rozporu mezi sociální identitou a identitou ega, jehož důsledkem je pocit vnitřního rozporu, ambivalence (tamtéž:126).

Mnoho lidí s postižením se ve svém životě potýká s pojetím identity, které je v rozporu s jejich vlastní představou (Gill, 2001:364). Necítí se být politováníhodnými lidmi, ale ani hrdiny (tamtéž:362). Podobně jako jiné marginalizované skupiny jsou terčem negativních a nepřesných atributů. Tyto atributy však oproti jiným marginalizovaným skupinám nepostrádají tak jasně svůj reálný základ. Ačkoli je totiž jejich fyzická vada jako lidské bytosti nedefinuje, velmi snadno upoutá pozornost. Je pak obtížnější vyvracet pokřivení faktu než naprostou fikci. Situace je těžší v tom, že se na tomto pokřivení podílejí mnohdy i významní druzí, zejména členové rodiny (tamtéž:366).

„Běžní“ členové společnosti mnohdy s jakousi zvláštní samozřejmostí věří, že osoba s postižením není celým člověkem (Goffman, 2003:13). O tento předpoklad se opírají různé formy diskriminace, jež snižují životní šance těchto lidí. Vznikají ideologie, které mají vysvětlovat méněcennost těchto osob a objasňovat nebezpečí, které mají představovat. Tento přístup se projevuje i tím, že se lidem s postižením na základě jedné nedokonalosti připisují nedostatky další nebo žádoucí, avšak nevídané atributy, jako je šestý smysl či schopnost porozumění (tamtéž). Lidé s postižením musí zápasit s negativními postoji a překážkami konstruovanými společností, která přeceňuje tělesný vzhled, bojí se fyzických vad a tím pádem se nepřiměřeně soustředí na funkční a estetické ztráty (Gill, 2001:354). Jak poznamenal Robert F. Murphy, „ať už si fyzicky postižený člověk o sobě myslí cokoli, společnost mu připisuje negativní identitu a podstatná část jeho sociálního života je zápasem s tímto vnuceným obrazem“ (2001:95). Hlavní překážkou plnému zapojení do sociálního života pak nejsou tělesné vady, nýbrž mýty, obavy a nedorozumění, které s nimi společnost spojuje (tamtéž).

2.4.4. *Smíšené interakce*

Mezi postiženými a zdravými lidmi panují vztahy, které můžeme označit jako nepřírozeně ambivalentní (Murphy, 2001:99). Komunikace se může zkomplikovat zvláště tehdy, je-li člověk s postižením zdravým vnímán jako „kvazičlověk“ vzbuzující strach a odpor (tamtéž). Vztah společnosti k těmto lidem je rozporuplný, jelikož se v něm prolíná vědomí, že postižení jako vnější znak neubírá člověku na hodnotě, s obavami a předsudky (Novosad a Švingalová, 2002:100).

V těchto smíšených kontaktech, jak nazývá interakci „normálních“ se „stigmatizovanými“ Goffman, může člověk s postižením pociťovat nejistotu, neboť neví, zda jej „normální“ vůbec přijme a jakou totožnost mu přisoudí (2003:23). Výkony, které sám považuje za zanedbatelné, budou mnozí interpretovat jako výjimečné. Jeho drobná selhání naopak budou připisovat postižení (tamtéž:24). Výjimkou nejsou ani vpády do soukromí, ať už se jedná o hovory, které s lidmi s postižením bez ostychu zapřádají cizí lidé, nebo o nepříjemné okukování dětmi (tamtéž:26).

Faktem je, že lidé s postižením vstupují do „sociální arény“ s pokřivenou perspektivou (Murphy, 2001:76). Změnu neprodělalo jen jejich tělo, nýbrž též přístup k sobě i k vnějšímu světu. Snaha o zachování dřívějších vztahů a sociálních rolí naráží na novou identitu postiženého a na pocity provinilosti či strachu přátel (tamtéž:104).

„Normální“ a „stigmatizovaný“ tak budou smíšené interakce vnímat jako úzkostné, nezakotvené a obecně problematické (Goffman, 2003:28). Přehnanou účast budou „normální“ pravděpodobně považovat za nežádoucí, pokud však postižení zcela opomenou, mohou začít po daném člověku žádat nemožné (tamtéž). Jak říká Murphy, jednou možností, jak se problematickosti interakcí vyhnout, je nenavazovat je vůbec (Murphy, 2001:100). Málomocnému člověku s postižením je cizí zkušenost s odvrácením se (tamtéž). Na druhou stranu, lidé s postižením mají s problematickými interakcemi více zkušeností a budou je proto lépe zvládat (Goffman, 2003:29).

2.4.5. Cesty k plnému přijetí

Jaká je cesta k rovnocennosti a k oslabení předsudků? Může jít o častější objevování se lidí s postižením na veřejnosti, ať už to budou školy, běžná zaměstnání, veřejná doprava, kina apod. Snaha stát se autonomním jedincem v hlavním proudu společnosti s sebou ovšem nese značné překážky, které je třeba překonat (Murphy, 2001:130). Jedním z hlavních předpokladů k tomu, aby se tito lidé mohli stát běžnou součástí společnosti, je přístupná veřejná doprava (Oliver, 1996:24). Veřejné prostředí je nicméně architektonicky koncipováno pro lidi, kteří mohou chodit (Murphy, 2001:54).

Michael Oliver jeden z dalších předpokladů spatřuje v odstranění segregace ve vzdělávání (1996:76). Jako významná se mu jeví především integrace do jednotného vzdělávacího systému, která bude součástí obecnější vůle k integraci všech lidí s postižením do společnosti (tamtéž:89). Systém speciálních škol podle autora zklamal, neboť lidem neposkytl znalosti a schopnosti k tomu, aby ve společnosti zaujali autonomní místo (tamtéž:93). Důsledkem rovnocenného přístupu ke vzdělání by měla být ekonomická nezávislost lidí s postižením, kteří dlouho opouštěli „speciální“ školy pod dojmem vlastní nezaměstnatelnosti (Oliver, 1996:90).

Jak již bylo řečeno, lidé s postižením se cítí být rovnocennými účastníky lidského společenství, ostatní je však a mají spíše za tragické oběti (Gill, 2001:365). To vede k jejich diskriminaci v zaměstnání, k omezeným možnostem ve vzdělávání, k izolaci zapříčiněné architektonickými a dalšími bariérami. Člověk s nálepkou „tragická oběť“ zkrátka není považován za vhodného zaměstnance, schopného žáka či rovnocenného spoluobčana (tamtéž).

Lidé s postižením tedy musí překonat pocit podřadnosti, izolaci a vstoupit do světa, který jim není zcela nakloněn (Murphy, 2001:130). Mnohým se to však úspěšně daří. „K překonání duševní a fyzické karantény, do níž postižené vrhá společnost, která v nich v skrytu

vidí svůj vlastní epitaf, je třeba vzácné kombinace inteligence, odvahy a vytrvalosti. Mladí lidé ji však zdolávají každý den a vítězí“ (Murphy, 2001:132). „Povzbudivý je zejména rozvoj nových technologií, jejichž přínos je nejlépe vidět ve využití počítačů, které je většina lidí s postižením schopna ovládat (tamtéž:124). Školní areály se pomalu začínají otevírat i studentům s postižením (tamtéž:126). Ti pak mohou pracovat například v sektoru služeb určených handicapovaným lidem, ale i na jiných, běžných místech. Integrují-li se takto do každodenního života, ztrácí zdravotní vada na významu (Gill, 2001:366). Fakt, že Robert F. Murphy mohl po návratu z nemocnice pokračovat ve svém zaměstnání, v něm vzbudil otázku po tom, co je to vlastně nemohoucnost (2001:71). Ve své profesi univerzitního zaměstnance se necítil být „handicapovaný“ ani „invalidní“. To pro něj představovalo značné uspokojení, neboť si těmito aktivitami zachovával identitu, pocit toho, kým je (tamtéž:72). Na jiném místě dodává, že „invalidita“ je značně mlhavý a relativní pojem, každý je totiž v nějakém ohledu neschopný, tedy invalidní (tamtéž:60).

Murphy připomíná, že lidé s postižením projevují neutuchající úsilí vstoupit do hlavního proudu společenského života (2001:132). Ať je společnost přijme jakkoli, vždy pro ni zůstanou jedněmi z „Jiných“, jejich jinakost je však pozitivní a kreativní (tamtéž). Oliver podobným způsobem žádá, aby odlišnost nebyla jen tolerována, nýbrž raději pozitivně hodnocena a oceňována (1996:89). Nadto tvrdí, že postižení (*disability*) ve smyslu sociálně konstruovaných bariér, sociálních omezení a institucionálního útlaku uplatňovaného vůči skupině lidí se zdravotní či tělesnou vadou podle něj vypovídá daleko více o společnosti než o lidech s postižením (tamtéž:129).

Stále více osob začíná o svém postižení přemýšlet jako o problému sociální spravedlnosti, nikoli jako o individuálním nedostatku. Takovýto paradigmatický posun v chápání postižení pak dláždí cestu směrem k identifikaci s ostatními postiženými lidmi a ke kolektivním akcím proti nespravedlivým postojům a praktikám. Lidé odmítající stigma jsou rychle se rozšiřující skupinou (Gill, 2001:364) a opoziční definice identity se objevují s tím, jak se stigmatizovaní lidé začínají sdružovat do skupin (Berger a Luckmann, 1999:163).

Murphy ukazuje zkušenost s těžkým zdravotním postižením jako objevování nadšení a vášnivé touhy po životě (2001:12). Michael Oliver připomíná, že se lidé s postižením po celém světě snaží čelit procesům segregace a exkluze a institucím, které se na nich podílejí (1996:93). Jsou v opozici vůči negativním postojům a překážkám konstruovaným majoritní společností (Gill, 2001:354) a mnoho lidí s postižením přestává přijímat stigmatizovanou identitu (tamtéž:362).

3. LIDÉ S POSTIŽENÍM A MÉDIA

Ve své práci se zaměřím na mediální produkci lidí s postižením, respektive na vybraná média těmto lidem určená. Okrajově se této tematice věnuje také odborná sociologická a antropologická literatura, z níž bych v této části rád čerpal.

3.1. *Problém stereotypních reprezentací*

Podívejme se však nejprve v krátkosti na způsob reprezentace lidí s postižením v masových médiích. Reprezentace jako takové jsou slova a vyobrazení, jež zastupují různé sociální skupiny a kategorie a jsou nástrojem, s jehož pomocí lze tyto skupiny uchopit – popsat je a vnímat nebo o nich přemýšlet (Pickering, 2001:xiii). Mají vliv na to, jak budou tyto skupiny či kategorie lidí vnímat sebe i okolní sociální svět. Veřejné reprezentace mohou některým přisuzovat moc, idealizovat je nebo démonizovat. Jiné lidi mohou naopak odsunovat na okraj společnosti, v důsledku čehož se budou objevovat na veřejnosti pouze v pasivní roli nebo v podobě negativního veřejného obrazu (tamtéž).

Tato vykreslení určitých skupin a kategorií lidí jsou však historicky proměnlivá a co je v jedné době hodnoceno pozitivně, může být později vnímáno jako nevhodné, umělé nebo zkreslené (Pickering, 2001:xiv). Zároveň je třeba zdůraznit, že reprezentace jsou vždy do určité míry zjednodušující a nutně tak plodí nespokojenost především ze strany těch, které zobrazují (Mitchell a Snyder, 2001:212). Některé reprezentace však mohou nabývat podoby stereotypů, což jsou nepřesná vylíčení určité sociální skupiny nebo kategorie jako homogenního celku, pro který jsou charakteristické určité způsoby chování (Pickering, 2001:4). Stereotypy pak líčí osoby s určitým znakem (může jít o barvu pleti nebo o tělesné postižení) jako uniformní a redukované na určité charakteristiky. Uživatelům stereotypy umožňují pociťovat řád, pevnou hierarchii vztahů, bezpečí a nadřazenost (tamtéž). Zřejmě proto se tyto nepřesnosti tak rychle šíří. Avšak to, co je pro jedny zisk, znamená pro druhé ztrátu (tamtéž:5). Ti, kdo jsou stereotypizováni, jsou tímto procesem zároveň stavěni do marginální pozice, je jim přisuzován podřadný status. Nehledě na zjevné nepřesnosti budou na základě stereotypu posuzováni. Stereotypizace je v podstatě forma sociální kontroly (tamtéž).

Zaměříme-li se v této souvislosti na dílo Homiho Bhabhy, autora vycházejícího z postkoloniálního rámce, najdeme zejména v esejí *The Other Question* jeho nové pojetí stereotypu (McRobbie, 2006:123). Bhabha se ve své práci soustředí na problém kolonialismu,

ovládající proto ve svém pojetí označuje jako kolonizátory, ovládané jako kolonizované. Oproti Pickeringovi tvrdí, že „vztah, na jehož základě je konstruován stereotyp, je prostoupen rozpory a tímto způsobem destabilizuje moc, kterou kolonizátor úzkostně uplatňuje“ (McRobbie, 2006:127). Stereotyp představuje „určitý druh znalostí o ‚těch druhých‘, avšak protože má daleko k určitosti, je ve skutečnosti projevem nestability a nejistoty vztahů mezi mocným kolonizátorem a bezmocným kolonizovaným“ (tamtéž). Stereotyp pak není zjednodušením, nýbrž pokusem o „stabilizaci koloniálního subjektu, jejímž cílem je tento subjekt důkladně a empaticky poznat. Bhabha však upozorňuje na paradox, že smyslem stereotypu je obsáhnout znalost v její celistvosti, avšak jeho úzkostné opakování vzbuzuje dojem, že stereotyp nemůže zaručit nic určitého“ (tamtéž). Stereotyp dále podle Bhabhy představuje také prostředek, s jehož pomocí kolonizátor usiluje o sebeobhajobu. „Ukazuje-li stereotyp zdegenerovanost ‚toho druhého‘, potom je možné tvrdit, že oni druzí... nejsou schopni vládnout sami sobě. Stereotyp je potom velmi důležitým nástrojem vlády, protože líčí kolonizované způsobem, který ospravedlňuje nadřazenost kolonizátora. I ze zmíněné degenerace je třeba mít obavy a z toho plynou horlivé snahy připoutat kolonizované k sobě a tak je cele poznat. Kolonizovaný se nemůže nikdy vymknout z rámce stereotypu, vždy je nutno uchýlit se k zevšeobecnování ve smyslu ‚všichni jsou stejní‘“ (tamtéž:128).

Bhabha nicméně ve své práci naznačuje, že utlačovaní mají možnost obrátit stereotypní praktiky proti jejich tvůrcům (tamtéž:129). Podle Angely McRobbie Bhabha ve svém eseji ukázal, že vratkost stereotypních označení „umožňuje překroucení těchto významů a jejich využití v rozvratné činnosti“. Jinými slovy, „stereotyp může sloužit k přeznačení, a tudíž se může vrátit ke svému tvůrci jako opoziční praktika“ (tamtéž). Mitchell a Snyder upozorňují na to, že takovéto praktiky uplatňují také lidé s postižením, když ironicky uchopují – například v komunikaci mezi sebou – dehonestující termíny, kterými je označuje majorita (2001:208-209). Toto postavení znehodnocujících termínů (v českém jazyce půjde především o termíny jako „mrzák“ nebo „kripl“) na hlavu oslabuje moc těchto pojmů, které sloužily členům majority k vlastnímu povýšení. Ironizování termínů vlastního ponížení zneklidňuje dominantní část společnosti zvláště tehdy, je-li prezentováno ve veřejném diskurzu. Marginalizovaní lidé tím staví majoritě před oči vlastní dehumanizující postupy (tamtéž).

Navzdory mnohým názorovým odchýlením se Pickering i Bhabha shodují na tom, že stereotypy slouží dominantním k ovládnutí „těch druhých“, marginalizovaných. Tyto snahy mohou v médiích nabývat různých podob. Jak již bylo řečeno výše, pocity ambivalence ohledně vlastní identity vyplývají u lidí s postižením především ze skutečnosti, že je okolí

považuje za někoho, kým se necítí být. Okolí je často vnímá jako osoby tragické, politováníhodné, ne zcela lidské nebo je naopak glorifikuje jako hrdiny (Gill, 2001:362). To se projevuje i v médiích. Postižení se zde (ať už jde o knihy, televizní pořady či filmy) často stereotypně prezentuje jako osobní tragédie (Oliver, 1996:15). To je v rozporu s pojetím postižení (*disability*) jako především společenského problému. V různých formách médií převládají negativní stereotypy (Barnes a Mercer, 2001:518). Mediální reprezentace ve zpravodajství vyobrazují lidi s postižením několika stereotypními způsoby: jako lidi zapletené v osobní tragédii, jako přítěž, jako osoby obklopené oddanými pečovateli a v „nejlepším“ případě je líčí jako odvážné bojovníky (tamtéž:524).

Jak upozorňují Novosad a Švingalová, nejprve je třeba hovořit o člověku a až poté o postižení, které je sekundárním atributem. „Je skutečně na místě nezdůrazňovat daný handicap“ (Novosad a Švingalová, 2002:21). Novinové titulky však často svědčí o ambivalentním vztahu společnosti k lidem s postižením (tamtéž:100). Mísí se v něm vědomí toho, že postižení neubírá člověku na hodnotě a důstojnosti, s jistou implicitní nadřazeností, o které svědčí novinové titulky typu „Vozíčkáři budou pracovat“, „Tělesně postižení sportují“ nebo „Matka vozíčkářka porodila zdravého chlapečka“ (tamtéž). Takovéto velmi zjednodušující titulky nejsou o „nás“, nýbrž o „nich“, kteří mezi „nás“ zdravé kvůli své jinakosti nepatří (tamtéž:101).

3.2. Lidé s postižením v masových médiích

Pro lidi s postižením je obtížné dostat se do masových médií v roli mediálních producentů. Na příkladu paralympijského zpravodajství to ukazuje David P. Howe (2008), který se ve svém eseji věnuje etnografickému studiu newsroomu na Paralympijských hrách v Athénách roku 2004. Mediální centrum, ze kterého novináři z celého světa informovali o probíhajících hrách, jej překvapilo svou nepřístupností (tamtéž:141). „Během konání sportovní události pro atlety s postižením by měla být přístupnost pro lidi s poškozením mobility dobře zorganizována. Nebyla. Do hlavní části mediálního centra vedl jediný výtah, do kterého se vešel pouze jeden vozík. ... Fakt, že výtah byl malý, dával explicitně najevo, že mezi zástupci médií se neočekávají lidé s postižením. Na ty, kteří se do mediálního centra přece dostali, čekala spousta dalších pastí“ (tamtéž). To podle autora dokazuje, že

žurnalistické pole⁹ není nakloněno pozitivní diskriminaci, ačkoli většina lidí s postižením dokáže pracovat stejně efektivně, jako jejich zdraví kolegové (Howe, 2008:141-142).

John B. Thompson hovoří o tom, že masová média produkují symbolická sdělení v určitém kontextu (2004:76). V návaznosti na Goffmana tvrdí, že každý takový kontext produkce zahrnuje vzájemně oddělenou přední a zadní linii, přičemž právě přední linie (například to, co vidíme na obrazovce) je k dispozici recipientům (tamtéž). Lze pak konstatovat, že Howe se ve svém příkladu dotýká problému (ne)vpouštění lidí s postižením (potažmo i dalších marginalizovaných skupin) do přední linie mediální produkce.

Jak již bylo řečeno výše, jedním z problematických ideálů současnosti je ideál tělesné krásy. V naší kultuře je bezpochyby kladen velký důraz na zevnějšek a tělesná atraktivita má svou sociální hodnotu (Novosad a Švingalová, 2002:51). Lze říci, že lidé odpovídající konvenčnímu estetickému ideálu získávají lepší sociální status (tamtéž). Tento ideál je pochopitelně konstruován a šířen také prostřednictvím masových médií. Fakt, že lidé s postižením tomuto ideálu nemohou dostát může mít vliv na jejich vpouštění do přední linie mediální produkce (na televizní obrazovky, k mikrofonu či na stránky novin a časopisů).

Přitom právě média či médii reprodukováné příběhy mohou hrát roli v procesu uvědomování si sociálních dimenzí spojených s náhlou fyzickou vadou. Michael Oliver si dle vlastní zkušenosti povšiml pouze několika „postižených hrdinů v literatuře, televizi nebo filmu“ (1996:15). V naprosté většině jsou totiž mediální reprezentace stereotypní a zobrazují buď „supermrzáky“ nebo emocionálně zaostalé lidi s postižením. Mezi výjimky podle jeho názoru patří postava paraplegického válečného veterána zahraná Jonem Voightem ve filmu *Coming Home* (tamtéž). Nadále však platí, že kulturní diskurs ohledně postižení upřednostňuje princip osobní tragédie a opomíjí jeho sociální rozměr.

Jako novináři, redaktoři či hosté jsou lidé s postižením vidět zřídka. V prostředí českých masových médií se s lidmi s postižením v přední linii produkce můžeme pravidelně

---

⁹ Žurnalistické pole je koncept Pierra Bourdieu (2002). Vyznačuje se závislostí na vnějších silách: na poptávce, trhu, plebiscitu (tamtéž:50). Čím širší publikum chce dané médium oslovit, tím více se musí snažit vyhovět všem, což nutně vede k homogenizaci (tamtéž:42). Novináři jsou do značné míry definováni vlastnostmi této struktury, která je závislá na ekonomickém poli a komerčním tlaku (tamtéž:51). Faktory jako konkurence a nedostatek času vedou k tomu, že novináři podávají kusé a neúplné informace, nejsou schopni postihnout vývoj událostí, které neprobíhají náhle a nedokáží zasadit události do širších vztahů (Bourdieu, 2002:86). To vše může vést k reprodukci a spoluvytváření stereotypů. Žurnalistický obraz světa pak přispívá spíše ke xenofobii, úzkosti a neangažovanosti (tamtéž:87).

setkávat pouze ve veřejnoprávních médiích, a to téměř výhradně ve specializovaných pořadech. Česká televize v současné době vysílá na programu ČT2 každých čtrnáct dnů pořad Klíč (v úterý od 18:00 hodin). Český rozhlas pak na programu ČR1 Radiožurnál vysílá jednou týdně pořad HandyCamping (ve čtvrtek od 20:05 do 21:00 hodin). V obou pořadech vystupují jako hlavní moderátoři lidé s postižením, herec Jan Potměšil v Klíči a redaktor Radek Musílek v HandyCampingu. Je třeba dodat, že oba pořady mají v souladu s etickými kodexy¹⁰ provozovatelů sloužit také k setkávání majoritní společnosti s tematikou postižení (například Klíč nese podtitul „magazín nejen pro zdravotně postižené“). Lze ovšem konstatovat, že vysílací časy těchto pořadů nejdou příliš vstříc běžnému publiku. Pokud jde o rozhlas, osmá hodina večerní zcela jistě nepředstavuje prime-time. Stejně tak má v 18:00 menšinový program ČT2 natolik značnou konkurenci, že v ní pořad tohoto typu před většinovým publikem pravděpodobně neobstojí. Nelze očekávat, že by tyto pořady kdy získaly pravidelný přístup do nejatraktivnějších vysílacích časů. Z této skutečnosti však zároveň plyne, že tyto specializované pořady, které jistě mají potenciál nabourávat stereotypní vnímání lidí s postižením, uniknou pozornosti majority.

3.3. Média určená lidem s postižením

Ve své práci se budu věnovat primárně médiím určeným lidem s postižením, na jejichž produkci se mnohdy tito lidé také podílejí. Tato média se svou povahou částečně podobají „komunitním médiím“, jak je definuje Kevin Howley. V jeho pojetí se jedná o média produkovaná obyčejnými lidmi nebo na lokální úrovni, která vycházejí z nespokojenosti s formou a obsahem mainstreamových médií (2005:2). Mezi jejich hlavní principy a cíle patří svoboda vyjadřování a snaha posilovat vztahy a solidaritu v rámci komunity (tamtéž). Komunitní média dle autora reagují na potřebu lokálních populací vytvářet média relevantní

---

¹⁰ Citujme z Kodexu České televize schvalovaného Poslaneckou sněmovnou České republiky: „Česká televize... napomáhá informační a kulturní seberealizaci rozmanitých menšin, jež se ocitají mimo hlavní proud názorů, kultury a zábavy, při současném poznání těchto menšin většinou“ (2003:3). „Současně však ve své programové skladbě bude klást i důraz na prostor pro menšinové žánry a témata... Proto je povinna věnovat také programový prostor tématům a žánrům přihlížejícím k potřebám a zájmům seniorů, nemocných či zdravotně postižených, lidí v obtížné sociální situaci...“ (2003:7). „Při tvorbě programu pro děti a mládež dává Česká televize prostor ukázkám možností integrovaného soužití zdravých dětí s dětmi zdravotně postiženými“ (2003:10). „Česká televize rovněž věnuje pravidelnou pozornost paralympijskému sportu včetně přiblížení soutěží paralympijských her“ (2003:21). „Obdobně jako v případě menšin zahrnutých v čl. 13.3 postupuje Česká televize při vytváření prostoru pro účast zdravotně postižených v pořadech. Při návrhu a konstrukci dekorací k natáčení pořadů s účastí publika, případně komparsu je nezbytné počítat s účastí tělesně postižených osob. Česká televize je povinna ve svých objektech zajistit možnost bezproblémového pohybu osob na invalidním vozíku zejména tak, aby se mohly snadno dostat do studií a na obslužná pracoviště. Recepční služba v objektech určených k návštěvám spolupracovníků, účinkujících a veřejnosti musí zajistit asistenci pro osoby s tělesným postižením, jakož i pro starší občany se sníženou pohyblivostí“ (2003: 23).

pro jejich každodenní život. V době nebývalé koncentrace mediálního vlastnictví se pak rovněž snaží podporovat kolektivní identitu a lokální autonomii (Howley, 2005:2). Většinu těchto charakteristik lze aplikovat i na média určená lidem s postižením. Ta se však do takové míry nezaměřují na lokální problematiku, nýbrž spíše na témata týkající se určité marginalizované skupiny či kategorie lidí. V těchto médiích lze skutečně očekávat snahu o posilování vzájemné solidarity nebo o podporu kolektivní identity. Tato média mohou mít rovněž cíl stát se alternativou mainstreamovým médiím, ve kterých jsou témata lidí s postižením prezentována sporadicky a mnohdy spíše v podobě stereotypních reprezentací. Komunitní média jsou však podle Kevina Howleye především projevem nespokojenosti s mediálním průmyslem, jehož hlavním zájmem je rostoucí podíl na trhu a ziskovost na úkor společenské odpovědnosti a společenské hodnoty (2005:33). „Komunitní média také projevují silnou touhu nabýt znovu lokální autonomie a bránit dílčí identity, to vše v důsledku nadnárodních mediálních proudů doprovázených homogenizací kulturních forem. Jako taková představují komunitní média jasnou reakci na vliv globalizace...“ (tamtéž) K tomuto vymezení mají zde analyzovaná média daleko. Vzhledem k tomu, že Howley klade značný důraz na lokální a občanskou povahu komunitních médií, která jsou reakcí na globalizační tendence v mainstreamových médiích, nebudeme tento termín používat. Jako vhodnější se jeví výše uvedené vymezení „média určená lidem s postižením“, neboť tato média se specializují na specifickou a poměrně přesně vymezenou kategorii lidí. V těchto médiích nejde o podporu lokální autonomie, o podporu kolektivní identity však ano.

O publikacích, kterými se bude zabývat tato práce, hovoří také Erving Goffman ve své knize Stigma: „Nositelé konkrétního stigmatu také často sponzorují publikace, které dávají zaznít jejich společným pocitům a jejichž prostřednictvím se v čtenáři posiluje a upevňuje pocit skutečnosti ‚jeho‘ skupiny a jeho vazby k ní. Skrze stížnosti, aspirace a strategie příslušníků skupiny se tu formuluje její ideologie. Jsou zde uváděna jména populárních příznivců i nepřátel ‚skupiny‘, doplněná informacemi, jež mají jasně potvrzovat jejich dobrotu či špatnost. Své místo tu mají příběhy o úspěšných jedincích a historky o hrdinech asimilace, kteří pronikli do nových oblastí normálního přijetí, jakož i hrůzné příklady z doby nedávné i dávno minulé dokládající mimořádně kruté zacházení ze strany normálních lidí. Prezentují se příkladné biografické a autobiografické mravoučné příběhy, ilustrující pro stigmatizované příkladný a žádoucí kodex chování. Takové publikace slouží i jako fórum pro prezentaci různých – i konfliktních – názorů na to, jak by měli stigmatizovaní nejlépe nakládat se svým údělem. Pro případ vad, jež vyžadují zvláštní vybavení, najde se tu místo pro jejich propagaci a hodnocení. Čtenářstvo těchto publikací vytváří trh pro knihy a brožury v podobném duchu“

(Goffman, 2003:35-36). Lze pak konstatovat, že díky takto zaměřeným publikacím mají lidé s postižením k dispozici „intelektuálně propracovanou verzi svého pohledu na svět“ (Goffman, 2003:36).

Jak již bylo naznačeno výše, nově nabyté postižení znamená také nový vztah k lidem, kteří ho mají také (Goffman, 2003:48). Do té doby se u „zdravých“ uplatňuje vůči lidem s postižením přístup, který bychom mohli nazvat společně s Murphym „selektivní slepotou“ (2001:75). „Nevzpomínám si, že bych někdy dříve uvažoval o tělesném postižení nějak jinak, než že je to něco, co se přihodilo jiným, méně šťastným lidem. Mne se určitě nijak netýkalo. Postižený člověk se sice mohl dostat do mého zorného pole, ale má mysl ho neregistrovala – uplatňovala se tu selektivní slepota, která je tak běžná u lidí naší kultury.“ (tamtéž) Po náhlém nabytí postižení hovoří Murphy až o chorobné vnímavosti k sociálnímu postavení těchto lidí. Takovémuto přístupu ovšem musí předcházet identifikace s lidmi s postižením a zapojení se mezi ně, což může být postupný a dlouhodobý proces (Goffman, 2003:49-50). Již jsme uvedli výše, že první reakcí na nově nabyté postižení může být popření (Oliver, 1996:11). Jak uvádí Goffman, „když jedinec poprvé zjistí, koho že má nyní považovat za ‚své vlastní‘, pocítí přinejmenším jistou rozpolcenost, neboť tito druzí nejenže budou zjevně stigmatizováni a tedy nepodobni normální osobě, za niž se on sám má, ale mohou mít i jiné charakteristiky, s nimiž mu bude zatěžko se ztotožnit.“ (2003:49)

K obratu a následné identifikaci s lidmi s postižením může dojít nejen na základě osobní zkušenosti, ale také s pomocí zkušeností „z druhé ruky“ (Goffman, 2003:53). Jak říká Goffman, v tomto ohledu může posloužit například četba literatury věnované dané skupině (tamtéž). Domnívám se, že tuto zkušenost „z druhé ruky“ mohou zprostředkovat také výše zmíněná komunitní média určená lidem s postižením.

Již byla řeč o tom, že lidé s postižením sami sebe nevnímají jako odlišné od ostatních lidských bytostí, ostatní je však mnohdy definují jako osoby z takovéto společnosti vydělené (Goffman, 2003:126). Vzhledem k této ambivalenci ohledně vlastní identity se tito lidé snaží najít doktrínu, která jim pomůže zorientovat se v nové situaci (tamtéž). „Profesionálové“ jim pomohou vyprávěním vlastních životních příběhů a líčením toho, jak naložili s vlastní složitou situací (Goffman, 2003:127). Dodejme, že z druhé ruky mohou tyto příběhy lidem s nově nabytým postižením zprostředkovat také specializovaná média. Jak říká Goffman, člověku s postižením tak bude nabídnuta identita ega (2003:143). „Je mu řečeno, že pokud si osvojí správný postup..., podaří se mu vyrovnat se sám se sebou a stát se celým člověkem, dospělým člověkem plným důstojnosti a sebeúcty. A vskutku tomu bude tak, že přijal určité

já. Toto já však, a jinak to ani nelze, bude cizincem přebývajícím v jeho těle, hlasem skupiny, jež mluví za něj a skrze něj“ (Goffman, 2003:143).

Komunitní média však mohou být také prostředkem, s jehož pomocí se lidé s postižením mohou společně stavět do opozice vůči ideologii osobní tragédie. Podle Michaela Olivera začínají lidé s postižením na celém světě chápat, že mají svou emancipaci ve vlastních rukou (1996:123). Pomyslné globální hnutí těchto osob se snaží čelit ideologii osobní tragédie také prostřednictvím něčeho, co Oliver nazývá „uměním postižených“ (*disability arts*) (tamtéž:124). Řadí sem literaturu, poezii, hudbu, divadlo, vznik příslušných organizací i zakládání periodik. „Cílem je oslavovat odlišnost a vytvářet vlastní kulturu postižených.“ (tamtéž) Mezi některé cíle tohoto hnutí patří boj proti nepřístupné veřejné dopravě nebo proti negativním mediálním obrazům lidí s postižením (tamtéž).

Díky těmto mediálním iniciativám pak mohou lidé s postižením snadněji pochopit, že jejich znehodnocený status je spíše sociální než individuální povahy (Gill, 2001:364). Psaní o zkušenosti s postižením v novinových článcích, knihách, divadelních hrách či v televizních scénářích může dopomoci k identifikaci s ostatními lidmi s postižením a umožnit kolektivní akce namířené proti nespravedlivým postojům a praktikám většinové společnosti (tamtéž). Mnoho těchto lidí tráví většinu svého života zápasem s chybným pojetím identity. Jsou si toho vědomi a tak o tom píší, mluví a hluboce toho litují (tamtéž).

3.4. Česká média pro lidi s postižením

V této krátké přehledové kapitole bych rád uvedl přední česká média, která jsou určena především lidem se zdravotním postižením. Jejich uvedení je nutné také proto, že z některých z nich budu čerpat data pro své analýzy.

Jako první uvedme časopis *Vozíčkář*, který vychází pětkrát ročně v tištěné nebo elektronické podobě. Jednotlivá čísla jsou tedy umístována také na internetové stránky vydavatele, kterým je Liga vozíčkářů¹¹. Hlavním cílem této brněnské organizace je „*snaha o zařazování osob s postižením do většinové společnosti*“. Podle webových stránek má existence Ligy své opodstatnění z mnoha důvodů, které jsou v souladu s výše uvedenou teorií. „*Činnosti Ligy mají stále své opodstatnění. A budou mít i nadále: dokud budou stavěny a rekonstruovány nepřístupné budovy; dokud bude hromadná doprava provozována nepřístupnými vozidly; ...dokud nebude možné studovat školu podle výběru, nikoliv podle*

---

¹¹ Liga vozíčkářů [online], (2010): *Časopis Vozíčkář* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.ligavozic.cz/index.php?akce=246#ocasopise>>.

přístupnosti; dokud nebudou zaměstnavatelé opravdu motivováni zaměstnávat osoby s postižením...“ Časopis je členěn do rubrik Stalo se, Nabídky, Liga informuje, Osobnost čísla, Zdravotnictví, Názory, postřehy, Rozhovory, reportáže, Kultura, Napsali jste nám, Sport a Osobní inzerce. Součástí bývá také příloha „SKOK do reality“, která je vydávána ve spolupráci s Národní radou osob se zdravotním postižením ČR, o.s. a věnuje se výhradně legislativě. Časopis vychází díky finančním příspěvkům od Ministerstva zdravotnictví, nemalou roli hraje také placená firemní inzerce.

Dalším významným periodikem je magazín *Můžeš*, který vydává Sdružení přátel Konta Bariéry ve spolupráci s Nadací Charty 77¹². Tento „časopis o překonávání bariér“ je rovněž určený lidem s postižením a vychází již desátým rokem. Svým čtenářům má přinášet *„rady informace i pomoc, ne ovšem finanční, ale morální, i pomoc konkrétními radami v oblasti zdravotní, právní, ekonomické atp.“* Magazín vychází dvanáctkrát ročně a kromě tištěné podoby má i svou internetovou mutaci. Vznik umožňuje rovněž podpora Ministerstva zdravotnictví ČR a Městské části Praha 1.

Do trojice hlavních tištěných periodik věnovaných tematice zdravotního postižení patří také magazín *Vozka*¹³. Vychází čtyřikrát do roka a vydavatelem je Ostravská organizace vozíčkářů. Redakce vedená Ing. Petrem Dzidem mezi hlavními tématy časopisu uvádí: *„Služby organizací zdrav. handicapovaných, neziskových, státní správy a samosprávy; Příležitosti k aktivnímu životu - kulturní, sportovní, společenské, vzdělávací; Bezbariérové úpravy bytů, drobné nápady čtenářů; Zdravotnictví, kompenzační pomůcky; Rady do života, mezilidské vztahy; Psaný a kreslený humor; Články čtenářů, líčících své zážitky z akcí a starosti i radosti ze života s handicapem...“* Mezi hlavními záměry jsou uvedeny: informování těžce zdravotně postižených, zejména vozíčkářů, o příležitostech k aktivnímu životu v jejich regionu; předkládání informací, rad a zkušeností, motivujících a inspirujících zdravotně těžce handicapované k aktivnímu životnímu postoji; vyhledávání a soustředování informací rozptýlených v mnoha informačních zdrojích s různým stupněm dostupnosti; informování o činnosti organizací těžce zdravotně handicapovaných občanů; informování o organizacích státní správy a samosprávy, poskytujících služby zdravotně handicapovaným občanům. Z uvedených periodik je to právě *Vozka*, který nejexplicitněji vyjadřuje snahu podobnou výše zmiňovanému mediálnímu aktivismu s cílem sdílet určité kolektivní cíle. Jedná se především o záměr *„vytvořit platformu pro prezentaci názorů handicapovaných občanů na stav a postup*

¹² *Můžeš* [online], (2010): *Kontakt* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.muze.cz/kontakt/>>.

¹³ *Vozka* [online], (2010): *Vozka, severomoravský magazín pro vozíčkáře* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.vozickari-ostava.cz/vozka/pagevoz.htm>>.

řešení jejich zdravotní, sociální, pracovní a společenské rehabilitace a pomoci formulovat společná stanoviska a požadavky na jejich soustavné zlepšování.“ Redakci jde přitom zároveň o to „maximálně zapojit čtenáře tohoto periodika do formování jeho obsahového zaměření a do jeho tvorby.“ Internetové stránky časopisu skutečně obsahují výzvu čtenářům, aby se aktivně podíleli na tvorbě obsahu a sdíleli tak s ostatními „své zkušenosti a poznatky ze života s handicapem. Vždyť i Vám se na počátku Vašich svízeli jistě dostalo rad, za které jste byli nesmírně vděční.“ Pisatelům jsou za jejich tvorbu k dispozici symbolické autorské honoráře. Jako jedna z hlavních deviz časopisu je uvedena skutečnost, že jej vytvářejí převážně lidé na vozíčku, kteří vědí, co čtenáře zajímá a co potřebují. Časopis vychází od roku 1998 a financován je především díky grantům a dotacím, firemnímu sponzoringu, inzerci soukromých firem a předplatnému (minimální předplatné činí sto korun ročně, akceptovány jsou pochopitelně i vyšší, dobrovolné částky). Dalším důležitým zdrojem jsou dotace orgánů státní správy a místních samospráv (dotace ministerstva zdravotnictví ČR či dotace města Ostravy).

Pokud jde o internetová média, je nutno vedle mutací výše zmíněných periodik uvést portál Helpnet¹⁴. Sám sebe definuje jako informační portál pro osoby se specifickými potřebami usnadňující orientaci v problematice zdravotního postižení. Jedná se o jakýsi rozcestník, který za lidi s různými druhy postižení hledá v internetu relevantní informace a nabízí jim odkazy v rámci jediné platformy. Základní skupiny zde tvoří zrakové postižení, sluchové postižení, mentální postižení, tělesné postižení, vnitřní nemoci a duševní zdraví. Další dvě kategorie představují rodiče dětí se zdravotním postižením a senioři. „Další rubriky představují průřezové kategorie, jako například sociální služby, legislativa, dokumenty, kompenzační pomůcky, zaměstnávání či vzdělávání osob se zdravotním postižením, odstraňování bariér, poradenství, fundraising, kalendář akcí. Helpnet dále upozorňuje na vyhlášená grantová a dotační řízení, informuje o aktuálním dění v komunitě osob se zdravotním postižením a pečujících organizací. Přináší rovněž monitoring médií Anopressu IT, který zachycuje vše podstatné, co se objevilo na téma osob se specifickými potřebami v tuzemských médiích.“ Vznik portálu je myšlenkou Asociace informačních systémů pro osoby se specifickými potřebami (AISO), realizovanou nevládní neziskovou organizací BMI. Koordinátorem projektu a šéfredaktorem portálu je Jaroslav Winter ze sdružení BMI. Odbornými garanty jednotlivých rubrik jsou: InternetPoradna.cz (poradenství), Bez bariér.cz

---

¹⁴ Helpnet [online], (2010): *O portálu* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.helpnet.cz/o-portalu>>.

(odstraňování bariér), Aliance českých organizací a žen s rakovinou prsu (onkologické nemoci), Máme otevřeno? (mentální postižení), VIDA (duševní nemoci), Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých (zrakové postižení), Neslyšící.cz (sluchové postižení), Alfabet.cz (pro rodiče dětí se zdravotním postižením), Národní lékařská knihovna (katalog knih určených pro pacienty a laickou veřejnost, členěný podle rubrik portálu). Vznik portálu v roce 2004 umožnil grant od společnosti CZ.NIC, v roce 2006 poskytlo dotaci bývalé Ministerstvo informatiky ČR. Portál dále podporují formou sponzoringu společnosti jako Hartmann-Rico nebo Brickbox Digital Media.

Jako další a úžeji zaměřený internetový portál můžeme zmínit Handisport¹⁵, zpravodajský server o sportu handicapovaných. Přináší aktuální zpravodajství ze sportu lidí s postižením, je rozdělen do rubrik podle sportovních odvětví (atletika, basketbal, boccia, sledge hokej aj.). Redakci představuje Alice Tejkalová, redaktorka pořadu Paralympijský magazín v České televizi a mediální odbornice.

---

¹⁵ Handisport [online], (2010). Dostupný z WWW <<http://www.handisport.cz/>>.

4. IDEOLOGIE, DISKURZ A DISKURZNÍ ANALÝZA

Jak bylo řečeno v první kapitole, cílem této práce je zjistit, zda je na stránkách časopisů určených lidem s postižením nabízena určitá forma skupinové ideologie a vysledovat, jaké jsou její hlavní znaky. Pro tento účel budu pracovat především s koncepty ideologie a diskurz, jako metodu práce zvolím diskurzni analýzu. V prvé řadě je proto nutné vymezit si tyto koncepty.

4.1. Ideologie

Obecně lze ideologii charakterizovat jako „jakýkoli relativně soudržný soubor představ, hodnot, postojů a názorů, které slouží k výkladu světa tak, aby se jevil jako bezrozporný“ (Reifová, 2004:82). Obsah tohoto pojmu má však svůj dlouhý vývoj, jehož počátky lze sledovat již v 18. století, kdy francouzský osvícenec Destutt de Tracy usiloval o vznik „ideologie“, vědy zabývající se idejemi (van Dijk, 2000:1). Ten ve své práci *Projet d'éléments d'idéologie* z roku 1801 navázal na francouzský senzualismus, který chápe myšlení jako vytváření idejí syntézou smyslových dat (Kraus, J., 2008:119). Nový obor se měl zabývat „původem a zákonitostmi idejí a jejich vyjádřením prostřednictvím jazyka“ (tamtéž). Během 19. století a na počátku století 20. se význam pojmu ideologie rozšířil na světový názor (v německé romantické filosofii *Weltanschauung*), tedy „soubor názorů a obecně přijímaných hodnot, které plní specifickou úlohu v organizaci dané společnosti“ (tamtéž).

Teun van Dijk upozorňuje na to, že termín „ideologie“ je v každodenním užívání vnímán spíše pejorativně (2000:1). Důvodem může být i význam, který termínu nadlouho vtisklo Marxovo pojetí. V rámci jeho mnohokrát kritizovaného, nikoli však prvoplánově zavrženíhodného ekonomického redukcionismu¹⁶, představuje ideologie součást společenské nadstavby a jako taková přímo odráží poměry podřízenosti a nadřízenosti v ekonomické základně, jejíž je funkcí (Reifová, 2004:82). „Vládnoucí třída je schopna prosazovat svou ideologii díky tomu, že vlastní výrobní prostředky a mj. ovládá i prostředky symbolické produkce, zejména média...“ (tamtéž) Marx a Engels vyhradili ideologii mylně pouze vládnoucí třídě, zatímco může být vlastní i třídám utlačovaným.

Karl Mannheim rozlišil ve své práci *Ideologie und Utopie* (1929) ideologii partikulární (soubor sociálně podmíněných dílčích tvrzení jednotlivce nebo společenské skupiny vytvářející takový obraz světa, který odpovídá zájmu jeho tvůrců) a ideologii totální, jež

---

¹⁶ Srov. Karl Raimund Popper (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna prorockví: Hegel, Marx a co následovalo*. Praha, Oikúmené.

zahrnuje celé myšlení dané epochy a kultury (Kraus, J., 2008:120). Ideologie vnímá jako nedílnou součást historie a každou z nich (ať už feudální, kapitalistické či socialistické) chápe jako rovnocenný „systém zdůvodňující oprávněnost existujících společenských vztahů a vyhledávající argumenty v jejich prospěch“ (tamtéž:121).

Francouzský neomarxistický filosof Louis Althusser se s marxovým ekonomickým determinismem vyrovnal především tak, že rozpracoval třídní vztahy v nadstavbě (Reifová, 2004:82). Ideologii přisoudil určitou míru autonomie, neboť v jeho pojetí nejsou ekonomickými vztahy bezprostředně řízeny, nýbrž se na jejich reprodukci a proměnách soustavně podílejí (Kraus, 2008:121). Vedle rozlišení represivního a státního aparátu tvoří součástí jeho pojetí ideologie tzv. interpelace. Althusser vychází z předpokladu, že neexistuje ideologie bez subjektů, existuje pouze ideologie od subjektů pro subjekty (Reifová, 2004:83). „Proces, kdy ideologie oslovuje jedince a staví je do pozice subjektů, nazývá Althusser interpelací.“ (tamtéž). „Příslušenství individua k určité skupině vysvětluje Althusser tvrzením, že člověk je ze strany ideologie neustále interpelován, to znamená lákán a vítán jako subjekt tam, kde musí zaujmout určitou pozici nebo roli.“ (Kraus, 2008:121) Především média mají schopnost interpelovat či oslovovat jedince a vyzývat jej k tomu, aby přijal určitou identitu. „Mediální produkty jako nositelé ideologie mohou tímto způsobem subjekty vyzývat a stavět je do předem dané pozice“ (Reifová, 2004:83). Interpelovat někoho tedy znamená „vyzvat ho k tomu, aby přijal určitou identitu, aby se s určitou ideologií ztotožnil“ (Kraus, 2008:121).

Britská škola kulturních studií užívá takový koncept ideologie, jehož jádrem je marxistická, lépe řečeno neomarxistická varianta (Barker, 2006:76). Hlavní slovo má¹⁷ v tomto oboru Gramsciho pojetí hegemonie, které „označuje situaci, kdy ‚historický blok‘ vládnoucí třídy ovládá podřízené třídy sociální mocí a vůdcovstvím, a to za pomoci síly a – zejména – souhlasu“ (tamtéž:65-66). Důraz je v této koncepci kladen především na nestálost a dynamičnost, neboť sociální skupina je v daném historickém období nucena čelit odporu a rezistenci, které v konečném důsledku vstřebává (Reifová, 2004:83). Tato inkorporace přitom probíhá zejména prostřednictvím mediální komunikace (tamtéž). Hegemonie přitom není vlastní jediné sociální skupině, vhodnější je hovořit o „hegemonním bloku“ tvořeném spojenectvím řady skupin, z nichž jedna je vůdčí (Barker, 2006:66). „...hegemonie je jen *dočasná* dohoda a řada aliancí sociálních skupin, které nejsou dány, ale musí se o ně bojovat. ...Hegemonie není statická; tvoří ji řada menších diskurzů a činností, které jsou vnitřně provázány se sociální mocí. Vzhledem k tomu, že hegemonii je třeba neustále znovu vytvářet

---

¹⁷ Nejvíce vlivné však bylo zejména v 70. letech minulého století.

a vybojovávat, je otevřena možnosti vlastního zpochybnění, tedy vzniku protihegemonního bloku podřízených skupin a tříd“ (Barker, 2006:66).

Ke konceptu hegemonie nemá daleko Thompsonovo pojetí ideologie, které autor sám označuje jako dynamické a pragmatické (2004:171). To se soustředí zejména na to, jak mohou symbolická sdělení za určitých okolností ustavovat a udržovat vztahy nadvlády a dominance. Symbolická sdělení nejsou dle autora ideologická sama o sobě, nýbrž pouze pokud ustavují a soustavně udržují trvale asymetrické mocenské poměry. Autor pak upozorňuje, že „rozvoj médií vytvořil podmínky pro mediované vnucování ideologických sdělení praktickým kontextům každodenního života“, což považuje za jeden z negativních důsledků rostoucí role médií (2004:171-172). Zároveň však zdůrazňuje, že povaha ideologie je kontextuální: „to, jestli je sdělení ideologické, závisí na tom, jak s ním naloží ti, kdo je přijali a uvážlivě zapracovali do svého života“ (tamtéž:172).

Pro účely této diplomové práce se jako vhodné jeví neutrální pojetí, které ideologii nepřipisuje pouze dominantním složkám společnosti. Existují totiž i taková užití tohoto pojmu, „která vykládají ideologii jako legitimizaci jednání *všech* lidských skupin, takže i marginalizované a subordinované skupiny mají své ideologie řídící a ospravedlňující jejich pojetí světa a sebe samých“ (Barker, 2006:77). Jedná se tedy o ideologii chápanou jako stmelující a legitimizující ideje sociálních skupin. Tyto víry mohou členové pokládat za pravdivé, jejich stmelující efekt však „vyplývá ze sdílení samého, nikoli z reprezentace pravdivosti či falešnosti myšlenek. Ideologie jsou pak vykládány jako diskurzy, které dávají smysl materiálním objektům a sociálním praktikám... Jedná se o ‚světonázor‘ jakékoli sociální skupiny, který ji jako skupinu ustavuje a ospravedlňuje její jednání.“ (tamtéž).

Tomuto neutrálnímu pojetí ideologie, které načrtl Chris Barker, se blíží Teun A. van Dijk ve své obsáhlé publikaci *Ideology: a multidisciplinary approach*. Právě jeho koncept bude pro účely této diplomové práce stěžejní, věnujme se mu proto podrobněji. V nejobecnějších rysech definuje van Dijk ideologii jako „základ sociálních reprezentací sdílených členy nějaké skupiny“ (2000:8). Ideologie tedy podle něho umožňují lidem jakožto členům skupin utřídit sociální přesvědčení o tom, co je pro ně dobré nebo špatné, správné či nesprávné, pravdivé či nepravdivé a podle toho se zachovat. Ideologie tak mohou mít vliv na obecné chápání světa. Představují principy, na jejichž základě se vytváří světonázor skupiny (tamtéž). Ideologie pak nejsou individuálními konstrukty, nýbrž sociálními konstrukty sdílenými určitou skupinou (tamtéž:9). Jinými slovy, van Dijkovo pojetí ideologie je v jádru skupinové. Autor sice ideologie definuje také jako shluky představ v našich myslích, zároveň

však upozorňuje, že jsou zároveň sociálně sdílené (van Dijk, 2000:26). „Ideologie jsou ve své podstatě sociální, tedy sdílené členy skupin či kolektivy lidí“ (tamtéž:29).

Autor však nezapomíná na uchopování takovýchto skupinových ideologií jednotlivcem. „Ačkoli jsou ideologie vlastnictvím sociálních skupin, mohou jednotliví členové pochopitelně ‚mít‘ ideologii nebo se jí ‚účastnit‘ jako členové skupin. To znamená, že mohou osobně podporovat, přijímat či užívat skupinovou ideologii při svých každodenních činnostech. V tomto ohledu se ideologie podobají přirozeným jazykům. Jazyky... jsou také systémy (vědění), které jsou ve své podstatě sociální a sdílené členy nějaké skupiny – uživateli těchto jazyků. To však neznamená, že členové takovýchto řečových komunit neznají a neužívají jazyk individuálně“ (van Dijk, 2000:30). Autor proto ideologie definuje jako ideologie skupin, které mohou být individuálně a různými způsoby užívány členy skupiny (tamtéž). Každý člen tak může mít svou osobní verzi sdílených představ či ideologie, která bude vycházet z jeho individuální socializace nebo ideologického rozvoje. Některým lidem tak bude vlastní pouze základní verze ideologie, jiní – van Dijk jim říká „ideologové“ – budou mít naopak detailnější a soudržnější verzi (tamtéž).

Podle van Dijka jsou ideologie základem sociálních představ sdílených sociální skupinou (2000:49). „...takovéto základní ideologické představy musí být obecné, abstraktní a pro skupinu také nadmíru relevantní. Obvykle se nebudou týkat podrobností každodenního života, nýbrž základních dimenzí skupiny a jejích vztahů k jiným skupinám. ...musí být funkční pro skupinu jako celek a reflektovat podmínky její existence a reprodukce“ (tamtéž). Ideologie se tedy podle autora týkají především toho, co je pro danou skupinu charakteristické, zejména tedy jejích názorů o sobě a o jiných skupinách. Mohou se týkat také základního vědění dané skupiny, to znamená určitých základních hodnot a pravdivostních kritérií (tamtéž). Ideologie tak musí představovat relativně stabilní a dekontextualizovaný zdroj pro spoustu členů v mnoha situacích (tamtéž:55). „...v tomto ohledu se ideologie podobají gramatice jakožto abstraktnímu systému vědění (pravidel), který umožňuje všem způsobilým mluvčím v rámci určitého jazykového společenství komunikovat v mnoha rozličných kontextech“ (tamtéž). Ideologie samotné musí být tedy relativně stabilní, jejich vyjádření se však bude lišit podle sociální praxe či kontextu (tamtéž:56).

Podle van Dijka většinu ideologií tvoří reprezentace základních hodnotících představ členů skupin o určitém sociálním zápase a skupinových konfliktech (2000:68). Základem takovýchto reprezentací je to, jak členové skupin vnímají sami sebe a jak vnímají Ty druhé. Jako příklad uvádí feministické ideologie, které reprezentují Ty druhé (muže) jakožto utlačovatele Nás, kteří jsme angažováni v rezistenčním hnutí proti genderové nerovnosti (van

Dijk, 2000:68). „...tyto značně zjednodušené ideologické reprezentace nejsou samy o sobě pravdivé či nepravdivé, ačkoli každá skupina bude mít tendenci považovat své vlastní ideologické představy za pravdivé či oprávněné“ (tamtéž). Skupiny si tedy obecně vytvářejí ideologický obraz sebe sama i druhých, a to takovým způsobem, že My jsme reprezentováni v pozitivním světle, zatímco Oni v negativním (tamtéž:69). „Pozitivní sebe prezentace a negativní prezentace druhých se zdají být základní charakteristikou ideologií“ (tamtéž).

Autor shrnuje své chápání ideologie takto: „...ideologie jsou reprezentacemi toho, kým jsme, za čím stojíme, jaké jsou naše hodnoty a jaké jsou naše vztahy s jinými skupinami, zejména s našimi nepřáteli či oponenty, to znamená s těmi, kdo se staví proti tomu, za čím stojíme, ohrožují naše zájmy a brání nám v rovném přístupu k sociálním zdrojům a lidským právům (na sídlo, občanství, zaměstnání, bydlení, status, respekt, atp.). Jinými slovy, ideologie představuje nám prospěšné schéma k reprezentaci Nás a Těch druhých jakožto sociálních skupin. To znamená, že ideologie mají pravděpodobně formu skupinového schématu, nebo alespoň formu skupinového schématu, které odráží Naše základní sociální, ekonomické, politické či kulturní zájmy... Ideologie tak mohou být užívány k legitimizaci či zastírání zneužívání moci, nebo mohou být naopak využity k odporu či k odsouzení dominance a nerovnosti. Ideologie jsou tedy potřebné k uspořádání naší sociální praxe takovým způsobem, že slouží našim nejlepším zájmům, zatímco brání ostatním, aby tyto zájmy poškozovali“ (van Dijk, 2000:69).

Jako velmi užitečné se jeví van Dijkovo schéma základní struktury ideologií (2000:69), neboť právě na jeho jednotlivé body se bude má diplomová práce snažit odpovědět analýzou médií určených lidem s postižením. Ideologie se tedy podle autora snaží v jednotlivých základních kategoriích odpovědět na tyto otázky:

Členství	Kdo jsme? Odkud pocházíme? Jak vypadáme? Kdo k nám patří? Kdo se může stát členem naší skupiny?
Činnosti	Co děláme? Co se od nás očekává? Proč jsme zde?
Cíle	Proč to děláme? Čeho chceme dosáhnout?
Hodnoty/normy	Jaké jsou naše hlavní hodnoty? Jak hodnotíme sebe a jak druhé? Co by se ne(mělo) dělat?
Postavení a skupinové vztahy	Jaké je naše sociální postavení? Kdo jsou naši nepřátelé a oponenti? Kdo se nám podobá a kdo se od nás liší?
Zdroje	Jaké jsou základní sociální zdroje, které naše skupina nezbytně potřebuje?

Jak říká van Dijk, „tyto kategorie a otázky, které zastupují, představují základní souřadnice sociálních skupin a podmínky jejich existence a reprodukce. Společně definují identitu i zájmy skupiny“ (2000:69). Proto se i v této práci ve svých analýzách pokusím tyto kategorie určit. Je ovšem třeba si uvědomit, že některé skupiny mohou být definovány pouze na základě jedné z těchto kategorií: existují ideologie založené na členství, činnosti, cíli atp. (tamtéž). Toto abstraktní schéma nám také neřekne nic o tom, jak se ideologie osvojují, užívají či jak se mění, jak se projevují v sociální praxi a jak se reprodukují ve společnosti (tamtéž:71). Celé toto schéma kategorií nicméně určuje skupinovou identitu (tamtéž). To, co lidé dělají, jejich cíle, hodnoty, vztahy k jiným skupinám a jejich prostředky přežití či sociální existence, to vše je součástí jejich identity (tamtéž:71-72). Zároveň je třeba mít na paměti, že jednotliví sociální aktéři budou členy více sociálních skupin a bude jim tedy vlastní množství často konfliktních identit a tedy i určitá směs ideologií (tamtéž:72).

Komu jsou tedy ideologie vlastní? Oproti konvenčnímu pojetí autor neomezuje ideologie na jejich roli v reprodukování a legitimizaci třídní dominance (van Dijk, 1998:24). Také ovládané skupiny potřebují ideologie, například jako základ své rezistence. To znamená, že ideologie v obecném slova smyslu nejsou špatné nebo dobré, nýbrž více či méně efektivní při hájení zájmů skupiny (tamtéž). Jak potom van Dijk definuje skupiny? Jednou z charakteristik je kontinuita určité skupiny lidí nad rámec jedné izolované události (2000:141). Dalším – a pro tuto práci zásadním – kritériem pro vznik skupin je nějaký sdílený problém či společný osud, který může lidi činit na sobě navzájem závislými, zejména pokud jde o touhu společnými silami překonat své nesnáze (tamtéž). Obecněji řečeno, skupiny obvykle vznikají na základě různých druhů sociálních konfliktů mezi určitými uskupeními lidí. Z kognitivního či emocionálního hlediska musí členové skupiny znát ostatní členy (nebo o nich alespoň vědět), znát sdílený problém či konflikt nebo možné kolektivní akce (tamtéž). Měli by se také cítit být součástí skupiny. Podle van Dijka lze tedy souhrnně říci, že ideologie a skupiny se navzájem předpokládají (tamtéž:142). „Pouze skupiny mohou vytvářet ideologie a skupiny zas z definice nepředpokládají pouze sdílené sociální podmínky, zkušenosti či aktivity, ale především také sdílené sociální reprezentace včetně ideologií“ (tamtéž).

Autor opět nabízí v krátkém shrnutí své pojetí skupin: „...sociální skupina musí být více či méně trvalá, více či méně organizovaná a institucionalizovaná, reprodukují se díky přijímání členů podle jejich identifikace s určitým, více či méně stálým, souborem vlastností (jako je pohlaví nebo příjem), sdílených činností a/nebo cílů, norem a hodnot, zdrojů a s určitým postojem (často konkurenčním či konfliktním) k jiným sociálním skupinám. U skupin, které budou splňovat většinu těchto podmínek, pak lze očekávat, že si vytvoří sdílené

ideologie, které budou sloužit jako základ pro uspořádání činností a myšlení jejich členů takovým způsobem, aby byly cíle skupiny optimálně uskutečněny“ (van Dijk, 2000:146).

Ve van Dijkově pojetí ideologie nelze opomenout ani tzv. „mentální modely“. Autor vychází z toho, že skupinové ideologie a specifické skupinové postoje lze vyjádřit přímo v diskurzu (například když zastávce šovinistické ideologie řekne či napíše, že ženy jsou méně schopné) (van Dijk, 1998:26). Takováto diskurzivní vyjádření nicméně kromě určité ideologie předpokládají také osobní znalosti a subjektivní názory o určitých lidech, událostech a situacích (tamtéž). Naše každodenní setkávání s reálnými událostmi vede k jejich interpretaci a následnému ukládání v paměti v podobě „mentálních modelů“ (van Dijk, 2000:79). Díky těmto modelům mohou jednotlivci diskurz jak chápat, tak i produkovat (tamtéž). „Ačkoli jsou takové modely jako celek jedinečné, osobní a kontextově vázané, z velké části jsou samozřejmě sociální v tom smyslu, že vědění a názory, které ztělesňují, jsou pouze osobní ‚konkretizace‘ sociokulturního vědění a skupinových názorů“ (van Dijk, 1998:27). Mentální modely tedy představují určité rozhraní či pojítka mezi ideologií a diskurzem: „ideologie uspořádávají specifické skupinové postoje; tyto postoje mohou být využity při vytváření osobních názorů reprezentovaných v modelech; a tyto osobní názory mohou být konečně vyjádřeny v textu a řeči“ (tamtéž). Tímto způsobem tedy dochází k vyjádření ideologie v diskurzu. Jelikož však lidé obvykle ví a myslí mnohem více, než je nutné z pragmatických důvodů vyslovit, pouze část informací přítomných v mentálním modelu bude obvykle vyjádřena v textu a řeči (tamtéž:27-28). „V mnoha ohledech je text pouze špičkou ledovce toho, co je mentálně reprezentováno v modelech. A naopak, díky konstrukci modelu a užití vědění a postojů v této konstrukci, lidé obvykle rozumí textu více, než on sám skutečně vyjadřuje“ (tamtéž:28).

Závěrem této kapitoly můžeme shrnout van Dijkovo pojetí ideologie, ke kterému se také tato diplomová práce hlásí. Autorův přístup k ideologii je interdisciplinární, neboť jej tvoří pomyslný trojúhelník, jehož vrcholy představují vědomí, společnost a diskurz (2000:5). Ideologie lze jednak chápat jako „systém idejí“ a patří tedy do oblasti myšlení a představ, kterou psychologové nazývají vědomím. Jak jsme ovšem viděli, ideologie jsou v první řadě sociální a obvykle se nějak týkají skupinových zájmů, konfliktů a zápasů. Ideologii van Dijk také spojuje s diskurzem, skrze který ideologie ve společnosti získávají podobu a reprodukují se. „...to neznamená, že se ideologie prezentují výhradně prostřednictvím diskurzu, nýbrž pouze to, že diskurz má při reprodukci ideologií oproti ostatním sociálním praktikám specifickou roli“ (tamtéž). Nastává čas prozkoumat podrobněji třetí složku van Dijkova ideologického trojúhelníku.

4.2. Diskurz

Předtím, než se začneme věnovat van Dijkovu vymezení, pokusme se pojem diskurz uchopit v širší rovině. „V běžném každodenním užití se diskurzem myslí jednoduše soudržný úsek textu nebo promluvy v podobě smysluplného výkladu“ (Barker, 2006:41). V mediálních studiích se termín diskurz „váže k možnostem reprezentace a přítomnosti ideologie v komunikaci a označuje skupinu výroků, výpovědí a formulací, které poskytuje jazyk k hovoru o určitém druhu vědění, o nějakém námětu nebo šířeji množinu kódů a jejich pravidel, užívaných při produkování (a následném posilování) významů vztahujících se k nějakému námětu“ (Reifová, 2004:46). Často je diskurz v rámci mediálních studií užíván ve svém užším významu, který akcentuje slovní dimenzi komunikačního aktu (psaného nebo mluveného) a o této abstrakci se mluví jako o textu. „Jako diskurz je tedy označován kontinuální nebo uzavřený produkt komunikačního aktu“ (tamtéž).

Pokud se zaměříme na teorii diskurzu, nelze opomenout značný vliv francouzského filosofa a historika Michela Foucaulta. Pojem diskurz (z lat. *discurrere*, běžet, rozběhnout se, tčkat) rozšířil na systémy výpovědí, tedy nad oblast čistě racionálních, argumentativně zdůvodněných poznatků, a vymezil je jako specifické konstelace vědění (kol. autorů, 2002:90-91). Výpovědi chápe jako diskurzivní fakty, které jsou nositeli historicky proměnlivých pravidel dorozumívání o předmětech, pojmech, subjektivní pozici ve světě apod. (tamtéž:91). Tato pravidla nelze překročit, neboť jsou dána dějinným utvářením jazyka. Lze je pouze objevovat, poznávat a osvojovat si je, což činí také Foucaultova „archeologie vědění“, jejímž předmětem jsou „diskurzivní formace“ (tamtéž). Jinými slovy, základ každé kultury či historické epochy tvoří určité uspořádání významů přenášené jednotlivými popisy světa, tedy diskurzy (tamtéž:144). Tyto historicky jedinečné způsoby nahlížení světa Foucault nazývá epistémy¹⁸ a chápe je jako zcela diskontinuitní – přenášení způsobu výkladu z jedné epistémy do druhé může vést k fatálním nedorozuměním. „Zákonitost, jež určuje výskyt výpovědí v určitém diskursu, označuje Foucault jako diskursivní formaci, diskurs pak definuje jako soubor výpovědí, které patří do stejné diskursivní formace“ (tamtéž).

Foucaultovi šlo tedy v jeho počátečních pracích (*Slova a věci, Archeologie vědění a Řád diskurzu*) o zkoumání diskurzivních struktur a formací, jimiž nerozuměl pouze texty jakožto komunikační produkty, nýbrž „soubor předpokladů (presupozic), které podoby těchto textů podmiňují“ (Kraus, 2008:115). „Jde mu tedy o zjišťování pravidel a zvyklostí, které v určitém čase regulují vznik textů různých myšlenkových oblastí a žánrů (vědecké, politické,

---

¹⁸ V Evropě rozlišuje tři základní epistémy: renesanční, klasickou a moderní (kol. autorů, 2002:144).

náboženské, umělecké, masmediální, právní“ (Kraus, 2008:115). Diskurzivní formace pak představují pravidla, která určují, co lze či nelze v daném období formulovat, co je či není pokládáno za přijatelné. Foucaultova archeologie vědění se pak nezabývá pouze diskurzy samotnými, ale zejména dějinnými a kulturními rámci, které je produkují (tamtéž). „Archeologie se snaží definovat nikoli myšlenky, reprezentace, obrazy, témata, představy, které se skrývají nebo manifestují v diskurzech, nýbrž samotné tyto diskursy, tyto diskursy jako praktiky podřizující se určitým pravidlům“ (Foucault, 2002:210-211). „Archeologie definuje typy a pravidla diskursivních praktik, které jdou napříč individuálními díly, které je někdy zcela řídí a vládou jim do té míry, že jim nic neunikne...“ (tamtéž:212).

Na Foucaulta navazují ve svém pojetí diskurzu například představitelé kulturních studií (Barker, 2006:41). Diskurz v jejich pojetí představuje „sjednocení jazyka a praxe a vystihuje usměrněné formy hovoru o určitém subjektu, jejichž prostřednictvím objekty a praktiky získávají význam. Zmíněné tvorbě vědění prostřednictvím jazyka, jež dává význam materiálním objektům a sociálním praktikám, můžeme říkat také diskurzivní praktika“ (tamtéž). Podle Barkera není diskurz „neutrálním médiem pro tvorbu a přenos hodnot, významů a vědění, které existují i mimo něj, spíš je sám ustavuje“ (tamtéž:42). Neměli bychom jej chápat jako výsledek záměrů uživatelů jazyka, neboť je to právě diskurz, jenž význam konstruuje. „Přestože materiální objekty a sociální praktiky existují i mimo jazyk, význam a možnost být vnímány získávají až díky jazyku, takže jsou diskurzivně formované. Diskurz srozumitelně konstruuje, definuje a produkuje objekty vědění, a jiné způsoby uvažování naopak vylučuje jako nesrozumitelné. Rozhoduje o tom, které významy promlouvající subjekty za určitých historických okolností mohou, nebo nemohou užívat“ (tamtéž).

Autoři zabývající se diskurzivní analýzou obvykle definují diskurz poněkud prozaičtější způsobem, než Foucault. Diskurz chápou obvykle jako jazykový úsek rozsáhlejší než věta (Barker, 2006:42). „Z technického hlediska diskurz v tomto pojetí zahrnuje propojení lingvistických prvků vytvářejících významovou strukturu, která je rozsáhlejší než jen souhrn svých částí“ (tamtéž). Marianne Jørgensen a Louise Phillips ve své předběžné definici charakterizují diskurz jako „určitý způsob promlouvání o světě a chápání světa (nebo jeho určitého aspektu)“ (2002:1). Nelson Phillips a Cynthia Hardy definují diskurz jednak jako soubor navzájem provázaných textů, jednak jako jejich produkci, šíření a recepci umožňující vznik objektu (2002:3). Richard Gwyn užívá pojem diskurz v širším významu jako způsob myšlení o určitém aspektu reality a jeho reprezentaci (hovořit pak lze o ‚válečném diskurzu‘, ‚lékařském diskurzu‘ či ‚globalizačním diskurzu‘) (2002:1). V užším

smyslu jde o specifický způsob, jímž se produkuje a reprodukuje jazyk, texty a zobrazení za účelem dosažení určitých komunikačních a ideologických cílů (Gwyn, 2002:1). Norman Fairclough užívá v rámci své kritické diskurzní analýzy tento termín ve smyslu mluveného či psaného užívání jazyka, ovšem zahrnuje do něj také další druhy sémiotických aktivit produkujících význam, ať už jde o vizuální zobrazení (fotografie, film, video, grafy) nebo o neverbální komunikaci (např. gesta) (1995:54).

Obecně lze konstatovat, že pojem diskurzu „začíná postupně ztrácet své přesné významové hranice“ (Kraus, 2008:112). Jednou z příčin je jeho proměnlivé chápání v různých disciplínách a vědních oborech (ať už jde o filosofii, lingvistiku, literární teorii, sociologii, mediální studia atp.) a u mnoha škol a badatelů (Foucault, Althusser, van Dijk aj.). Z interdisciplinárního přístupu k diskurzu plynou mnohé analytické výhody, zároveň však také jistá míra terminologické nejasnosti. „A tak se pojem diskurzu často kryje s výrazy jazykový projev, nadvětný útvar, promluva, promluvový komplex, text, sdělení, komunikát apod.“

Z důvodu těchto terminologických nejasností se budu ve své práci držet pouze jednoho pojetí, a sice van Dijkova. Jeho koncept ideologie se již prokázal pro téma této práce jako vhodný, přičemž právě ideologie podle něho s diskurzem úzce souvisí. Diskurzy podle van Dijka nejsou jedinými ideologicky založenými praktikami, pro formulaci ideologií a jejich sociální reprodukci jsou však nejvýznamnější (2000:6). Primární význam pojmu diskurz je podle autora „specifická komunikační událost“ (tamtéž:193-194). Takováto komunikační událost může mít psanou či mluvenou formu, bude zahrnovat několik sociálních aktérů, obvykle v rolích mluvčí/autor a posluchač/čtenář, dále jejich účast na komunikaci a určité prostředí (tamtéž:194). V rámci diskurzních studií je však obvyklé užší vymezení diskurzu jakožto produktu komunikačního jednání, který je k dispozici příjemcům k interpretaci. Diskurz tedy odkazuje k mluvenému či psanému verbálnímu produktu komunikačního jednání, tedy k promluvě nebo textu (tamtéž). Autor zároveň slovo diskurz neužívá v souvislosti se sociálními strukturami, interakcemi či komunikačními událostmi, které nemají znakový charakter (tamtéž:197). Společnosti, subkultury nebo sociální praktiky proto nechápe jako diskurzy či texty.

Autor tedy pod pojem diskurz zahrnuje užívání jazyka, text, promluvu a komunikaci a právě tyto aspekty diskurzu potřebují členové skupin k tomu, aby si ideologie osvojovali, měnili je, stvrzovali a artikulovali a přesvědčivě je zprostředkovali ostatním členům (van Dijk, 2000:6). Pokud podle van Dijka chceme zjistit, jak ideologie vypadají, jak fungují, jak vznikají, mění se a reprodukují, musíme prozkoumat, jak se diskurzivně projevují (tamtéž).

Formování a reprodukce sociálních skupin může být z velké části diskurzivní povahy (van Dijk, 2000:125). Důležitým předpokladem při utváření sociálních skupin je „intra-skupinový diskurz“, který může mít podobu schůzí, vyučování nebo výzev k vzájemné solidaritě. Sociální identita skupin je pak podporována inter-skupinovým diskurzem, který zahrnuje určité formy sebe prezentace, sebeobrany, legitimizace, přesvědčování, náboru nových členů atp. (tamtéž).

Vyjádření ideologie prostřednictvím diskurzu má dle van Dijka většinou přesvědčovací funkci: mluvčí/autoři chtějí změnit mínění recipientů takovým způsobem, aby bylo v souladu s jejich představami, záměry a cíli (2000:263). Ideologická komunikace má pak formu vyslovování a zamlčování určitých informací a skládá se ze čtyř hlavních kroků, které van Dijk souhrnně označuje jako „ideologický čtverec“ (2000:267): 1. vyjádření/zdůraznění informací, které o Nás vypovídají pozitivně; 2. vyjádření/zdůraznění informací, které o Nich vypovídají negativně; 3. potlačení/vynechání informací, které o Nich vypovídají pozitivně; 4. potlačení/vynechání informací, které o Nás vypovídají negativně. Jinými slovy, zaujaté diskurzy budou obvykle velmi detailně popisovat Jejich špatné a Naše dobré činy, a jen velmi abstraktně a obecně se zmíní o Jejich dobrých činech a Našich špatných (tamtéž:268).

Hlavní roli při reprodukci ideologií mají dle van Dijka média (2000:187). Díky médiím lze sociální reprezentace snadno a široce sdílet, což platí také pro ideologie, které stojí v pozadí těchto reprezentací (tamtéž). Omezený přístup k veřejnému diskurzu skrze média pak znamená, že pouze určité formy vědění a názory se dostanou do širšího povědomí, což může vést k vzniku mentálních modelů a sociálních reprezentací, které budou v zájmu mocných (van Dijk, 2000:162). Van Dijk se v tomto smyslu dotýká konceptu hegemonie, neboť tvrdí, že ovládaná skupina a její členové budou z vlastní vůle jednat v zájmu dominantní skupiny. Budou totiž pravděpodobně postrádat znalosti a vzdělání, které by jim umožnily vytvářet alternativy k těmto dominantním reprezentacím, nebo budou považovat vůdčí roli dominantní skupiny za přirozenou (tamtéž). Podle van Dijka tento druh diskurzivního a ideologického ovládnutí představuje hlavní příklad moci a dominance převládající v současných informačních a komunikačních společnostech. V nich je totiž přístup k médiím a veřejnému diskurzu hlavním prostředkem k ovládnutí myslí, a tedy nepřimo i jednání druhých (tamtéž:162-163). Pokud má určitá skupina vůči ostatním dominantní postavení, pak mají ideologie dvojí funkci: udržovat a potvrzovat status quo a zároveň poskytovat argumentaci k přesvědčení vlastních členů o tom, že tato situace je spravedlivá, přirozená a legitimní (tamtéž:163-164). Výzkumy přitom ukazují, že prominentní

přístup do mainstreamových médií mají v západních společnostech elity (západní média středního proudu nejsou anti-kapitalistická, socialistická, feministická, pacifistická či anti-rasistická) (van Dijk, 2000:181). Prostřednictvím médií mohou elity a jejich diskurzy a názory zasáhnout širokou veřejnost (tamtéž).

Je tedy evidentní, že van Dijkův přístup je kritický, neboť explicitně vyjadřuje nesouhlas se vztahy společenské dominance a nerovnosti (2000:11). Jak již bylo řečeno výše, oproti tradičním kritickým přístupům nechápe ideologii pouze jako nástroj dominance, neboť existují také ideologie opoziční a rezistenční, nebo ideologie, které pouze podporují vnitřní soudržnost skupin. Součástí van Dijkova pojetí je kritická analýza zneužívání moci a solidární vztah k formám rezistence (tamtéž). Vzhledem k tématu práce, která se týká marginalizované sociální skupiny lidí s postižením, se s tímto kritickým přístupem mohu jen ztotožnit.

4.3. Diskurzní analýza

Studium diskurzu je interdisciplinární výzkumné pole, které se objevilo zejména v 60. letech prakticky ve všech disciplínách humanitních a sociálních věd (van Dijk, 2000:198). Původně se rozvíjelo v lingvistice, literární vědě a antropologii, brzy se ale rozšířilo do sociologie, psychologie, výzkumu komunikace a dalších disciplín. Diskurzní analýza se věnuje systematickému studiu textů a promluv: jejich struktuře, produkci, interpretaci a užívání a to vše v jejich sociálním kontextu (tamtéž). Existuje celá škála směrů a přístupů k výzkumu: lingvistické (gramatické) studium diskurzu, pragmatické studium řečových aktů, konverzační analýza, stylistika, rétorika apod. (tamtéž:198-199).

Marianne Jørgensen a Louise Phillips konstatují, že o tom, co je diskurz a jak by měl být analyzován, neexistuje jasná shoda (2002:1). „Diskurzní analýza není pouze jeden přístup, nýbrž soubor interdisciplinárních přístupů, které lze používat ke zkoumání mnoha různých sociálních oblastí v mnoha různých typech studia“ (tamtéž). Pokud budeme chtít vymezit metodu diskurzní analýzy velmi obecně, pak ji můžeme uchopit jako „způsob lingvistického bádání, které se zajímá o to, jak fungují úseky textu“ (Barker, 2006:42). Existuje řada škol a směrů, které tuto metodu užívají svým vlastním charakteristickým způsobem. Podívejme se v krátkosti na ty nejzásadnější, abychom pak závěrem této kapitoly stanovili vlastní východiska pro diskurzní analýzu médií určených lidem s postižením.

Zaměříme se nejprve na přístupy, které vycházejí ze strukturalistické a poststrukturalistické lingvistické filosofie. Těmto diskurzně analytickým směrům je vlastní předpoklad, že náš kontakt s realitou je vždy zprostředkován jazykem (Jørgensen a Phillips, 2000:8). „S pomocí jazyka vytváříme reprezentace reality, které nikdy nejsou pouhými odrazy

již existující skutečnosti, nýbrž přispívají ke konstruování reality. To neznamena, že skutečnost sama o sobě neexistuje. Významy a reprezentace jsou skutečné. Fyzické objekty také existují, ale význam získávají teprve prostřednictvím diskurzu“ (Jørgensen a Phillips, 2000:8-9).

Jedním ze sociálně konstruktivistických přístupů je teorie Ernesto Laclaua a Chantal Mouffeové (Jørgensen a Phillips, 2000:6). Ta vychází z poststrukturalistické myšlenky, že diskurz konstruuje význam sociálního světa a v důsledku fundamentální nestability jazyka nemůže být význam nikdy trvale fixován. Různé diskurzy, z nichž každý reprezentuje zvláštní způsob mluvy o sociálním světě a chápání sociálního světa, jsou vždy zataženy do vzájemných „diskurzivních zápasů“ za účelem dosažení hegemonie (tamtéž). Žádný diskurz tak nemůže být uzavřeným celkem.

Dalším významným směrem vycházejícím z podobných kořenů je kritická diskurzivní analýza, za jejíhož hlavního představitele bývá pokládán Norman Fairclough. I ta klade důraz na roli diskurzu v konstruování sociálního světa (Jørgensen a Phillips, 2000:7). Fairclough však na rozdíl od Laclaua a Mouffeové trvá na tom, že diskurz je pouze jedním z mnoha aspektů jakékoli sociální praxe. Tento přístup zkoumá především změnu. Konkrétní užívání jazyka totiž vždy čerpá z již existujících diskurzivních struktur, neboť uživatelé jazyka staví na již zavedených významech (tamtéž). Fairclough tento problém zkoumá s pomocí konceptu intertextuality: soustředí se na to, jak určitý text čerpá z elementů a diskurzů přítomných v jiných textech. Předpokládá, že každé užití jazyka má moc jednotlivé diskurzy – a potenciálně i sociální a kulturní svět – změnit tím, že kombinuje prvky různých diskurzů (tamtéž).

Oba tyto přístupy chápou diskurz jako sociální praxi, která utváří sociální svět (Jørgensen a Phillips, 2000:18). Fairclough ve své kritické diskurzivní analýze vyhrazuje koncept diskurzu pro text, mluvu a jiné sémiologické systémy (např. gesta a módu) a odlišuje jej od jiných dimenzí sociální praxe. Diskurzivní praxe tak představuje pouze jednu část sociální praxe: některé aspekty sociálního světa fungují podle jiné logiky než diskurzivní a měly by se studovat pomocí jiných nástrojů než diskurzivní analýzou (tamtéž:18-19). Přístup Laclaua a Mouffeové naopak nerozlišuje mezi diskurzivní a nediskurzivní dimenzí sociální praxe chápe jako výlučně diskurzivní (tamtéž:19). Dialektická interakce mezi diskurzem a něčím jiným podle nich neexistuje: diskurz sám je pro náš svět plně konstitutivní.

Účelem diskurzivní analýzy pak v rámci těchto přístupů není objevit realitu „za“ diskurzem, zjistit co lidé opravdu míní, když říkají to či ono (Jørgensen a Phillips, 2000:21). Reality nemůže být mimo diskurzy nikdy dosaženo, proto se stává předmětem analýzy

diskurz sám. Je třeba pracovat s tím, co bylo skutečně řečeno a napsáno a identifikovat sociální důsledky různých diskurzivních reprezentací reality (Jørgensen a Phillips, 2000:21). Analýza se pak soustředí na to, jak jsou některé výroky přijímány jako pravdivé či ‚naturalizovány‘, zatímco jiné nikoli. Potíž bývá v tom, že analytici často bývají součástí kultury, kterou zkoumají, a mnohdy tyto samozřejmé předpoklady sdílí. Je pak vhodné představit si sám sebe jako antropologa, který zkoumá cizí univerzum významů, aby našel to, co v něm dává smysl (tamtéž).

Sociální konstruktivismus výše uvedených přístupů tedy vychází z premisy, že každé vědění je pouze jednou reprezentací světa mezi mnoha jinými, že realita a pravda jsou sociální, respektive diskurzivní konstrukty (Jørgensen a Phillips, 2000:22). Co to pak znamená pro ‚pravdu‘, kterou my jakožto výzkumníci produkujeme? Laclau a Mouffeová tento problém do značné míry ignorují, jejich teorie a analýza je prezentována jako by se jednalo o objektivní popis světa a jeho mechanismů (tamtéž). Fairclough ve své kritické diskurzivní analýze rozlišuje mezi ideologickými a neideologickými diskurzemi: výzkumník by měl produkovat diskurzivní neideologické. „Problém se však znovu vynořuje s otázkou *jak* rozlišit mezi tím, co je ideologické a co není, a s otázkou, *kdo* je dostatečně osvobozen od diskurzivní konstrukce světa, aby byl toto odlišení schopen učinit“ (tamtéž). Podle Jørgensen a Phillipse výzkumník vždy zaujímá postoj ke svému výzkumnému poli, který pak předurčuje, čeho si bude schopen všimnout a jaký bude výsledek jeho práce. To však neznamená, že všechny výsledky mohou být stejně kvalitní. Analytik diskurzu by měl zvážit a objasnit svou pozici ve vztahu ke zkoumaným diskurzům a zhodnotit možné důsledky svého příspěvku k diskurzivní produkci našeho světa (tamtéž).

Phillips a Hardy rozlišují dva druhy diskurzivně analytických přístupů: ty které se více soustředí na dynamiku moci, vědění a ideologie v diskurzivních procesech (kritické studie) a ty, jejichž hlavním předmětem jsou procesy sociální konstrukce ustavující sociální reality (konstruktivistické studie) (2002:19-20). Zároveň konstatují, že kvalitní diskurzivně analytické práce tyto přístupy kombinují. Z hlediska těchto dvou směrů hovoří autoři o čtyřech diskurzivně analytických školách, které chápou vzhledem k jejich častému vzájemnému propojení spíše jako ideální typy.

Sociálně lingvistická analýza je konstruktivistická a orientuje se na texty (Phillips a Hardy, 2002:22). Většinou zkoumá konkrétní texty a promluvy, ať už jde o nahrávky konverzací, rozhovory, věnuje se zúčastněnému pozorování apod. Cílem je určit podrobným čtením jednotlivých textů jejich uspořádání a konstrukci a pochopit, jak tyto texty uspořádávají a konstruují další jevy (určitá rozhodnutí, identity).

Interpretativní strukturalismus se zaměřuje na analýzu sociálního kontextu a diskurzů, které jej podporují (Phillips a Hardy, 2002:23). Většina dat potřebných k analýze kontextu se získává s pomocí rozhovorů či archivních materiálů, které poskytují interpretace kontextů z perspektivy aktérů (tamtéž:24). Také tento přístup je především konstruktivistický, neboť se zajímá o okolnosti vzniku širších diskurzivních kontextů, aniž by se přímo zabýval mocenskými záležitostmi.

Kritická diskurzivní analýza se věnuje zejména úloze diskurzivních aktivit při vytváření a udržování nerovných mocenských vztahů (Phillips a Hardy, 2002:25). Zejména v práci Normana Fairclougha jde v této perspektivě o to, jak diskurzivní činnost strukturuje sociální prostor, v němž jednotliví aktéři jednají, skrze vytváření konceptů, předmětů a pozice subjektu (tamtéž). Soustředí se na širší kontext, tedy na to, jak jsou někteří aktéři privilegováni na úkor jiných a jak širší změny v diskurzu mohou způsobit změnu v rozložení sil zvýhodněných a znevýhodněných.

Kritická lingvistická analýza se, podobně jako sociálně lingvistická, soustředí na konkrétní texty, ale značný zájem projevuje o mocenskou dynamiku, která text obklopuje (Phillips a Hardy, 2002:27). V tom se podobá kritické diskurzivní analýze, zajímá se však více o mikrodynamiku textů. Jednotlivé části textu se zkoumají proto, aby bylo možné pochopit, jak text implikuje struktury dominance (tamtéž).

Richard Gwyn pro účely své knihy uvádí tři diskurzivně analytické přístupy: vedle kritické diskurzivní analýzy, o které již byla řeč, zmiňuje konverzační analýzu a etnografickou diskurzivní analýzu. Konverzační analýza se věnuje tvrzením uskutečněným během interakce, přičemž promluvu chápe jako svého druhu sociální jednání (Gwyn, R., 2002:27). Tato perspektiva nevěnuje téměř žádnou pozornost kontextu analyzovaných událostí jako je věk, sociální třída či kulturní kořeny účastníků interakce. Spoléhá téměř výhradně na perspektivu účastníků (tamtéž).

Zastánci etnografické diskurzivní analýzy podle Gwyna tvrdí, že studium promluv vyžaduje realizaci etnografického projektu (2002:28). Tento směr má svůj původ v kulturní antropologii a nelze se tedy divit, že jeho součástí je snaha přistupovat k jevům považovaným za samozřejmé, jako k něčemu cizímu (tamtéž). Analytikové proto nezkoumají pouze diskurz sám, ale dělají si záznamy z terénu, píší reflexivní komentáře a data čerpají i z jiných zdrojů, než pouze mediálních (tamtéž:29). V tom se liší od konverzačních analýz, jejichž uživatelé hledají data pouze v diskurzu samotném. Blíže má tento přístup ke kritické diskurzivní analýze. Podle Gwyna jsou si však všechny tři přístupy podobné v tom, že se zabývají konkrétními texty či promluvami, z nichž mohou recipienti čerpat širší sociokulturní implikace (tamtéž).

Navzdory rozlišení těchto tří přístupů a jejich odlišnostem preferuje Gwyn eklektický přístup, tedy užívání více metod zároveň.

Pro účely této diplomové práce jsem již zvolil van Dijkovo pojetí ideologie a diskurzu. Je tedy logické, že také diskurzí analýza médií určených lidem s postižením bude vycházet převážně z koncepce tohoto autora. Ten se hlásí spíše ke kritické diskurzí analýze, jeho pojetí je ale v několika ohledech specifické. Jak již bylo řečeno, autorův přístup k ideologii je spíše obecný a neutrální. Fakt, že ideologii nechápe jako nástroj legitimizace nerovnosti vyhrazený pouze dominantním složkám společnosti, však podle van Dijka nijak neumenšuje kritické ambice jeho teorie (2006:131). Jeho přístup k ideologii naopak nabízí zcela jasný rámec vhodný ke kritickému studiu. Ideologie v tomto pojetí představují základ diskurzů a sociálních praktik jak u dominantních, tak u marginalizovaných skupin: pro jedny představují základ útlaku, pro druhé základ rezistence (tamtéž:131-132). „Proto můžeme mluvit o rasistických i protirasistických ideologiích, o sexistických a feministických ideologiích, o neoliberálních a socialistických ideologiích“ (tamtéž:132). Podle van Dijka není z teoretického hlediska produktivní vyhradit pojem ideologie a ideologické kritiky pouze dominantním složkám společnosti. Tak jako je podle van Dijka nutné obecné pojetí moci, jež může zahrnovat různé formy rezistence, je potřeba také obecné pojetí ideologie. „Kritická diskurzí analýza se pak může velmi dobře zaměřit především na dominantní skupiny a jejich ideologie“ (tamtéž).

Dodejme, že o autorově ambici zabývat se ideologií a diskurzem kriticky svědčí i tato pasáž: „...má práce o ideologii má být rovněž kritická v tom smyslu, že zastává jasné stanovisko vědeckého nesouhlasu se vztahy založenými na sociální dominanci a nerovnosti. Oproti tradičním kritickým přístupům však definici ideologie neomezuje na koncept, ve kterém je ideologie výhradně nástrojem dominance. ...existují také ideologie opoziční a rezistenční, nebo ideologie prosazující pouze vnitřní soudržnost skupiny... Takovéto obecné pojetí je v dokonalém souladu s kritickou analýzou ‚špatných‘ ideologií jako je třídní dominance, rasismus a sexismus, tedy ideologií, které popírají, skrývají, legitimizují či dohlíží na sociální nerovnost. Nejen, že obecný koncept ideologie poskytuje pevnější rámec pro kritický přístup, ale také umožňuje srovnání různých druhů ideologií, změn ideologií z rezistenčních systémů na dominantní (a naopak) a stále ucelenější a úplnější studium usazování ideologií v sociálním vědomí a sociální struktuře“ (2000:11).

Ačkoli se van Dijk ke kritickému přístupu otevřeně hlásí, mohli bychom jeho specifickou verzi spolu s ním nazývat „ideologickou diskurzí analýzou“ (1995a). Co tedy hledá badatel, který se věnuje této odnoži studia diskurzu? S ohledem na výše popsanou van

Dijkovu teorii ideologie je nutné všimnout si těch částí diskurzu, které vyjadřují či naznačují názory, hlediska, postoje, zájmy a další charakteristiky skupin (1995b:22). Takovéto reprezentace najdeme obvykle tam, kde je přítomna polarizace My versus Oni, v níž budou členové jedné skupiny prezentovat sami sebe pozitivně a jiné skupiny negativně (tamtéž). Pokud je tedy tato pro ideologie charakteristická polarizace zakódována v promluvě či v textu, projeví se v nejjednodušším případě užíváním zájmen jako *my* a *oni*, ale i mnoha dalšími způsoby (2006:126). Tento druh analýzy tedy vychází z toho, že ideologické diskurzy jsou uspořádány na základě strategie pozitivní sebeprezentace a negativní prezentace těch druhých. Existuje však mnoho diskurzivních metod, jak zdůraznit naše dobré a jejich špatné vlastnosti nebo naopak zmírnit naše špatné a jejich dobré charakteristiky (tamtéž:127).

Jak již bylo řečeno výše, strukturu skupinových ideologií obvykle tvoří kategorie týkající se členství, činnosti, cílů, hodnot/norem, postavení a skupinových vztahů a zdrojů. V konkrétních textech a promluvách budou tyto kategorie přizpůsobeny konkrétním sociálním tématům (van Dijk, 1995a:147). „...většina ideologických textů a promluv se bude pochopitelně týkat konkrétních událostí, situací a osob, tedy specifických mentálních modelů obsahujících konkretizace takovýchto obecných, skupinových názorů“ (tamtéž). S jakými tématy a významy bude tedy pravděpodobně spojen ideologický diskurz? Autor podrobněji rozvádí výše uvedené kategorie a s nimi spojené otázky přítomné v ideologických diskurzech (1995a:147-149):

Popisy vlastní totožnosti: týkají se toho, kdo jsme, odkud pocházíme, čím se vyznačujeme, jaká je Naše historie, čím se lišíme od ostatních, na co jsme pyšní, koho lze mezi Nás přijmout, jaká jsou kritéria přijetí. Takovéto popisy vlastní identity budou pozitivní a obvykle jsou typické pro skupiny, jejichž identita je ohrožená, nejistá či marginalizovaná, ať jde o ženy, menšiny, imigranty apod.

Popisy činností: jaké jsou naše úkoly, co děláme, co se od Nás očekává, jaké jsou naše sociální role apod. Ideologické popisy činností jsou charakteristické pro skupiny, které se vymezují na základě toho, co dělají – například profesionálové nebo aktivisté (žurnalisté, akademici, environmentalisté apod.).

Popisy cílů: činnosti mají ideologický a sociální smysl pouze tehdy, mají-li určité pozitivní cíle. Ideologický diskurz skupin se proto obvykle soustředí na cíle jejich aktivit. Nemusí jít přitom o reálné cíle, jejich funkce je mnohdy spíše ideologická v tom smyslu, že definují skupinu.

Popisy norem a hodnot: V ideologickém diskurzu mezi zásadní významy patří normy a hodnoty týkající se toho, co považujeme za správné a špatné, čeho se snaží naše aktivity a

cíle dosáhnout. Například menšiny a ženy mohou zdůrazňovat rovnost a spravedlnost. V popisech Našich oponentů a nepřátel pak lze očekávat zdůraznění toho, jak tyto normy a hodnoty poškozují.

Popisy vztahů a postavení: Skupiny definují svou identitu, své činnosti a cíle do značné míry také na základě svého vztahu k jiným skupinám. V ideologických diskurzích tak lze očekávat zvláštní důraz na skupinové vztahy, konflikty, polarizaci a negativní prezentací druhých.

Popis zdrojů: Skupiny mohou existovat pouze tehdy, mají-li přístup k určitým zdrojům. Minoritní skupiny se tak mohou ve svých diskurzích soustředit na skutečnost, že nemají rovnocenný přístup k ceněným sociálním zdrojům, jako je status, respekt, zaměstnání, obydlí, rovný příjem atp. Některé skupiny mohou svou identitu vykládat podle toho, jak jsou jim určité zdroje (ne)přístupné. V ideologických diskurzích pak můžeme očekávat sémantické strategie, jejichž cílem či předmětem bude obrana privilegovaného přístupu k těmto zdrojům, nebo naopak útok na nerovný přístup k nim.

Autor upozorňuje, že tyto kategorie nemusí být vyjádřeny explicitně a nemusíme tak například zaznamenat otevřený protest proti dominanci (1995a:149). Takovéto ideologické struktury však mohou být přítomny ve formě presupozic a být považovány za samozřejmé. Úkolem analýzy je pak tyto ideologické implicitní významy otevřeně odhalit (tamtéž).

Podle van Dijka lze ideologii v diskurzu zaznamenat v nejrůznějších rovinách (Kraus, 2008:134). „Zabývá se proto grafickou formou diskurzu a jejími funkcemi (typy písma, fotografiemi, barvou tisku, úpravou stránek, novinovými titulky apod.), zvukovou (intonační), gramatickou (hlavně syntaktickou) formou, tj. koherencí, uspořádáním a hierarchickým členěním textu a jeho prvků, a především pak jeho sémantikou (s těžištěm v oblasti slovníku), již považuje za dominantní prostředek vyjadřování ideologické zaměřenosti diskurzu“ (tamtéž:134-135).

Pokud jde o grafické struktury psaného či tištěného textu a jejich variace (zda se článek objeví na první straně nebo uprostřed časopisu, nahoře či dole, vlevo nebo vpravo, s fotografiemi nebo bez nich atp.) mohou tvořit významnou složku při vyjadřování ideologií (van Dijk, 2000:201). Zaměříme-li se na syntax, může stavba vět signalizovat důležitost a relevanci významů, zdůrazňovat či skrývat (ne)preferované významy, implikace a presupozice (tamtéž:203). Především zájmena představují gramatickou kategorii, která může vyjadřovat sociální vztahy, status a moc a tedy rovněž výchozí ideologie (tamtéž). Vzpomeňme v tomto ohledu na polarizaci My versus Oni. Jakkoli je význam komplexním i vágním konceptem, jedno je dle van Dijka jisté: mluvčí a posluchač mohou stejnému

vyjádření přisuzovat různé významy a jejich interpretace účastníky závisí na kontextu (van Dijk, 2000:205). Lexikální analýza je proto významná a představuje plodný nástroj diskurzní analýzy (tamtéž). Variace slov představují jeden z hlavních prostředků ideologického vyjadřování v diskurzu. Jednotliví uživatelé jazyka si mohou vybírat ze škály slov, s jejichž pomocí hovoří o věcech, lidech, činnostech či událostech, a vyjadřovat tak různé postoje a ideologie.

Autor ovšem upozorňuje na některé problémy spojené s ideologickou diskurzní analýzou. Především, slova, výrazy či témata sama o sobě nejsou ideologicky založena (2006:128). Jejich ideologičnost pramení až z jejich konkrétního užití v určité komunikační situaci. Teprve text a kontext jsou ideologické (tamtéž). Kontext pak van Dijk definuje jako strukturovaný soubor všech vlastností sociální situace, které mohou být relevantní pro produkci, strukturu, interpretaci a funkce textu a promluvy (2000:211). Měli bychom proto být při interpretaci diskurzivních dat opatrní, nepopisovat je izolovaně, nýbrž vždy v kontextu: kdo mluví ke komu a s jakým záměrem (2006:129). Je třeba pamatovat na to, že ne každý diskurz vyjadřuje či reprodukuje ideologie.

4.4. *Shrnutí teoretických a metodologických východisek*

V předchozích kapitolách jsme uvedli stručný výklad pojmů ideologie, diskurz a diskurzní analýza, přičemž důraz byl kladen především na pojetí nizozemského teoretika Teuna A. van Dijka. Právě jeho pojetí skupinové ideologie se jeví pro téma této práce zabývající se analýzou médií určených lidem s postižením jako nejvhodnější. Má totiž velmi blízko k tomu, co zaznamenal v takto zaměřených médiích sociolog Erving Goffman. Jak jsme již uvedli, Goffmann si všiml toho, že prostřednictvím publikací určených lidem s postižením¹⁹ se ve čtenáři posiluje a upevňuje pocit skutečnosti „jeho“ skupiny a jeho vazby k ní (2003:35-36). „Skrze stížnosti, aspirace a strategie příslušníků skupiny se tu formuluje její ideologie. Jsou zde uváděna jména populárních příznivců i nepřátel „skupiny“, doplněná informacemi, jež mají jasně potvrzovat jejich dobrotu či špatnost“ (tamtéž). Jak jsme viděli, van Dijkovo pojetí ideologie je v jádru skupinové a kromě toho ideologie nevyhrazuje pouze dominantním, nýbrž také marginalizovaným skupinám.

Diskurzy jsou podle van Dijka pro formulaci ideologií a jejich sociální reprodukci nejvýznamnější platformou. Diskurz přitom nechápe v poststrukturalistickém smyslu, nýbrž spíše jako určitý produkt komunikačního jednání, který je k dispozici příjemcům k interpretaci. Jedná se tedy v podstatě o promluvu či text. My se budeme zabývat texty

---

¹⁹ Goffman hovoří o stigmatu.

přítomnými v médiích určených lidem s postižením, neboť právě v nich lze očekávat přítomnost určité formy ideologie této skupiny či kategorie lidí.

Van Dijk určil několik kategorií a s nimi spojených otázek, kterými se obvykle každá ideologie vyznačuje. Ideologie se tedy především projevují kladením otázek spojených s kategoriemi jako členství, činnosti, cíle, hodnoty/normy, postavení, skupinové vztahy a zdroje. Především na tyto kategorie se bude analýza komunitních médií pro lidi s postižením soustředit. Podle uvedené Goffmanovy citace lze očekávat, že tato média budou svým potenciálním čtenářům předkládat určitou formu skupinové ideologie. Lze očekávat, že budou poskytovat odpovědi na to, kým lidé s postižením jako skupina jsou, čím se zabývají, jaké jsou jejich cíle, hodnoty a normy, jaké je jejich postavení ve společnosti apod. Jinými slovy, budou svým čtenářům předkládat určitou identitu, kterou mohou jednotliví recipienti přijmout za svou.

Tato práce se však nebude věnovat individuálnímu přijímání ideologie konkrétními jedinci. I to je bezpochyby badatelsky zajímavé téma, vyžaduje však odlišnou metodu²⁰, než jaká byla zvolena pro účely této diplomové práce. Ta bude totiž zkoumat přítomnost a podobu ideologie v diskurzu, k čemuž se jako nejvhodnější metoda jeví ideologická diskurzní analýza ve van Dijkově pojetí. Na různých úrovních diskurzu se tedy budeme snažit hledat známky specifické ideologie určené lidem s postižením. Budeme si všimnout částí diskurzu vyjadřujících určité názory, hlediska, postoje a zájmy této skupiny či kategorie lidí. Tato ideologická diskurzní analýza bude kritická v tom smyslu, že bude stát v opozici vůči vztahům založeným na sociální dominanci a nerovnosti.

---

²⁰ Nejlépe etnografické rozhovory s jednotlivými aktéry – recipienty příslušných mediálních obsahů.

5. DISKURZNÍ ANALÝZA VYBRANÝCH PERIODIK

V této části se pokusíme ukázat strukturu skupinové ideologie prezentované na stránkách časopisů určených lidem s postižením. Lze v tomto specifickém typu komunitních médií zaznamenat kategorie, které podle van Dijka tvoří strukturu skupinových ideologií? Jaká jsou kritéria příslušnosti k této skupině, jaké je její postavení ve společnosti, jaké jsou její cíle, hodnoty a normy a jaké zdroje jsou jí vlastní či o jaké usiluje? Co je považováno za dobré a co za špatné, správné či nesprávné, pravdivé či nepravdivé? Odpovědi na tyto otázky se pokusíme v příslušných médiích najít, zařadit je pod příslušné kategorie a načrtnout tak ideologii, jejímž prostřednictvím je této marginalizované skupině lidí předkládána určitá identita. Jak již bylo řečeno výše²¹, ideologie van Dijka vyhrazuje dominantním i ovládaným skupinám, přičemž jejich strukturu tvoří kategorie týkající se členství, činností, cílů, hodnot/norem, postavení, skupinových vztahů a zdrojů dané skupiny. To, co lidé dělají, jejich cíle, hodnoty, vztahy k jiným skupinám a jejich prostředky přežití či sociální existence, to vše je dle autora součástí jejich identity. Jednotliví sociální aktéři jsou ovšem členy více sociálních skupin a bude jim tedy vlastní množství často konfliktních identit a tedy i určitá směs ideologií. V návaznosti na van Dijka tedy budu vycházet z toho, že skupinovou ideologii přítomnou na stránkách analyzovaných periodik mohou čtenáři přijmout za svou jako součást vlastní identity. Identitu pak budu chápat jako kulturní konstrukt, jako proces stávání se, průběžně se posouvající popis nás samotných (Barker, 2006:74-75). „Žádná jednotlivá identita se netváří a nevystupuje jako zastřešující, určující; identity se spíše posouvají podle toho, jakým způsobem jsou subjekty oslovovány a reprezentovány“ (tamtéž).

5.1. Metodologie

Předmětem výzkumu budou hlavní znaky skupinové ideologie prezentované v komunitních médiích určených lidem s postižením. Metodou práce bude ideologická diskurzní analýza v pojetí teoretika Teuna A. van Dijka. V rámci korpusu vybraných textů se budeme snažit identifikovat kategorie, které dle van Dijka tvoří strukturu skupinových ideologií: popis vlastní totožnosti, popis činností, popis cílů, popis norem a hodnot, popis vztahů a postavení, popis zdrojů. Jak již bylo řečeno, tyto kategorie určují skupinovou identitu dané skupiny. To, co lidé dělají, jejich cíle, hodnoty, vztahy k jiným skupinám a jejich prostředky přežití či sociální existence, tvoří součástí jejich identity. Prostřednictvím

---

²¹ Viz str. 38.

ideologie prezentované v diskurzu tak zkoumaná média předkládají potenciálním čtenářům identitu, kterou mohou přijmout za svou. Mějme přitom na paměti, že abychom mohli mluvit o ideologii, není nutné vyčerpat všechny tyto kategorie. Některé ideologie, například profesní, mohou být založeny například pouze na stanovených činnostech.

Texty tvořící zkoumaný korpus jsem vybíral ze tří stěžejních tištěných periodik určených lidem s postižením. Jedná se o časopisy *Vozíčkář*, *Můžeš* a *Vozka*. Vybraná periodika vyšla v období od roku 2006 do roku 2009. Zkoumaný korpus byl tedy ohraničen časově, přičemž zvolená perioda poskytla materiál s dostatečnou výpovědní hodnotou. Na základě první četby veškerého obsahu vybraných periodik jsem zvolil relevantní texty, které vyjadřují či naznačují názory, hlediska, postoje, zájmy a další charakteristiky dané skupiny. Na základě analýzy těchto vybraných relevantních textů jsem dále odlišil části, které svou povahou odpovídají van Dijkovým ideologickým kategoriím. Kategorie členství, zdrojů a společenského postavení se ukázaly být stěžejní pro strukturu ideologie lidí s postižením. Jejich rozboru, uvedení relevantních příkladů a teoretických komentářů jsem proto věnoval tři samostatné kapitoly. Kategorie cílů, norem a hodnot jsem sloučil do jedné kapitoly, neboť se v mnohém kříží s třemi hlavními kategoriemi. Pokusil jsem se tak načrtnout ideologii lidí s postižením, respektive podobu identity, která je potenciálním čtenářům prostřednictvím této ideologie předkládána.

5.2. Členství

Jednu z kategorií tvořících strukturu skupinové ideologie představují podle van Dijka popisy vlastní totožnosti. Zaměřme se tedy nejprve na to, kdo je na stránkách těchto specializovaných časopisů oprávněn promlouvat, případně na koho se s těmito psanými promluvami obrací.

5.2.1. Osoby s oprávněním promlouvat: „našinci“ a „zasvěcení“

Společně s Goffmanem bychom mohli autory rozdělit do dvou skupin. Každý „stigmatizovaný“ jedinec se podle Goffmana brzy setká s lidmi, kteří přijímají jeho místo na světě a sdílejí s ním pocit, že je plnohodnotnou lidskou bytostí (2003:30). První skupinou takto soucítících jsou osoby stejně postižené, které z vlastní zkušenosti ví, co daná situace obnáší. Mohou jedince „zasvětit do všech potřebných figlů a otevřít mu dveře, za nimiž si může postěžovat, uchýlovat se pro morální podporu a pro pocit útěchy, protože se tu bude cítit mezi svými, uvolněný, a protože bude přijímán jako kterýkoli jiný normální člověk“ (tamtéž).

„Mezi svými může stigmatizovaný používat svou nevýhodu jako základ pro uspořádání života, aby tak ale mohl učinit, musí se smířit se sestupem do polosvěta“ (Goffman, 2003:31). Goffman tyto osoby označuje termínem „našinci“ (tamtéž:34).

Druhou skupinu představují „zasvěcení, osoby sice normální, jež jsou však díky své zvláštní situaci dobře znalé tajného života stigmatizovaného, soucítí s ním a jsou do určité míry akceptováni jako jacísi čestní členové klanu. Zasvěcení jsou ti lidé..., před nimiž se člověk s vadou nemusí stydět, před nimiž se nemusí snažit o sebekontrolu, neboť ví, že jej navzdory jeho vadě budou vnímat jako docela běžného člověka“ (Goffman, 2003:39). K zasvěceným mohou patřit například sestry a fyzioterapeuti. Skrze sociální strukturu jsou s lidmi s postižením spojeni například loajální partneři, rodiče nebo přátelé – „ti všichni jsou nuceni nést jistou část hanby stigmatizovaného, s nímž jsou spřízněni“ (tamtéž:41).

Mezi autory a pravděpodobně i potenciálními čtenáři vybraných časopisů s postižením lze očekávat našince a zasvěcené. Mezi našince patří především vozíčkáři, kterým jsou tato média určena primárně. Není ovšem vozíčkář jako vozíčkář, své zkušenosti si zde vyměňují paraplegici, kvadruplegici či pentaplegici, lidé s roztroušenou sklerózou. Mezi zasvěcenými lze hledat zejména rodinné příslušníky, kteří se starají o příbuzné s postižením. Hovoří o svých zkušenostech s lidmi na vozíku, s osobami s dětskou mozkovou obrnou, s mentálním postižením či s nevidomými. Mezi zasvěcené patří také odborníci zabývající se poradenstvím či asistenčními službami. Ti ve svých textech radí jak se vyrovnávat se zdravotními potížemi spojenými s postižením, informují o svých službách nebo jen vypráví své příběhy a zkušenosti. V neposlední řadě mohou být mezi zasvěcenými také stálí redaktoři, kteří s cílovým publikem nemusí zdaleka vždy sdílet jakékoli postižení.

5.2.2. Komu jsou analyzovaná periodika určena

Jak se tedy „našinci“ prezentují na stránkách těchto časopisů? Kdo jsou, čím se vyznačují, čím se liší od ostatních? Pokud se zaměříme na užívané termíny, pak jsou mezi našinci „vozíčkáři“ a „vozíčkářky“, „postižení“, „myopati“, „lidé s mentálním a kombinovaným postižením“, „osoby se zdravotním postižením“ či s „fyzickým handicapem“, „lidé se sluchovým, zrakovým či pohybovým handicapem“, „osoby se specifickými potřebami“, „lidé s DMO“²², případně „klienti“, hovoří-li o lidech s postižením poskytovatelé sociálních služeb. Lze se setkat i s negativním postojem k tomuto jinak často používanému označení, v tomto případě na straně „zasvěcené“ sociální pracovnice: „*Pracuji jako osobní*

---

²² DMO je dětská mozková obrna.

*asistentka a svojí klientce (nesnáším toto slovo) pomáhám při studiu na gymnáziu.*²³ Například inzerovaná informační brožura Nápadník je pak výslovně určena „*osobám v období těsně po úrazu či nemoci, jejichž důsledkem je úplná nebo částečná ztráta mobility, jednak osobám s vrozeným postižením*“.²⁴ Velmi častým označením je „vozičkář“, neboť právě takto definované čtenáře vybraná komunitní média primárně oslovují. Vozičkáři se pohybují na „električáku“ nebo „mechaničáku“²⁵, „*jezdí na čtyřech kolech*“ nebo zkoušejí, co jejich „*pojízdné elektrické nohy vydrží*“.²⁶ Spíše výjimkou je termín „invalidní vozík“. Jak říká jedna vozičkářka v rozhovoru, „*vozík – to jsou moje nohy*“.²⁷ Další vozičkář ve svém příběhu hovoří o tom, že skončil „*na ,káře‘ s diagnózou kvadruplegie*“.²⁸ Vozičkář Jan Nouza se ve své sportovní reportáži v odlehčeném tónu ptá: „*Přijede vůbec někdo z těch okolečkovaných?*“²⁹ Další autor ve svém článku píše: „*Z klacků, které mu nemoc házela pod berle a kola vozíku, udělal náměty i pro rozverně fejetony.*“ Z uvedených obrátů je patrné, že omezená funkce nohou mění do jisté míry také slovník týkající se chůze a pohybu. Ty nyní umožňují pomůcky jako berle a mechanický či elektrický vozík, které jsou významným atributem a takřka součástí identity takto postižených lidí.

Často užívaným termínem, který reprezentuje pro lidi s fyzickým postižením společný problém, jsou bariéry. V jednom z textů můžeme najít poměrně vyčerpávající výklad tohoto pojmu: „*Pro lidi s těžkým zdravotním postižením ovšem má slovo bariéry zcela konkrétní význam. Jde o nejrůznější vnější překážky, které třeba vozičkářům či nevidomým brání žít naplno a mít rovnoprávné postavení ve společnosti.*“³⁰ Na druhou stranu se však můžeme dočíst o tom, že podstatou bariér je jejich překonávání: „*...rozběhli se kamenitým srázem s chutí dokázat, že bariéra je skutečně jen slovo.*“³¹

Jak je patrné, škála termínů označujících cílové publikum těchto komunitních médií je velmi pestrá a zahrnuje celou škálu postižení. Nehledě na označení se však v naprosté většině jedná o postižení fyzické povahy s důrazem na omezení pohybu. Již názvy dvou

²³ Vozičkář, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 31. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Terčín splněný sen“.

²⁴ Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 10. Rubrika „Liga informuje“, článek „Aktualizace publikace Nápadník 2008“.

²⁵ Hovorové výrazy pro elektrický a mechanický vozík.

²⁶ Vozičkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 20. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Rozloučení s prázdninami v Kleti“.

²⁷ Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 17. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Lidé jsou tak solidární, až mi to vyrazilo dech“.

²⁸ Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 22. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Na vozíku a s důchodem do školy? A proč?“.

²⁹ Vozičkář, Ročník 17, č. 5, 2008, s. 22. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „S integrací táhněte – víte kam“.

³⁰ Vozičkář, Ročník 18, č. 1, 2009, s. 2. Rubrika „Stalo se“, článek „Národní rada usiluje o jednotné podmínky pro cestování po zemích Unie“.

³¹ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 40. Rubrika „Sport“, článek „Plavci SK Kontakt Ostrava na Tanečnici. Dokázali jsme, že bariéra je jen slovo“.

analyzovaných časopisů, tedy *Vozíčkář* a *Vozka*, naznačují, že primárním předmětem zájmu těchto médií jsou lidé na vozíku, vozíčkáři. Jak se dozvídáme z jednoho textu, pojmenování vozíčkář vymyslela paní Zdenka Hanáková, která v letech 1992 – 2007 předsedala Pražské organizaci vozíčkářů.³²

Časopis *Vozíčkář* však nemá být vyhrazen pouze těmto lidem a vytvářet tak jakousi izolovanou komunitu. To naznačuje již jeho podtitul „časopis nejen pro sedící“. Podobně je periodikum *Můžeš* doplněno obecnějším podtitulem „časopis o překonávání bariér“, jehož význam rozvádí redaktorka Božena Svobodová v následující citaci: „*Náš časopis je určen především zvláštní skupině čtenářů, kteří už poznali, že život má jiné tváře, než jsou naličené tlamičky showbusinessových bavičů. Většina z handicapovaných a jejich blízcí našli sílu žít, pracovat, studovat a milovat dál. K jejich životu patří i sport.*“³³ *Vozka* je ve svém zaměření konkrétnější, z podtitulu „severomoravský magazín pro vozíčkáře a jejich přátele“ lze odvodit, že je určen především „našincům“ a „zasvěceným“. Posledně jmenovaný magazín je specifický také tím, že jeho redakci tvoří právě „našinci“. Vždyť jeho šéfredaktorem je vozíčkář, pan Petr Dzido. Toto specifikum *Vozky* dokonce přiznává samotná redakce konkurenčního časopisu *Vozíčkář*: „*Šéfredaktor na vozíku a tři kmenoví redaktori oproti naší pětičlenné redakční radě, v níž jsou sami chodáci. I takhle se dá stručně charakterizovat Vozka. ...Hlavní důvod stoupajícího nákladu Vozky však zřejmě spočívá v něčem jiném. Je na něm znát, že šéfredaktorem je člověk, který z vlastní zkušenosti dobře ví, co je pro vozíčkáře důležité.*“³⁴ Autoři *Vozíčkáře* si tento svůj zkušenostní „handicap“ uvědomují a snaží se jej dohnat: „*Coby redaktor časopisu Vozíčkář už působím dlouhých 17 let... O radostech i strastech vozíčkářů sice vím hodně, ale nad nabídkou sdružení Asistence zapojit se do projektu „Jedeme v tom s vámi“ jsem vůbec neváhal. Jednoho horkého srpnového odpoledne jsem tedy usedl na vozík a vydal se poznávat podmínky, za nichž člověk s těžkým tělesným postižením cestuje po Praze hromadnou dopravou. ...až na vozíku jsem si uvědomil, že psát o bariérách na tramvajové zastávce, v metru či na chodníku je jedna věc, ale zakusit je znamená nahlédnout jejich zhovadilost.*“³⁵ Je nutno zdůraznit, že do každého z těchto médií autorsky přispívají v hojné míře lidé s postižením, ať jako stálí či externí redaktori nebo samotní čtenáři. Pouze v časopise *Vozka* však v roli gatekeepera stojí „našinec“.

³² *Vozíčkář*, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 3. Rubrika „Stalo se“, článek „Vzpomínka na Zdenku Hanákovou“.

³³ *Můžeš*, Ročník 16, č. 4, 2008, s. 13. Rubrika „Naše téma“, článek „Vzpomínky na budoucnost 2“.

³⁴ *Vozíčkář*, Ročník 16, č. 5, 2007, s. 20. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Severomoravský *Vozka* rozdává informace, rady i zábavu po celé republice“.

³⁵ *Vozíčkář*, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 17. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Projížďka nad zlato“.

5.2.3. *Být a stát se vozíčkářem*

Zaměřme se nyní na to, co to znamená „být vozíčkářem“, případně „člověkem s fyzickým postižením“. Jak bylo řečeno v úvodní části této práce, existuje rozdíl mezi lidmi, kteří jsou postižení od narození a lidmi, kteří ke svému postižení přišli následkem nemoci či úrazu. V prvním případě je postižení součástí procesu socializace, nejde o náhlý přechod, který by si vynucoval přijetí nové situace. To platí například pro redaktora Radka Musílka, který se v rozhovoru ptá: *„Jak ses vyrovnával se svým ochrnutím? Já tuhle zkušenost nemám, protože jsem vozíčkář od narození.“*³⁶ Ve druhém případě ovšem platí předpoklad, že kdo má vozíčkářem „být“, musí se jím nejprve „stát“. Popisy „stávání se vozíčkářem“ tvoří běžnou, ba dokonce stěžejní součást těchto periodik, ať už v podobě odborných poradenských textů, nebo příběhů a rozhovorů. Tyto texty obvykle předkládají čtenářům modely a role hodné následování, zejména pokud jde o přijetí nové situace a následnou seberealizaci.

Autorkou jednoho z textů odborné povahy je „zasvěcená“ psycholožka Mgr. Radmila Fajtová. V podstatě v něm popisuje jednotlivé fáze procesu „stávání se vozíčkářem“: *„K míšnímu poranění dochází nejčastěji následkem pádu z výšky, skoku do mělké vody, automobilové či motocyklové nehody, sražení motorovým vozidlem či zavalení. V několika osudových vteřinách se člověku dramaticky změní život. Po počátečních stádiích šoku a popření reality prochází jedinec s těžkým postižením i jeho rodina fázemi hněvu, smlouvání s osudem či Bohem a smutku. Hněv či smutek může u někoho vyvolat chronickou depresi. Smíření s novou situací, přijetí nové reality se zpravidla objevuje mnohem později. Adaptace na život na vozíku je záležitostí dlouhodobou, vysoce individuální a mnohdy velmi náročnou na psychiku. Naděje se u pacienta střídá s pesimismem, vůle žít s odevzdaností. ...Během hospitalizace na spinální jednotce a následného pobytu v rehabilitačním ústavu je ochrnutému pacientovi poskytována odborná péče ve vhodně uzpůsobeném prostředí. Zcela zásadní změnou pro něj je přechod do domácího prostředí, spojený s možností zapojit se nějak do společnosti. Vozíčkář hledá nové odpovědi na otázky identity, pracovního zařazení, bydliště, vztahů s ostatními lidmi, životního stylu a smyslu života. Obvykle přitom nastanou různé komplikace. Pro úspěšné zvládnutí tohoto období je nezbytná zdravá sebedůvěra a realistické sebehodnocení.“*³⁷

Časopis Můžeš pak ve své rubrice „Poradna“ poskytuje odpovědi na konkrétní dotazy lidí s postižením. V níže citovaném textu obecně radí, jak se vypořádat s nově nabytým

³⁶ Můžeš, Ročník 15, č. 6, 2007, s. 25. Rubrika „Kultura“, článek „Kurz negativního myšlení“.

³⁷ Vozíčkář, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 19. Rubrika „Zdravotnictví, pomůcky“, článek „Hledání životní rovnováhy po úrazu“.

postižením následkem mozkové mrtvice. V podstatě zdůrazňuje nutnost přijetí nové situace a přisouzení smyslu tomu, co jedince potkalo. Důležité je, že odpověď podává „našinec“, tedy rovněž člověk s postižením: „*Nemám žádný recept na to, jak žít s pohybovým postižením, ačkoliv sám je mám také. ...Důležité je si uvědomit, že člověk s postižením není vůbec odepsaný, ledaže by se do této role sám napasoval. Vy jste však na začátku této cesty a dá vám určitě ještě hodně práce, než se vám podaří váš nový stav přijmout. ...Tím, co se vám stalo, vám také byla dána možnost přemýšlet nad podstatnějšími otázkami života. ...Pak rovněž objevíte smysl toho, co vás potkalo.*“³⁸

Příběhy konkrétních jedinců mají téměř vždy totožnou strukturu. Obvykle začínají popisem toho, čím byl jedinec předtím, než došlo k úrazu či propuknutí nemoci, tedy k překročení pomyslné hranice mezi dvěma světy či stavy. Příkladem popisu takového přechodu je úvodní odstavec článku o zakladateli časopisu *Můžeš*. Podle způsobu zranění je takto postiženým lidem přisouzeno dokonce zvláštní pojmenování „skokan“. Zdůraznění přechodu z jednoho světa do druhého je patrné z poslední části následující citace: „*Ocitnout se mezi takzvanými skokany se Oldřichu Pecharovi podařilo v roce 1972; ještě si pořádně nezvykl po odkroucení vojny nosit civil, když na trampském čundru skočil do rybníka – a byl na světě další vozíčkář-kvadruplegik.*“³⁹ Tento náhlý přechod dobře vystihuje také text z časopisu *Vozíčkář* popisující autonehodu vozíčkáře: „*A Karel řečené potvrzuje: máchnutím pravačky naznačuje utnutí, oddělení všeho, co bylo před tím. ...toho, co ‚starý páky‘, ‚kňouři‘ nebo ‚zasloužilí pracovníci ve zdravotnictví‘ zahrnují do výrazu za živa, tedy před úrazem, onemocněním.*“⁴⁰ Jak uvádí Robert F. Murphy, jeho přechod k paralýze provázelo ostré rozdělení minulosti do dvou částí: před vozíkem a na vozíku (2001:30). „Na dobu před svou nemocí vzpomínám jako na zlatý věk...“ (tamtéž).

Klasický příklad uchopení tohoto přechodu představují následující otázky z vybraného rozhovoru popisujícího příběh jednoho vozíčkáře: „*Kterými cestami chodil a jezdil Josef Hurt před úrazem? ... Byl jste vyučený, měl svoje představy o budoucnosti – podle kterých směrovek a kam jste tenkrát měl namířeno?*“⁴¹ Slovo „tenkrát“ zde zcela evidentně odkazuje do nenávratné minulosti před úrazem. Život před úrazem a život po úraze jako dvě oddělené etapy vnímá i Jan Kašpar, herec divadla Jára Cimrmana: „*Dnes už mě vůbec nenapadne nemít vozík. Je to téměř 20 let a už neumím přemýšlet o tom, jaké to bylo, když jsem chodil. Chůze*

³⁸ *Můžeš*, Ročník 16, č. 1, 2008, s. 35. Rubrika „Poradna“, článek „Odpovídáme na vaše dotazy“.

³⁹ *Můžeš*, Ročník 16, č. 6, 2008, s. 20. Rubrika „Osobnost *Můžeš*“, článek „Vždycky něco můžeš aneb jak v pravou chvíli nakopnout“.

⁴⁰ *Vozíčkář*, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 21. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Někdo je na cestě“.

⁴¹ *Vozíčkář*, Ročník 15, č. 5, 2006, s. 15. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „U Hurtů mobil nevypínají...“

*byla prostě jen jedna etapa mého života, definitivně uzavřená.*⁴² V podobném smyslu začíná i další rozhovor z časopisu *Vozičkář*: *„Boxer, voják, zběh, skoro legionář, tulák, vězeň a vyhazovač. Slova, která pojmenovávají role v životě muže sedícího naproti mně. Před deseti lety, když jsme se míjeli na ulici, pohybovala se má hlava ve výšce jeho mohutné hrudi. Dnes je tomu jinak.*“⁴³ Z těchto vět lze soudit, že redaktor - vozičkář naznačuje, že původní škála rolí zpovídaného pana Ladislava je minulostí a oba jsou v současnosti na „stejné úrovni“. V tomto rozhovoru, který lze považovat za prototyp celé řady podobně strukturovaných textů, následuje popis onoho momentu překročení této hranice. Zde se jedná o popis autonehody, následné hospitalizace a pobytu v rehabilitačním zařízení. Řeč je také o významné pomoci rodiny při zvládnání obtížné situace a také průběh postupného přijímání postižení. Zdůrazňována je nutnost najít pozitivní přístup k životu, chápat fyzické postižení jako výzvu, soustředit se na budoucnost a osobní rozvoj. Touto optikou pak lze nahlížet i ty nejtěžší druhy postižení: *„Představte si svíravý pocit, že nemůžete nic. Mluvit s přáteli, přepnout televizi na jiný kanál nebo se třeba jen poškrábat. Prostě nic. Zbláznili byste se? Chtěli byste zemřít? A co když má člověk šanci až teprve v tomto stavu poznat, jak krásné je ve skutečnosti žít?“*⁴⁴

Čtenáři mohou být svědky postupného přijetí nové situace u veřejně známého Tomáše Zelenky, který se dostal na vozík po úraze při hokejovém utkání. Ten po náhlém úraze svou situaci přijal a s ní i nový přístup k vlastnímu postižení. K tomu však došlo až po dlouhých letech. Dotaz redaktora: *„Před čtyřmi lety jste v jednom rozhovoru řekl, že existuje ‚schod‘ mezi zdravým člověkem a vozičkářem a že se s tím stále neumíte vyrovnávat. Trvá stále tento pocit?“*⁴⁵ Tomáš Zelenka odpovídá: *„Před čtyřmi lety jsem zažíval i krizi dlouholetého vztahu... Bylo to možná řečeno i pod tím dojmem. Dnes vím, že člověk, který je na vozíku a nesrovná se se svým handicapem, je vždy o stupeň níž. Pokud se s tím naopak srovná, získává úplně jiný životní rozměr, je o mnohé zkušenosti bohatší a naopak o stupeň výš. Dnes bych tento schod viděl asi v této rovině, nikoli mezi zdravým člověkem a člověkem s handicapem. Já jsem se s touto skutečností už srovnal. Nahlížím na život úplně jinak než dřív a možná právě kvůli tomu se mi vše obrátilo k lepšímu.“*

Důraz bývá kladen také na co možná největší samostatnost: *„Chci dostudovat, najít si dobrou práci, nějaký druh chráněného bydlení a osamostatnit se. Je mi třicet jedna a nemohu celý život prožít v rodném domě. Je to pohodlné, ale svazující.“*⁴⁶ Jak říká Murphy, ztráta

⁴² Můžeš, Ročník 15, č. 6, 2007, s. 25. Rubrika „Kultura“, článek „Kurz negativního myšlení“.

⁴³ Vozičkář, Ročník 16, č. 6, 2007, s. 17 – 18. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Před sebou neutečeš“.

⁴⁴ Vozičkář, Ročník 17, č. 4, 2008, s. 25. Rubrika „Kultura“, článek „Jak uletět ze skafandru“.

⁴⁵ Můžeš, Ročník 16, č. 2, 2008, s. 19. Rubrika „Sport“, článek „Neznámý úhel pohledu“.

⁴⁶ Vozičkář, Ročník 16, č. 6, 2007, s. 17 – 18. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Před sebou neutečeš“.

autonomie a jednostranná závislost v naší i v řadě jiných kultur znamená znehodnocení statusu (Murphy, 2001:161). Schopnost samostatně žít a dosáhnout co nejvyššího možného sebeurčení je součástí základního pudu k životu (tamtéž:162). Uváděné příběhy jsou variací na jedno téma a jejich funkce je jednoznačně motivační. Zacílené jsou zřejmě hlavně na lidi, kteří se právě octli na vozíku a nacházejí se v obtížném přechodném období. Mají přimět čtenáře k překonávání sebe sama a k dosažení výkonů zdánlivě typických pouze pro zdravou většinovou populaci. Explicitně je to uvedeno v příspěvku jedné ze čtenářek, která popisuje svůj fyzický výkon: „*Tento příběh dokazuje, že i když jste na vozíku, můžete hodně dokázat! A možná pomůže lidem, kteří se ocitli třeba právě nyní ze dne na den na invalidním vozíku, tak jako já před několika lety.*“⁴⁷ Zkušená vozičkářka⁴⁸ tak svůj text věnuje především lidem, kteří své možnosti a místo mezi vozičkáři teprve hledají.

Postižení je tedy vykládáno zejména jako pozitivní výzva, jedinec se má orientovat na budoucnost a hledat seberealizaci. Je ovšem možné zaznamenat také opačnou strategii, kde je jako odstrašující příklad prezentován negativní postoj k vlastnímu postižení. „*Potkala jsem ho v rehabilitačním ústavu. Přivezli ho těsně po úrazu. Sedmnáct let, vozík a v očích nekonečný smutek... Se sestrou konající službu jsme večer probíraly ‚staré mazáky – vozičkáře‘, kteří se sem čas od času vraceli jako dobří holubi. Řeč přišla i na Dušana. Začal brát léky na uklidnění a zapíjel je alkoholem – ledviny to nevydržely a játra taky zkolabovala.‘ Určitě to udělal schválně a záměrně – prostě nezvládl být vozičkářem.*“⁴⁹ Takovéto články popisující neúspěch na cestě „stát se vozičkářem“ jsou však spíše výjimkou. „Ideální typ“ vozičkáře prezentovaného v těchto médiích představuje jedinec, který svou situaci zcela přijal, neohlíží se na to, co nemůže, ale na to co může, ze své situace těží jen to dobré, je aktivní (např. sportuje), věnuje se umění, studiu či zaměstnání. Lze hovořit o uskutečňování jakési virtuální skupinové terapie na stránkách těchto komunitních médií. Zároveň lze spolu s Murphym konstatovat, že jsou tyto příběhy o sebeprosazení lidí s mnohdy těžkým postižením „opravdovou oslavou života“ (2001:132). „*Odpověď na otázku, k čemu je střední škola, je tedy naprosto jednoduchá. Hodí se k tomu, aby člověk mohl znovu, třeba i po těžkém úrazu, najít uplatnění. ... Aby si mohl vydělávat, rozšiřovat si obzory, případně i pokračovat ve studiu. Aby mohl se znalostí jazyků třeba cestovat. Aby prostě mohl zase žít.*“⁵⁰

Takové jsou příběhy o „stávání se lidmi s postižením“. „Být postižený či na vozíku“

⁴⁷ Vozičkář, Ročník 17, č. 2, 2008, s. 18. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Jak i vozičkář může zdolat zříceninu hradu Košumberk“.

⁴⁸ Pro zkušené vozičkáře není výjimkou označení „mazák“, viz následující citace z článku.

⁴⁹ Vozičkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 21. Rubrika „Kultura“, článek „Dušan“.

⁵⁰ Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 22. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Na vozíku a s duchodem do školy? A proč?“.

však zdaleka není cesta dlážděná pozitivními zkušenostmi. Skupinová ideologie prezentovaná v těchto časopisech se vyznačuje také sdílením společných obtíží a problémů, které vozíčkáře odlišují od běžné, „chodící“, populace: *„Lidé se zdravotním postižením potřebují zdravotnické služby, léky, pomůcky a hospitalizaci ve větší míře než ostatní populace.“*⁵¹ „Běžná“, „chodící“ populace pak představuje jakýsi protipól, s nímž se lze co do omezení srovnávat: *„Chodící člověk si málokdy uvědomí, s jakou samozřejmostí bere fakt, že pokud má chuť, může si kdykoliv zajít do posilovny, zahrát si basketbal, v létě vyrazit na kolo, v zimě na lyže... Není jednoduché vyrazit každý den do boje s realitou a především s množstvím bariér.“*

Častým tématem jsou architektonické bariéry znemožňující lidem s postižením přístup na veřejná místa a tím pádem podporující jejich sociální vyloučení. Podobného rázu je také nedostatečný přístup do dopravních prostředků, zúžený výběr zaměstnání či studia a další omezení sociální povahy. *„Mnohý vozíčkář nemůže vykonávat stejné zaměstnání jako před úrazem či onemocněním. Získat vzdělání je pro některé těžší kvůli komplikované dopravě do školy či nemožnosti účastnit se některých praktických seminářů. To je jen zlomek překážek, které je nutné zdolat na cestě ke znovuzapojení do společnosti.“*⁵² Tyto obtíže lze zahrnout pod van Dijkovu kategorii nerovného přístupu k ceněným sociálním zdrojům a budou proto rozpracovány v samostatné kapitole. Dalším sdíleným a často diskutovaným tématem je začlenění do většinové společnosti, kterému bude rovněž věnována jedna z následujících kapitol. V každém případě jsou čtenářům těchto časopisů nabízena východiska: *„Pro vozíčkáře, kteří na této cestě už jsou, a ty, kteří návrat do běžného prostředí zvládli, je typický aktivní přístup k životu... V případě zaměstnání je možná rekvalifikace, na střední či vysoké škole jsou k dispozici individuální plány studia. A lidé, kteří nemohou pracovat, se věnují různým koníčkům a zálibám.“*⁵³

5.3. Zdroje

Jak lze u marginalizované skupiny očekávat, vyznačuje se skupinová ideologie sdílením obtížného přístupu k některým sociálním zdrojům. Řeč bývá především o architektonických bariérách a nepřizpůsobené dopravě jakožto důvodům sociální izolace handicapovaných lidí. V textech se často hovoří o nesnadném hledání zaměstnání, přístupu do

---

⁵¹ Vozíčkář, Ročník 17, č. 1. 2008, s. 12. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Národní rada osob se zdravotním postižením podá ústavní stížnost proti plošnému zavedení poplatků ve zdravotnictví“.

⁵² Vozíčkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 10. Rubrika „Zdravotnictví, pomůcky“, článek „Píle a výkon jsou nezbytností pro dosažení úspěchu“.

⁵³ Tamtéž.

vzdělávacích institucí, místy také o nedostatečném společenském respektu a znehodnoceném sociálním statusu. Především v oblasti dopravy a zaměstnání bývá zdůrazňována nutnost odstranit bariéry a umožnit tak lidem s postižením podílet se plnohodnotně na veřejném životě.

5.3.1. *Přístup k veřejné dopravě jakožto ceněnému sociálnímu zdroji*

Jako jeden z nejpálčivějších sdílených problémů se jeví právě obtížná doprava veřejnými dopravními prostředky. Téměř v každém čísle analyzovaných časopisů lze narazit na celou řadu textů věnujících se této tematice. Jejich velkou část tvoří příspěvky čtenářů, kteří tak navzájem sdílejí zkušenosti s nedůstojným cestováním. Zejména v časopise *Vozíčkář* se tyto příspěvky objevují v hojné míře a obvykle popisují špatnou organizaci na straně Českých drah: „*Chtěli jsme jet pendolinem. Pro zdravého člověka nic neobvyklého, ale pro vozíčkáře hned několik otazníků. Pokladnu jsem zabral na dobrých 40 minut, ale paní mi stejně nakonec vystavila lístek na dětský kočárek místo vozíku. Zaměstnanec nádraží, a neví, co má vozíčkářovi prodat! Manželka a pes to měli v pořádku, jenom já ne.*“⁵⁴ Pro články tohoto druhu je charakteristický ironický tón, za nímž se skrývá především šířavá kritika veřejných dopravců: „*Zaradoval jsem se, když jsem četl slova o přístupnosti hromadné dopravy, a ještě více mi srdce radostí poskočilo při otevření novin, kde jsem našel vyjádření DPP, že MHD v Praze je skutečně přístupná všem. Byl jsem tak dobře naladěný, že jsem si hned na sobotu naplánoval výlet na Petřín, kde jsem již drahých pár let nebyl. ...K rozhledně jsem se dostal ve 13.30, tedy tři a půl hodiny od začátku svého putování. Užil jsem si pěkné hodinky v přírodě na Petříně a raději zavčasu vyrazil k domovu, abych stihl večeři.*“⁵⁵ Špatná organizace na straně dopravců nebo časté poruchy funkčnosti zvedacích plošin na nádražích připravují cestujícím na vozíku často ponižující zážitky. Prostřednictvím textů, v nichž se často opakují podobné situace, si mohou mezi sebou alespoň postěžovat: „*Objednala jsem si vagon měsíc dopředu, pak telefonicky ještě týden předem a už jsem se těšila. Bohužel vagon nepřipravili, ale zvedací plošinu ano. A tak se mnou vyjeli do poštovního vozu, kde jsem mezi balíky, koly a oknem s mřížemi prožívala jedinečné chvíle. Bylo to na podzim, v každé zastávce otevírali a zavírali. Po chvíli se mi začala hlásit má přirozená biologická potřeba.*

---

⁵⁴ *Vozíčkář*, Ročník 17, č. 1, 2008, s. 18. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Jízda rychlovlakem byla fajn, až na nějaké ty zmatky“.

⁵⁵ *Vozíčkář*, Ročník 17, č. 6, 2008, s. 24 - 25. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Jak jsem jel na výlet aneb Za co vděčím pražskému dopravnímu podniku“.

*Co teď? ...Co dodat? Ano, jsme v 21. století.*⁵⁶ Situace, které tito lidé musí prožívat ve vlakové dopravě, mohou být ponižující a traumatické a přispívají k vědomí vlastní společenské vyčleněnosti: *„Velmi tristně na mě působila fotografie p. Krajíčka s vlastním WC a stoličkou pro asistenta v zavazadlovém prostoru. I já tento způsob cestování několikrát zažil. Řeším situaci tak, že dva dny před pátečním odjezdem z Prahy méně piji... Snažím se být dochvilný a spoléhám na svou matku, asistenty a pracovníky ČD. ...Někdy pomohou i cestující, hlavně ti mladší či též postižení (např. lidé se zbytky zraku). Jsem trpělivý a na ‚své‘ trase již známý (i to pomůže). Ale mé představy o cestování jsou jiné...“*⁵⁷

Lidé s postižením tímto způsobem žádají jedině: aby je většinová – „zdravá“, „chodící“ – společnost přijala, neodvracela se od nich, byla k nim „vstřícnější“. Veřejné prostředí je totiž dosud koncipováno především pro zdravé lidi. To se odráží i v otázce na tiskového mluvčího Českých drah, která se týká přestavby pražského Hlavního nádraží: *„Kdy má být přestavba dokončena? A bude pak modernizované pražské Hlavní nádraží k vozičkářům vstřícnější?“*⁵⁸ O vstřícnosti, tedy neodmítavém postoji dopravců, hovoří i článek nazvaný: *„Regionální vlaky jsou k vozičkářům stále vstřícnější, rychlíky pojedou nadále ve starých kolejích“*⁵⁹. O pocitech vyloučení vozičkářů z dopravy vypovídá i kreslený vtíp, který tento článek provází. Důležitější než obrázek lokomotivy s usměvavým obličejem je v tomto případě všeříkající text: *„Jede, jede mašinka. Jede do dálky, veze jenom chodáky.“* Každý náznak přijetí, ať už v dopravě nebo ve veřejných prostorech, je pak pozitivně hodnocen. To dokládá titulky příspěvku, který se věnuje přístupnosti veřejných budov ve Žďáru nad Sázavou: *„Už se s námi počítá.“*⁶⁰

Nezůstává však pouze u stížností či pozitivního hodnocení změn k lepšímu. Na stránkách časopisu Vozičkář je také prezentován aktivismus sdružení Asistence, které adresuje Radě hlavního města Prahy výzvu Za MHD přístupnou: *„Pro novináře byla připravena tisková konference před vchodem do stanice Národní třída. Místo nebylo zvoleno náhodně: zanedlouho se zde začne rozsáhlá výstavba a vše nasvědčuje tomu, že vozičkáři, rodiče s kočárky a lidé s omezenou schopností pohybu se bezbariérovosti opět nedočkají.“*⁶¹ Všimněme si toho, že požadavek zde není uváděn pouze v souvislosti s vozičkáři, ale také s matkami a lidmi s omezenou schopností pohybu. Toto spojení není náhodné, v apelech

⁵⁶ Vozičkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 31. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „České dráhy prý vozičkářům pomáhají – ale já zažila něco úplně jiného!“

⁵⁷ Můžeš, Ročník 15, č. 1, 2007, s. 34. Rubrika „Ohlasy“, článek „Na koho myslí České dráhy?“

⁵⁸ Vozičkář, Ročník 17, č. 4, 2008, s. 15. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Novinky na železnici“.

⁵⁹ Vozičkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 11. Rubrika „Rozhovory, reportáže“.

⁶⁰ Vozičkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 28. Rubrika „Rozhovory, reportáže“.

⁶¹ Vozičkář, Ročník 17, č. 6, 2008, s. 20. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Vozičkáři šířili důležitou výzvu v bariérových stanicích metra“.

požadujících přístupnou dopravu se objevuje v drobných obměnách téměř pokaždé: „Každý z nás v určité fázi života přístupné prostředí ocení – ať už nevědomky jako malé dítě v kočárku, nebo jako rodič s malým dítětem, při zdravotních problémech či v seniorském věku.“ Uvedme další příklad: „Předsedkyně Pražské organizace vozíčkářů Jaroslava Franková připomněla, že přístupná doprava se netýká jen nepatrné menšiny. „Přestože většina z nás bude mít pravděpodobně štěstí a nebude se muset pohybovat na vozíku, jistě řada z nás bude mít třeba zlomenou nohu, řada z nás bude rodičem, který bude muset cestovat s dětským kočárkem, a jistě většina z nás zestárne! Přístupná doprava není jen ‚pro někoho‘, přístupná doprava je pro všechny.“⁶² Jedná se o strategii, která má neangažované veřejnosti ukázat, že problém bariérové dopravy se netýká pouze izolované skupiny vozíčkářů, ale i široké veřejnosti: každý je potenciálně „postižený“, každý může být v určité fázi života nějakým způsobem pohybově omezen. To je také v souladu s konstatováním Ervinga Goffmana, že schopnost dostat za všech okolností ideálu normality je iluzorní, každý z nás stigma či postižení v nějaké podobě zažil nebo zažije (2003:148).

Tato východiska jsou přítomna i v přístupu nazvaném Design for All, který je na stránkách Vozíčkáře připomínán jako myšlenkový směr hodný následování. Jeho základní principy lze shrnout takto: „Předměty, budovy i prostředí by měly být navrhovány a realizovány tak, aby sloužily lidem a jejich potřebám. Nikoli aby nutily nějakou skupinu občanů přizpůsobovat se jim. ... Jde o souhrn zásad, které definoval European Institute for Design and Disability (EIDD). Jsou stanoveny v takzvané Stockholmské deklaraci vydané na výroční schůzi EIDD 9. května 2004 ve Stockholmu.“⁶³ Ve zkratce se tedy jedná o přístup, který vychází z potřeb všech budoucích uživatelů, počítá s jinakostí a pestrostí všech členů společnosti. „Mnohé výrobky, které byly původně navrhovány pro osoby s fyzickým handicapem, jsou nyní standardně navrhovány pro všechny: třeba páková vodovodní baterie, automatické otevírání dveří či dálková ovládání.“⁶⁴

Následování tohoto principu je přítomné i v textech, které se k němu explicitně nehlásí. Jedna z redaktorek ve svém medailonku pozitivně hodnotí to, že „ve společnosti pomalu narůstá obecné povědomí o tom, že stavby by měly být přístupné pro všechny“⁶⁵. Na obdobný postoj lze narazit i v magazínu Vozka, kde není popírána jinakost lidí s postižením, ta však nemá být důvodem k tomu, aby se před nimi veřejný prostor uzavíral: „Ale člověk se

---

⁶² Můžoš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 8. Rubrika „Dobré zprávy“, článek „Za MHD přístupnou!“.

⁶³ Vozíčkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 13. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Budoucí architekti v Praze poznávají skutečnou bezbariérovost díky vozíčkářům a zrakově postiženým lidem“.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Vozíčkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 10. Rubrika „Liga informuje“, článek „Průbojná žena, která našla svůj poklad“.

zdravotním postižením je celistvou bytostí, žijící ve vlastním světě a ve vlastních podmínkách, omezeních, jeho parametry jsou odlišné od požadovaných parametrů ‚zdravé‘ populace, ale pro hendikepovaného člověka to nemusí nutně znamenat snížení hodnoty jeho života nebo jeho výkonnosti. Naopak, zvýšení komfortu okolního prostředí je významné nejen pro osoby se zdravotním postižením, ale pro všechny uživatele.“⁶⁶

5.3.2. Architektonické bariéry

Dalším sdíleným problémem jsou pochopitelně také architektonické bariéry. *„Volání po bezbariérovosti veřejných budov a přizpůsobení alespoň několika bytů ve větší zástavbě potřebám vozíčkářů není vynucováním výhod – stejně jako možnost objednat si služby osobních asistentů. Je to nejkratší cesta ke skutečné integraci lidí s handicapem.“⁶⁷* Jedním z nejpálčivějších problémů je omezený přístup na veřejná WC: *„Před časem jsem se setkala s názorem vozíčkáře, s kterým se plně ztotožňuji: Schod nevadí, to nakonec vždycky někdo pomůže, ale chybějící záchod je katastrofa. Takže i jinak skvěle bezbariérově vyřešená budova, pokud jí chybí správně vyřešené WC, je pro vozíčkáře na hranici použitelnosti.“⁶⁸* O významu příkladaném přístupnosti toalet svědčí i následující ukázka: *„Na nádraží jsem se ještě chtěla zastavit na WC. Jenomže jsem zjistila, že u vchodu do prostoru toalet chybí několik centimetrů. ...A já musím souhlasit s Iljou, že integrace začíná u toalet...“⁶⁹* V souvislosti s touto problematikou probíhá na stránkách Vozíčkáře polemika o zavedení tzv. Euroklíče, sloužícího k otevírání uzamykatelných toalet sloužících lidem s omezením pohybu. Zastánci přístupu Design for All považují vytváření uzamykatelných toalet za segregaci lidí s postižením: *„Původní idea euroklíče je typickým produktem své doby – ještě před deseti lety se běžně budovala speciální zařízení pro speciální skupiny občanů. Pojetí přístupnosti se však v Evropě za poslední desetiletí zásadně změnilo. Vytváření speciálních zařízení/výrobků pro uzavřené enklávy se posunulo směrem k vytváření prostředí vhodného pro všechny (design for all a podobné iniciativy). Tento princip se postupně začíná prosazovat i u nás. Uzamykání některých WC speciálním klíčem, který budou moci získat pouze někteří (není přesně jasné kdo), jde přímo proti tomuto evropskému trendu.“⁷⁰* Smyslem tohoto trendu je opětovné začlenění do společnosti chápané jako nehomogenní celek tvořený lidmi s různými

⁶⁶ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 16. Rubrika „Doprava“, článek „Přístupnost nádraží z hlediska zdravotně postižených“.

⁶⁷ Můžeš, Ročník 15, č. 3, 2007, s. 29. Rubrika „Na vlně ČR 2“, článek „Co na sebe do mikrofonu pan Pišný neprozradil“.

⁶⁸ Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 10. Rubrika „Liga informuje“, článek „Euroklíč ano, ALE...“.

⁶⁹ Vozíčkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 22. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Kde vlastně začíná integrace?“.

⁷⁰ Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 9 – 10. Rubrika „Liga informuje“, článek „Euroklíč ano, ALE...“.

možnostmi a potřebami. Po integrovaných toaletách volá i čtenář Vozky ve svém fejetonu popisujícím ponižující peripetie během hledání WC při návštěvě koncertu: „Dojždím ke krásné bezpečáče, zoufalým hláskem prosím o klíče od WC. ...Do budoucna pěkně prosím pány architektky při navrhování nových budov a rekonstrukcí, samozřejmě kde to jde vzhledem ke stávajícím rozměrům, integrujte bezbariérové WC do toho veřejného.“⁷¹

5.3.3. *Rovnocenný přístup ke vzdělání a zaměstnání*

Dalším ceněným sociálním zdrojem, který představuje cestu k vytoužené autonomii a seberealizaci, je pochopitelně také zaměstnání. „Práce je pro postižené často zdrojem materiálního přilepšení, vždy příležitostí vykročit právě ze světa bolesti, v nejlepších případech pak zdrojem nového úspěchu, společenského uznání, a tedy i nové svobody. Práce je šancí lidsky žít, ale muselo by to ostatní zajímat.“⁷² Uveďme další citaci: „Najít a následně si udržet práci není v dnešní době nikterak jednoduché. Přidá-li se k tomu ještě zdravotní handicap, je situace o to komplikovanější. Šance najít si práci se tak může jevit jako naprosto mizivá.“⁷³ Důvodem může být diskriminace ze strany zaměstnavatelů, kteří lidi s postižením vnímají paušálně jako nezaměstnatelné. „Mnozí zaměstnavatelé si neumějí představit, co bychom jim mohli nabídnout. Přestože jsou mezi námi lidé s vysokou kvalifikací, máme často problém při získání pracovního uplatnění. Zaměstnavatelé si myslí, že jsme pomalejší a méně výkonní, nebo dokonce že za nás práci budou muset dělat jiní zaměstnanci. Proto nás některé firmy odmítají zvat už i na první pracovní pohovory. ...Ale neházejte nás prosím všechny do jednoho pytle. ...Přístupujte k nám jako k jednotlivcům, ne jako ke skupině.“⁷⁴ Ve značné části textů zabývajících se zaměstnáním se setkáme s informacemi o projektech nabízejících podporu osob se zdravotním postižením při hledání pracovního uplatnění. Příběhy popisují průběh úspěšné pracovní rehabilitace na příkladu konkrétních jednotlivců a ukazují tak čtenářům možnosti pro získání a udržení vhodného zaměstnání: „Pomohli jsme s registrací na Úřadu práce a začali jsme kontaktovat první zaměstnavatele. Zpočátku jsme neměli moc štěstí, ale velmi brzy se karta obrátila a pracovníci firmy, na kterou jsme nakonec narazili, byli nadmíru vstřícní a ochotní. Společně jsme vytipovali pracovní pozici tak, aby Petrovi vyhovovala a zároveň aby byl spokojen i zaměstnavatel. To se nakonec podařilo.“⁷⁵

⁷¹ Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 39. Rubrika „Kultura“, článek „Koncert, WC a osobní strážkyně“.

⁷² Můžoš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 12. Rubrika „Zaměstnání“, článek „Práce je šance lidsky žít“.

⁷³ Vozíčkář, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 12. Rubrika „Liga informuje“, článek „Chopit se šance ... a už ji nepustit“.

⁷⁴ Můžoš, Ročník 15, č. 6, 2007, s. 21. Rubrika „Mýty a předsudky“, článek „Neobyčejné příběhy o obyčejných věcech“.

⁷⁵ Vozíčkář, Ročník 15, č. 4, 2006, s. 20. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Sdružení Rytmus pomohlo Petrovi najít práci“.

Získávání zaměstnání také úzce souvisí s přístupem ke vzdělání, kterému je rovněž přikládán značný význam jakožto prostředku umožňujícího autonomní život a začlenění do širší společnosti: „Mrzí mě příběh Honzy z Brušperka. To, že se dostává do sociální izolace. I já si myslím, že je pro něj moc důležité vzdělávání – jak pro sociální kontakt s vrstevníky, tak pro samotné vzdělání, pro perspektivu dalšího života.“⁷⁶ Proto přicházejí vhod jakékoli informace o možnostech studia v prostředí otevřeném lidem s postižením, jak ukazuje například článek nazvaný „Handicap poradna na ČVUT v Praze má dveře dokořán“⁷⁷. Jsou zmiňovány úspěchy jedinců, kterým se studium úspěšně podařilo: „Vysokoškolské studium se stále více otevírá i studentům s handicapem – nejen smyslovým, ale i tělesným. Prvním studentem s těžkým tělesným postižením, který ukončil studium na Fakultě elektrotechniky a informatiky VŠB – Technické univerzitě v Ostravě a byl slavnostně promován v pátek 30. června v Domě kultury Vítkovice v Ostravě, je Jaroslav Hořejší (23). I přes svůj handicap se rozhodl studovat vysokou školu, kterou letos zdárně dokončil složením státních zkoušek a získáním titulu bakaláře. Svou akademickou dráhu však nekončí, rozhodl se dále pokračovat navazujícím magisterským studiem a stát se inženýrem v oboru informatika a výpočetní technika.“⁷⁸ Zmiňme část dalšího takového příběhu: „Pověstnou první vlaštovkou se stal Luboš Krejčí, který je upoután na invalidní vozík. ...Luboš s vyznamenáním složil maturitní zkoušku a v loňském roce úspěšně ukončil vysokou školu. Jeho úspěch dovedl vedení školy k myšlence usnadnit přístup ke vzdělání i dalším lidem se zdravotním handicapem.“⁷⁹ Takovéto příběhy jednak představují oslavu úspěšných jedinců, „hrdinů asimilace“ (Goffman, 2003:36), jednak mají motivační funkci: „Úspěch pana Hořejšího je velkou výzvou pro jeho další talentované a pracovitě handicapované kolegy, ukazuje, že v některých oblastech opravdu nezáleží na tělesné a fyzické kondici a každý člověk se může stát uznávaným odborníkem.“⁸⁰

5.3.4. Internet jakožto médium umožňující přístup k ceněným sociálním zdrojům

Téměř jednoznačně pozitivně hodnocené médium umožňující seberealizaci ve studiu i v zaměstnání, a tím pádem také autonomní zapojení do společnosti, představuje internet.

---

⁷⁶ Vozičkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 31. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Reakce na článek o dvou Honzech“.

⁷⁷ Vozičkář, Ročník 17, č. 4, 2008, s. 18. Rubrika „Rozhovory, reportáže“.

⁷⁸ Vozičkář, Ročník 15, č. 4, 2006, s. 2. Rubrika „Stalo se“, článek „Promoce prvního těžce tělesně postiženého absolventa FEI – VŠB – TUO“.

⁷⁹ Můžeš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 8. Rubrika „Dobré zprávy“, článek „Studijní program pro handicapované“.

⁸⁰ Tamtéž.

„Díky internetu je dnes možné celou řadu zaměstnání provádět z domova. Pro mnohé zdravotně postižené lidi to znamená doslova vysvobození od každodenního stresujícího cestování do práce a zpět. Zaměstnavatel zase nemusí složitě upravovat pracoviště a přístup k němu.“⁸¹ Jedním z úspěšných studentů užívajících internet jako kompenzační médium ke studiu je těžce postižený pentaplegik Pavel Hejhal: „Pak přišla další věc: Zkusit ústy ovládat počítač. I to jsem zprvu považoval za nemožné. Ale chtělo to jen trochu času... Připojení mého počítače k internetu už bylo jen dalším krůčkem na cestě zpět do aktivního života. Z nemocničního lůžka jsem začal objevovat kouzla, která web dokáže. Začal jsem používat komunikační prostředky, jako je e-mail, ICQ, Skype. Náhle jsem opět mohl po dlouhé době komunikovat s okolním světem, který byl dál než jen v mém pokoji. Naším hlavním komunikačním prostředkem byl právě internet, přes něj jsem dostával studijní podklady a testy. Takto jsem si dodělal čtvrtý ročník průmyslovky a mohl být připuštěn k maturitě. V červnu jsem udělal první půlku ústní maturity, v září druhou.“⁸²

Internet je pak vyzdvihován jako prostředek skutečné seberealizace, neboť umožňuje i těžce postiženým lidem samostatný přístup k celé řadě ceněných sociálních zdrojů: „Díky internetu tedy mohu i odborně pracovat. Publikuji a občas dokonce vedu kurs programování stránek pro postižené. Každý den se těším, až mne posadí k počítači. Spravuji své finance, nakupuji, poslouchám rádio i televizi z celého světa, čtu knihy a články. Fascinující je sledovat aktuální události a poznávat alternativní názory. Úžasné je, že internet se stává encyklopedií, ve které se najde téměř všechno. To nejpodstatnější však je, že se cítím užitečný a nemusím si pořád připomínat své postižení. Na internetu dokážu to, co ostatní.“⁸³ O značném významu přisuzovaném internetové komunikaci svědčí i následující úryvek: „...na Vánoce 2007 jsem si pořídila nový počítač. Naučila jsem se komunikovat přes ICQ i SKYPE. Teprve nyní opět mohu říct, že žiju, i když s postižením, které mi v něčem brání žít plnohodnotným životem.“⁸⁴ Citujme další článek o těžce postiženém Jiřím Žváčkovi: „Smysl života mu poté, jak přiznal, vrátil právě internet. ...Možnosti internetu Jiřího Žváčka od začátku nadchly. Soustředil se i přes svůj handicap na tvorbu webových stránek a internetových informačních systémů. Pomohl ve svém okolí založit několik stránek, některé i

---

⁸¹ Vozičkář, Ročník 17, č. 3, 2008, s. 4. Rubrika „Nabídky“, článek „Vozičkáři pomáhají shánět finance na buněčnou terapii“.

⁸² Vozičkář, Ročník 17, č. 3, 2008, s. 22. Rubrika „Kultura“, článek „Internet otevírá nové možnosti“.

⁸³ Vozičkář, Ročník 16, č. 3, 2007, s. 29. Rubrika „Kultura“, článek „Díky internetu jsem užitečný a nikdy se nenudím“.

⁸⁴ Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 61. Rubrika „Vztahy“ článek „Jak se stále vyrovnávám s tělesným postižením“.

*pro firmy...*⁸⁵ V této souvislosti lze poukázat na McLuhanovo pojetí médií jako technologií, které jsou extenzemi naší fyzické a nervové soustavy zvyšujícími naši moc a rychlost (1991:92). Právě využitelnost počítačových technologií a internetu lidmi s postižením ukazuje jako stále aktuální McLuhanovo tvrzení, že elektrickou technologií, do níž zařazuje komunikační média včetně počítačů, „člověk rozšířil - či položil mimo sebe – živý model své centrální nervové soustavy“ (1991:52). Nová média jakožto extenze člověka vyznačující se interaktivitou umožňují lidem s těžkým fyzickým postižením vstupovat aktivněji do sociálního života.

Diskutována je také legislativa, od níž se očekává zajištění rovného přístupu k sociálním zdrojům. Zde se jedná především o antidiskriminační zákon přijatý v červnu roku 2009. *„Ustanovení zakazující diskriminaci zatím existují v naší legislativě jen v oblasti zaměstnanosti a pracovních vztahů. Navrhovaný antidiskriminační zákon se však zaměřuje i na sociální zabezpečení, přístup ke zdravotní péči, přístup ke vzdělání a přístup ke zboží a službám včetně bydlení, pokud jsou veřejnosti nabízeny nebo poskytovány. Jde tedy o podstatné rozšíření dosavadních oblastí, v nichž je omezování práv z důvodu zdravotního postižení zakázáno.*“⁸⁶ Jako pozitivum je hodnocen i fakt, že zákon pro účel rovného zacházení a zákazu diskriminace definuje, co se za zdravotní postižení považuje: *„Rozumí se jím tělesné, smyslové, mentální, duševní nebo jiné postižení, které brání nebo může bránit osobám v jejich právu na rovné zacházení v oblastech vymezených tímto zákonem; přitom musí jít o dlouhodobé zdravotní postižení, které trvá nebo má podle poznatků lékařské vědy trvat alespoň jeden rok.*“⁸⁷ Pozornost je věnována také stavebnímu zákonu: *„Nový stavební zákon platí od 1. ledna 2007, tedy téměř dva roky, a lze proto již ze zkušeností z praxe konstatovat, že k nějakému výraznému zlepšení v zajišťování podmínek pro bezbariérové užívání staveb, jak se doufalo, nedošlo.*“⁸⁸ Čtenářům Vozíčkáře je také poskytováno pravidelné poradenství, pokud jde o zákon o zaměstnanosti nebo o zákon o státní sociální podpoře.

---

⁸⁵ Můžeš, Ročník 15, č. 5, 2007, s. 13. Rubrika „Internet“, článek „Pokus o tři portréty“.

⁸⁶ Vozíčkář, Ročník 17, č. 4, 2008, s. 19. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Antidiskriminační zákon: špatný a nebezpečný počin, nebo důležitý krok k rovnoprávnosti všech?“

⁸⁷ Vozíčkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 15. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Konečně máme zákon, který upravuje zákaz diskriminace komplexně“.

⁸⁸ Vozíčkář, Ročník 17, č. 6, s. 12. Rubrika „Liga informuje“, článek „Jak ovlivnil nový stavební zákon podmínky pro bezbariérové užívání staveb“.

5.4. Postavení a skupinové vztahy

S pomocí další van Dijkovy kategorie se pokusíme ukázat, jak je na stránkách specializovaných časopisů vykládáno společenské postavení lidí s postižením. Je skupinová ideologie lidí s fyzickým postižením založena na vztahu k nějakým jiným skupinám? Hned v úvodu je nutno předeslat, že „Ty druhé“ nepředstavuje pro lidi s postižením konkrétní a jasně definovaná skupina, nýbrž poměrně abstraktní celek, kterým je většinová, „chodící“ společnost. Paradoxně se tak vymezují vůči kolektivitě, jejíž součástí chtějí být. Tento paradox je však jen zdánlivý, neboť vychází z již zmiňované ambivalence ohledně identity lidí s postižením.⁸⁹ Sami sebe totiž považují za plnohodnotné lidské bytosti, zatímco neangažované okolí jim dává mnohdy najevo opak: ať už diskriminací, která se projevuje upíráním přístupu k sociálním zdrojům, vyhýbáním se nebo projevy nežádoucí lítosti. Obvykle bezpříznakový celek tzv. většinové společnosti tak v ideologii lidí s postižením nabývá podoby určitého protipólu, vůči kterému se vymezují. Lze se domnívat, že toto rozlišení na „nás“ a „ty zdravé“ vyvěrá z vědomí vlastní odlišnosti a vyčlenění. Většinová společnost připisuje lidem s postižením negativní identitu a ti jsou pak nuceni s tímto vnuceným obrazem zápasit (Murphy, 2001:95). To se projevuje i v analyzovaných komunitních médiích.

5.4.1. Lidé s postižením a majoritní společnost jako dva oddělené světy, jež je třeba znovu spojit

Kdo jsou tedy pro lidi s postižením „Ti druzí“? Jak jsou v těchto médiích označováni příslušníci kolektivity, vůči které se vymezují? Setkat se lze s termíny „většinová“ či „majoritní společnost“, dále pak „veřejnost“, „zdraví lidé“, „lidé bez tělesného postižení“, „nepostižení“, „nehandicapovaní“, „chodící lidé“. V kontextu konkrétních příběhů jsou však členové majority obvykle označováni svými sociálními rolmi, jako je např. „lékař“, „sestra“ či „taxikář“. Oproti handicapovaným totiž členové majority postrádají onu dominantní charakteristiku, jíž je tělesné postižení, kterému se musí všechny sociální role přizpůsobit (Murphy, 2001:90). Nespisovný termín „chodící“ se vyskytuje spíše výjimečně. V textech produkovaných redakcemi časopisů jsou užívána spíše již vyjmenovaná korektní a spisovná označení. Pouze v jednom případě byl termín použit zdravým redaktorem časopisu *Vozíčkář*, a sice za účelem zdůraznění skutečnosti, že oproti konkurenčnímu magazínu tvoří redakci lidé postrádající osobní zkušenost s postižením: „*Šéfredaktor na vozíku a tři kmenoví redaktori*

---

⁸⁹ Více viz str. 13.

oproti naší pětičlenné redakční radě, v níž jsou sami chodáci. I takhle se dá stručně charakterizovat Vozka.⁹⁰ Ve druhém případě užívá označení autorka článku upozorňujícího na to, že vážné tělesné postižení mohou mít i lidé chodící – například ti v raných stádiích roztroušené sklerózy: „Proč tady odhaluji své pocity? Vlastně hlavně proto, abychom si my, kteří vozíme sedátko všude s sebou, vzpomněli i na ty ‚chodáky‘, kteří vypadají zdravě, ale problém mají, navzdory tomu, že není vidět.“⁹¹ Jak naznačují použité uvozovky, původně pejorativní termín je zde použit k označení osob, které jen zdánlivě patří k Těm druhým (zdravým, chodícím, chodákům), zatímco s Námi (vozičkáři) sdílejí situaci vážného tělesného postižení.⁹² Stojí za zmínku, že s termínem „normální“ použitým k označení členů majoritní společnosti jsem se ve zkoumaném korpusu nesešel. Lze předpokládat, že příčinou je vědomí autorů, že se zdaleka nejedná o termín neutrální a ideologicky nezátížený. Označení členů majority jako „normálních“ by totiž automaticky znamenalo, že skupinu lidí s postižením autor vyčleňuje z důvodu jejich jinakosti. Znamenalo by to přistoupit na ideologii normality, která jinakost chápe jako cosi nežádoucího navzdory tomu, že „normalita je konstrukce uvalená na realitu, v níž existuje pouze odlišnost“ (Oliver, 1996:88).

⁹⁰ Vozičkář, Ročník 16, č. 5, 2007, s. 20. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Severomoravský Vozka rozdává informace, rady i zábavu po celé republice“.

⁹¹ Vozičkář, Ročník 15, č. 5, 2006, s. 22. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Věci nebývají takové, jaké se zdají být“.

⁹² Termín „chodák“ s příponou „-ák“ je odvozen od slovesa „chodit“. Citujme z Internetové jazykové příručky Ústavu pro jazyk český Akademie věd: „Podstatná jména zakončená příponou –ák (např. sušák, šutrák apod.) jsou v češtině hojná a frekventovaná. Přípona –ák je velmi produktivní, což je dáno patrně jejím velmi širokým významem, který umožňuje tvořit odvozeniny od různých základů. Příponou –ák se odvozuje od podstatných jmen (panel – panelák), sloves (zvedat – zvedák), přídavných jmen (horní – hornák), popř. číslovek (druhý – druhák). Tvoření příponou –ák se neomezuje jen na tvoření nových slov od jednoslovných základů (např. větrat – větrák), ale slouží i jako prostředek výrazové úspornosti při tvoření slov, která fungují jako protějšek víceslovného pojmenování (např. nákladní automobil – nákladák; pracovník v dopravě – dopravák). ...skupina jmen na –ák je bohatě stylově rozrůzněna, přičemž většina těchto jmen stojí buď na pomezí spisovnosti a nespisovnosti, popřípadě zcela za hranicí spisovného jazyka. Do rámce spisovného jazyka patří tyto skupiny pojmenování: a) Malá skupina jmen konatelských, z nichž některá jsou již tradiční a starobylá, např. voják, sedlák, zpěvák, divák, rodák... b) Obyvatelská jména: Slovák. c) Názvy zvířat a výtvarů napodobujících lidské postavy: žabák, sněhulák. d) Některé názvy přístrojů, nástrojů a prostředků, např. vrták, šroubovák, škrabák, svěrák, zvedák, sporák, hořák. ...Ostatní typy mají různé stylové příznaky, nejčastěji jde o jména zveličelá či hanlivá, např. bídák, šutrák, měšťák, bourák. Velmi početné jsou i nespisovné názvy obyvatelské, které fungují jako protějšky spisovných názvů na –an: Pražák, Ústečák, Příbramák apod.“ (2010). Termín „chodák“ patří bezpochyby do skupiny jmen nespisovných. Vzhledem k sporadickému výskytu ve zkoumaném korpusu textů je obtížné posoudit, zda je vhodné jej jednoznačně označit jako termín hanlivý. Častěji se vyskytují spisovná a korektní pojmenování jako „zdraví lidé“ či „chodící lidé“. S jistotou lze říci, že pojem „chodáci“ představuje projev univerbace, tedy vytváření jmen z víceslovných základů, které je v mluveném jazyce velmi hojné (tamtéž). Není vyloučeno, že výskyt tohoto označení zároveň svědčí o vědomí existující distinkce mezi chodící a nechodící částí společnosti. Michael Oliver sice tvrdí, že je nutno vytvořit sociální prostředí, ve kterém nechodit bude irelevantní (1978:137, cit. přes 1996:97). Na příkladu populární kultury však ukazuje, že tomu tak zdaleka není: „Chůze není pouhou fyzickou činností, která jednotlivcům umožňuje dostat se z bodu A do bodu B. Je to také symbolický akt, ne však symbolický pouze pokud jde o jednotlivce; je zároveň kulturně symbolický, a proto je nezbytné chůzi chápat sociologicky“ (1996:97). Oliver ukazuje, že v mnoha populárních písních je chůze spojována s důstojností a sexualitou. „Nechodící či téměř chodící pak nejsou jen sociálně nedostateční, jsou také nekompetentní po sexuální stránce“ (tamtéž:100).

„Našinci“ i „zasvěcení“ si dobře uvědomují fakt, že majorita k lidem s postižením mnohdy přistupuje s předsudky a spřádá kolem nich mýty, proti nimž je nutno neustále bojovat: „V myšlení části veřejnosti včetně pracovníků ústředních orgánů a jejich čelných představitelů stále přežívají představy z doby minulé, že osoby se zdravotním postižením tvoří jakousi zvláštní rasu s omezenými schopnostmi, pro kterou je většinová společnost nucena činit určitá výjimečná opatření. Podle toho byla, a někdy dosud je, tato skupina nedůstojně označována jako mrzáci, invalidé....“⁹³ Odkazy na „dobu minulou“ nejsou výjimkou, neboť v období komunismu byla segregace a izolace lidí s postižením bezprecedentní: „Dříve bylo běžné, že ‚postižení‘ byli zavřeni ve svých domovech nebo v ústavech, neukazovali se příliš na ulici.“⁹⁴

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že v období komunismu byli lidé s tělesným postižením z většinové společnosti systematicky vyčleňováni, což se projevovalo i v oblasti mediální produkce. Specializovaná periodika určená lidem s postižením začala pravidelně vycházet až s postupným rozvojem občanské společnosti po roce 1989, což platí i pro zde analyzované časopisy. Pouze zárodek časopisu *Vozíčkář* pochází z druhé poloviny 80. let. Jeho vznik je zásluhou Oldřicha Pechara, který patří rovněž mezi zakladatele magazínu *Můžeš*: „První list cyklostylovaných informací na papíru formátu A4 měl v záhlaví *Nepravidelník vozíčkářské svépomoci při ÚV Svazu invalidů v ČR. Datum: listopad 1986. Z obsahu: schodišťový výtah, zvedací plošina – i s adresami výrobce. Číslo 2 – 4 vzal v r. 1987 jako přílohu Zpravodaj myopatů. O rok později měl Vozíčkář už punc legální tiskoviny.*“⁹⁵ Teprve proměna politického zřízení znamenala skutečnou změnu a příležitost pro vznik určité formy hnutí lidí s tělesným postižením potřebného k vytvoření skupinové ideologie s definovanými postoji, cíli a hodnotami. Prvotní iniciativu však přinesli konkrétní jednotlivci: „Rok 1989 převrátil naruby nejen vysokou politiku. Skupiny lidí s různým postižením volaly po vlastních organizacích – a nezůstalo jen u volání. Ligu za práva vozíčkářů zakládali Oldřich Pechar, Alena Sedlačiková a Oldřich Erben. Z Brna přihráli název vylepšený: *Liga vozíčkářů – Jen nechodíme! Mělo to břínek a byl v tom i ždíbec osvěty. Předsedou Ligy byl zvolen ing. Oldřich Pechar. Objížděl ministerstva, psal žádosti, připravoval další čísla Vozíčkáře. O bulletinu už se vědělo nejen mezi těmi, jimž byl určený, když ministerstvo zdravotnictví vydávání finančně podpořilo... ,Do toho přišel v roce 1992*

⁹³ *Vozíčkář*, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 30. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Chtěli jsme Evropu bez bariér, ale před vlastním prahem jsme si nezametli“.

⁹⁴ *Vozíčkář*, Ročník 17, č. 6, 2008, s. 19. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Příběh člověka s DMO“.

⁹⁵ *Můžeš*, Ročník 16, č. 6, 2008, s. 21. Rubrika „Osobnost Můžeš“, článek „Vždycky něco můžeš, aneb jak v pravou chvíli nakopnout“.

Pavel Dušek ze Sboru zástupců zdravotně postižených s tím, že potřebuje něco, z čeho by se všichni lidé, bez rozdílu postižení, dozvěděli, na koho se obracet, kde se ptát... ' A byl to ing. Dušek, kdo vymyslel i název pro zamýšlené noviny: MŮŽEŠ. Člověče, je to na tobě, co se svým životem uděláš! Vydavatelem byl Sbor zástupců zdravotně postižených, v tiráži se objevila jména už známá i další, mezi nimi také Mgr. Alena Sedlačíková.“ Teprve nové politické podmínky umožnily státem podporovaný či přinejmenším tolerovaný vznik organizací reprezentujících zájmy lidí s postižením. Jak již bylo řečeno výše, s tím, jak se stigmatizovaní lidé začínají sdružovat do skupin, objevují se opoziční definice identity (Berger a Luckmann, 1999:163). Díky vzniku příslušných organizací a s nimi spojených médií mohli dosud izolovaní lidé začít přemýšlet o svém postižení jako o problému sociální spravedlnosti, nikoli jako o individuálním nedostatku. Lidé s postižením tak mohou snadněji pochopit, že jejich znehodnocený status je spíše sociální než individuální povahy (Gill, 2001:364). Psaní o zkušenosti s postižením může dopomoci k identifikaci s ostatními lidmi s postižením a umožnit kolektivní akce namířené proti nespravedlivým postojům a praktikám většinové společnosti. Souhrnně lze říci, že teprve přechod k demokratickému politickému zřízení se stal předpokladem vzniku skupinové ideologie lidí s postižením zachytitelné v diskurzu.

Ani současnost však není z hlediska společenského přijetí považována za bezproblémovou. Jako jeden z nejdiskutovanějších problémů týkající se postavení lidí s postižením ve většinové společnosti se jeví oddělení obou těchto sfér reprezentovaných jako dva oddělené světy. „*Proměnili jsme svět v přehlídku úspěchu, peněz, sportovně vypracovaných těl, lesklých automobilů... Teprve když nám samotným nebo našim blízkým osud nadělí těžký úraz, neléčitelnou nemoc nebo vrozenou vadu, najednou se zajímáme o stacionáře, rehabilitační centra, komunity postižených, o svět, který potřeboval náš zájem už dávno.*“⁹⁶ Jak již bylo naznačeno výše, většina textů zaměřených na tuto problematiku je založena na dichotomii „nás“ jakožto vozičkářů (či obecněji lidí s postižením), a „těch druhých“, obvykle nazývaných jako „chodící“ či „zdraví“. Častý je také zastřešující termín „společnost“, který je někdy doplněn atributy jako „většinová“, „zdravá“, „normální“ či „chodící“. Tato dichotomie se projevuje velmi explicitně. Jako příklad uveďme článek, který nese název „*Chodící lidé mohou v Praze vozičkáře ujistit: ‚Jedeme v tom s vámi!‘*“.⁹⁷ Je možné zaznamenat příběhy, které svědčí o trvajícím vyčlenění lidí s postižením: „*Brněnský vozičkář volal na pomoc policii, když mu v půli února šestadvacetiletý číšník v baru na*

⁹⁶ Můžeš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 12. Rubrika „Zaměstnání“, článek „Práce je šance lidsky žít“.

⁹⁷ Vozičkář, Ročník 17, č. 5, 2008, s. 7. Rubrika „Nabídky“.

*Pálavském náměstí odmítal natočit pivo. Obsluhující tvrdil, že invalidům na vozíku se alkohol nalévat nesmí. Po domluvě strážníků nakonec barman vozičkáři nalil.*⁹⁸

Lidé s postižením a „chodící“ obývají dva různé „světy“. Svět lidí s postižením charakterizuje jeden ze „zasvěcených“, učitel Jedličkova ústavu, následovně: *„Bezbariérové prostory, lidé na vozíčkách, s chodítky či nejrůznějšími variantami holí, rehabilitační sestřičky, fyzioterapie, ergoterapie, vodoléčba... – to vše jsou atributy světa, v němž se pohybují již řadu let.*“⁹⁹ Oba oddělené světy je však třeba navzájem sblížit. *„Nadační fond pro podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením... s cílem propojit svět hendikepovaných a zdravých lidí pořádá... festival Žiju stejně jako ty!*“¹⁰⁰ Na stránkách Vozky se například dozvídáme, jak vypadá trofej, kterou získají laureáti výročních cen Mosty 2008 za dlouhodobou podporu osob se zdravotním postižením: *„Tou byla keramická plastika – sepnuté ruce, které znázorňují mosty propojující zdravotně postižené a společnost.*“¹⁰¹ Na stránkách Vozičkáře lze zaznamenat celou řadu textů prezentujících aktivity, jejichž cílem je překlenutí propasti mezi oběma světy. Příkladem takové snahy je návštěva žáků základní školy v domově pro osoby se zdravotním postižením. *„Jsem přesvědčena o přínosu celé akce pro obě strany. Jak pro nás, osoby s postižením, tak pro žáky konkrétní základní školy na Novoměstské. My jsme jim předali část zkušeností a ukázali, jak úspěšně čelit nepříznivému osudu. Děti naopak dostaly příležitost se s námi setkat a poznat, že ti na první pohled odlišní kamarádi se od nich vlastně až tolik neliší. Že se jich nemusejí vůbec bát, že s nimi mohou naopak komunikovat a přátelit se.“* Že k takovéto návštěvě zvenčí na území vyhrazeném lidem s postižením dochází, však zároveň vypovídá o trvajícím oddělení těchto sociálních sfér. O tom nepochybuje ani autorka článku, podobné akce však podle ní přispívají k postupnému sblížení: *„Vzájemně si tak totiž pomáháme bourat neviditelné bariéry mezi světem zdravých a postižených. Jistě mi dáte za pravdu, milí čtenáři, že se situace v integraci a prolínání těchto dvou světů po listopadové revoluci už významně zlepšila. Přesto jsou dle mého názoru takové projekty stále velice užitečné.*“¹⁰²

Podobně zaměřených aktivit je celá řada a všechny mají stejný cíl: *„Smyslem je dokázat většinové populaci, že osoby s handicapem nejsou těmi, které bychom měli litovat nebo jim uhybat z cesty, ale jsou to lidé, kteří se lidem bez postižení dokáží vyrovnat. Každý si*

⁹⁸ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 9. Rubrika „Zpravodajství“, článek „Že prý nesmějí natočit vozičkáři pivo“.

⁹⁹ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 65. Rubrika „Ze života“, článek „Víte, co je GBS? Já to také nevěděl, říká Vojtěch Sivák, učitel Jedličkova ústavu“.

¹⁰⁰ Vozičkář, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 24. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Víkendový festival bez hranic“.

¹⁰¹ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 38. Rubrika „Kultura“, článek „Mosty 2008: oceňování silných příběhů“.

¹⁰² Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 27. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Zdraví žáci základní školy si mohli ověřit, jak vypadá život s handicapem“.

*může vyzkoušet na vlastní kůži třeba na slepecké nebo vozíčkářské dráze, co všechno musí zdravotně postižení lidé překonávat každý den, poznat, jak a kde vnímají překážky. Potkáte se s lidmi, které jejich postižení nezlomilo, ale stalo se odrazovým můstkem pro další život.*¹⁰³

Důraz je přitom kladen zejména na děti, u nichž je dosud možné efektivně zabránit osvojení předsudků vůči lidem s postižením. Neboť jak upozorňuje Murphy, děti projevují v přítomnosti postižených lidí přirozenou zvědavost a teprve rodiče v nich mohou vybudovat pocit hrůzy z postižení (2001:109). Například tím, že je okřiknou: „Nedívej se.“ „Tímto způsobem a řadou jiných se děti učí přistupovat k postižení s ošklivostí, která dalece překračuje odpor rasového předsudku. Tento pocit posiluje obavu, že by se to mohlo stát i jim“ (tamtéž). Něco podobného zaznělo i v jednom z textů: „*A potvrdil se můj předpoklad – když zdravému dítěti neříkáte, že postižení je abnormita, bere ho úplně normálně.*“¹⁰⁴ Další příklad se týká uvedení panenek s postižením na trh. Ty mají dětem pomoci vnímat lidi s postižením jako přirozenou součást společnosti: „*Tyhle panenky pomáhají dětem uvědomit si, že svět je pestrobarevný, že na něm nejsou jen zdraví lidé, které většinou znají ze svého okolí. Navíc děti netrpí předsudky.*“¹⁰⁵

5.4.2. Předpoklady propojení dvou oddělených světů

Jako řešení, které povede k nepředpojatému vnímání lidí s postižením, je prezentován především inkluzivní přístup. „*Důležitá je otevřenost školy pro všechny děti, připravenost prostředí a pozitivní přístup pedagogických pracovníků. S odlišností se počítá, je přijímána, dokonce vítána jako možnost a přínos pro všechny. Žákům zkušenost s odlišností přináší důležité vybavení do života v podobě klíčových vlastností, jako je respekt k ostatním i k sobě, schopnost empatie, ohleduplnost a zodpovědnost.*“¹⁰⁶ Právě takový byl účel akce nazvané Týden pro inkluzi: „*Týden pro inkluzi prosazoval myšlenku sblížit děti zdravé s dětmi s postižením, dát jim prostor pro společné zážitky a zkušenosti, umožnit jim učit se vzájemnému respektu a toleranci. Šlo také o to ukázat, že děti „s“ a „bez“ postižení mají víc společného než odlišného.*“¹⁰⁷

Patrná je ovšem i snaha lidí s postižením informovat nejen děti, ale i širokou veřejnost

¹⁰³ Vozíčkář, Ročník 18, č. 1, 2009, s. 5. Rubrika „Nabídky“, článek „Žiju stejně jako TY 2009! aneb druhý víkendový festival bez hranic“.

¹⁰⁴ Vozíčkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 2. Rubrika „Stalo se“, článek „Setkání se vydařilo“.

¹⁰⁵ Vozíčkář, Ročník 18, č. 1, 2009, s. 19. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Špatný vtip, nebo skvělý nápad?“.

¹⁰⁶ Vozíčkář, Ročník 17, č. 6, 2008, s. 18. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Týden pro inkluzi napomohl sblížení zdravých dětí s dětmi s postižením“.

¹⁰⁷ Vozíčkář, Ročník 17, č. 6, 2008, s. 18. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Týden pro inkluzi napomohl sblížení zdravých dětí s dětmi s postižením“.

o vlastní existenci. Tedy snaha vystoupit ze stínu, přestat být přehlíženi, ukázat veřejnosti své schopnosti a možnosti. Podobné vyznění má text z magazínu Vozka, který se věnuje činnosti sdružení malířů malujících ústy a nohama: „*Sjednocujícím motivem a cílem těchto umělců bylo a zůstává ukázat veřejnosti, že ani člověk s postižením není v životě pasivní, ale tvoří a pracuje dle svých možností jako ostatní lidé.*“¹⁰⁸ Řešení se nabízejí různá, jedním z nich je otevřít přístup k sociálním zdrojům vyhrazeným dosud především majoritě. O tom hovoří například „zasvěcený“ Vojtěch Sedláček, ředitel agentury zaměstnávající lidi s postižením: „*Musí se změnit přístup společnosti k nim. Proto mi velmi záleží na tom, aby i lidé s těžkým postižením byli vidět. Chci, aby prodávali na Staroměstské radnici, aby dělali šatnáře v Senátu, aby pracovali v recepcích různých institucí. Zdravá část populace si tak může uvědomit, že i vozičkáři či nevidomí dovedou vykonávat něco užitečného pro společnost. Mnozí zdraví lidé ještě stále mají v hlavě spoustu předsudků a chovají se k lidem s postižením přezíravě.*“¹⁰⁹

Nutné je otevřít lidem s postižením veřejnou dopravu a veřejná místa, neboť se jedná o předpoklad jejich společenské integrace. Také v tomto ohledu dochází k strategickému setkávání lidí s postižením s lidmi z majority. Pokud jde o přístup na veřejná místa, je třeba začít u těch, kteří jsou potenciálními staviteli bariér, studenty architektury: „*Proto jsme se rozhodli oslovit všechny studenty ČVUT. Umožnili jsme jim jízdu na vozíku nebo pohyb pomocí slepecké hole, aby získali vlastní zkušenost a zjistili, jak namáhavé je překonávání běžných stavebních bariér, které jsou téměř na každém kroku. Zároveň mohli diskutovat o problému se svými vrstevníky – vozičkáři.*“¹¹⁰

K setkávání s širší veřejností může docházet také prostřednictvím PR aktivit, jež mají za cíl upozornit na bariérové cestování: „*Občanské sdružení Asistence nabízí od loňského prosince nejen osobnostem veřejného života neobvyklou cestu po Praze. Start je u domovních dveří a cíl v zaměstnání, ve škole nebo na schůzce. Účastník však na začátku cesty usedne na mechanický vozík, celou ji absolvuje v doprovodu zkušeného asistenta a stoupne si až v cíli. ...Zážitky a pocity jednotlivých účastníků, mezi nimiž byli i herci Jaroslav Dušek a Petr Čtvrtníček, poslanec Marek Benda, písničkář Jiří Dědeček a místostarostové některých pražských obvodů, jsou zveřejněny na stránkách www.asistence.org. Hlavním cílem projektu je upozornit veřejnost, politiky a kompetentní úředníky na špatné podmínky pro cestování*

¹⁰⁸ Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 34. Rubrika „Kultura“, článek „Představujeme nakladatelství UMÚN“.

¹⁰⁹ Vozičkář, Ročník 16, č. 3, 2007, s. 17 – 18. Rubrika „Osobnost čísla“, článek „Velice mi záleží na tom, aby lidé s těžkým postižením byli vidět“.

¹¹⁰ Vozičkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 13. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Budoucí architekti v Praze poznávají skutečnou bezbariérovost díky vozičkářům a zrakově postiženým lidem“.

vozičkářů hromadnou dopravou po Praze.“¹¹¹

5.4.3. Nutnost odstranit „bariéry v myšlení“

Zdůrazňovány však nejsou pouze architektonické či dopravní bariéry. Přijetí lidí s postižením do většinové společnosti brání především předsudky a stereotypy. Ty mohou být prezentovány slovy jako „hloupost“ některých členů majority: „*Chci povzbudit vozičkáře a špatně se pohybující lidi, aby si mysleli něco o hlouposti takových občanů a raději se zastavili s těmi, kteří nás berou jako rovnocenné.*“¹¹² Pro zdůraznění takového vnímání lidí s postižením majoritou se zejména v časopisu *Vozičkář* používá metafora „bariér v myšlení“ či „bariér v lidech“: „*Překonávání bariér v myšlení některých občanů, které brání začleňování především těžce zdravotně postižených do naší společnosti, je mnohem obtížnější než překonávání technických bariér.*“¹¹³ „*Můj stav se neustále zhoršuje, ale jsem myslící a cítící bytost, mám jen fyzické postižení a potřebuji pomoc. Bariéry nejsou pouze kolem nás, ale především v lidech!*“¹¹⁴ Propojení materiálních a myšlenkových bariér je dobře patrné i v následujícím textu: „*Čtvrtý ročník celostátní soutěže o Cenu Modrého slona zůstane v mých očích navždy spojen s myšlenkou, že bariéry v životě jsou odrazem bariér v našem myšlení. ...Přes veliký pokrok ve vnímání osob se zdravotním postižením existuje celá řada bariér, které bude muset naše společnost v budoucnu překonat.*“¹¹⁵ Podobný postoj zastává i autor dalšího textu: „*Bariéry mezilidské stejně jako ty architektonické mají společného jmenovatele, kterým je hloupost, nadřazenost, přezíravost a absence zdravého rozumu. Pak se za nimi skrývá nejistota, strach, obavy. Myslím, že je dobré ke každému přistupovat otevřeně a s jasnými úmysly a v dalších krocích se pak řídit reakcí a jednáním toho druhého. Někteří lidé si kolem sebe staví bariéry jako obranu, a to už pak záleží jen na nich, koho, kdy a jak blízko si pustí.*“¹¹⁶ Tuto definici společenské situace lidí s postižením přijímají i čtenáři, jak je patrné z dopisu uveřejněného v časopise *Můžeš*: „*Z vlastní zkušenosti vím, že bariéry nejsou jen kolem nás (schody, obrubníky, úzké dveře, toalety atd.), ale že jsou hlavně v lidech.*“¹¹⁷

¹¹¹ *Vozičkář*, Ročník 17, č. 5, 2008, s. 7. Rubrika „Nabídky“, článek „Chodící lidé mohou v Praze vozičkáře ujistit: „Jedeme v tom s vámi!““

¹¹² *Můžeš*, Ročník 16, č. 6, 2008, s. 36. Rubrika „Dopisy“, článek „Pište nám, odpovíme“.

¹¹³ *Vozičkář*, Ročník 16, č. 5, 2007, s. 21. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Bariéry v myšlení některých občanů stále přetrvávají“.

¹¹⁴ *Vozičkář*, Ročník 16, č. 5, 2007, s. 26. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Můj zážitek ze soboty 8. září 2007“.

¹¹⁵ *Vozičkář*, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 3. Rubrika „Stalo se“, článek „V Liberci se konal 4. ročník Ceny Modrého slona“.

¹¹⁶ *Vozičkář*, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 9. Rubrika „Liga informuje“, článek „Průbojná žena, která našla svůj poklad“.

¹¹⁷ *Můžeš*, Ročník 16, č. 1, 2008, s. 37. Rubrika „Dopisy“.

Redakce ve své odpovědi tuto metaforu lidských či myšlenkových bariér konkretizuje: „Bariéry v mezilidských vztazích, ať jsou to již předsudky, nevšímavost k potřebám druhých, neochota, sobectví, ty zřejmě nikdy nezmizí úplně a jejich překonání je tím nejtěžším. Přesto získáváme postupně pocit, že dobrých zpráv přibývá. Přichází k nám také stále více optimisticky naladěných dopisů od lidí, kteří díky pomoci druhých se snaže mohli zapojit do společnosti, najít práci a užít si i volný čas, který umožňuje nabrat nové síly.“¹¹⁸

Lidé s postižením tímto způsobem vyjadřují myšlenku, kterou jsme již zaznamenali u sociologa Michaela Olivera¹¹⁹, že totiž postižení není individuální, nýbrž především sociální povahy. Lidé s nějakou fyzickou vadou či poškozením (*impairment*) jsou společností na základě této své jinakosti vylučováni z majority – skrze různé formy diskriminace projevující se znemožněním přístupu k ceněným sociálním zdrojům. Architektonické a další hmatatelné bariéry jsou pak teprve produktem předsudečného či stereotypního vnímání lidí s postižením.

5.4.4. Masová média jakožto jedna z příčin „bariér v myšlení“ a zároveň předpoklad jejich odstranění

Význam je přikládán také masovým médiím, jejichž úlohou je odstraňovat tyto „bariéry v myšlení“ nebo přinejmenším nepřispívat k jejich budování: „Odstranit bariéry v myšlení lidí se ukazuje jako podstatně složitější. To by měla být především záležitost médií...“¹²⁰ Nelibě pak bývají neseny stereotypní reprezentace, které mohou mít vliv na vnímání a přijímání lidí s postižením neangažovanou majoritou. Terčem kritiky se tak stávají například výroky předsedy ČSSD Jiřího Paroubka, který obhajoval předvolební plakáty své strany větou „*Já si myslím, že on tam nevypadá, jako kdyby utekl z Jedličkova ústavu.*“ Miloš Pelikán ve *Vozičkáři* záležitost komentuje takto: „*Pan Paroubek má u mě vroubek. Popudila mě samozřejmost, s níž sáhl po příměru s Jedličkovým ústavem, aby obhájil plakáty zostuzující politiky z konkurenční partaje. Ukázal tak veřejnosti, že některé stereotypy jsou asi v jeho mysli zakořeněny na věčné časy. ... Je zarážející, že o post premiéra usiluje muž, který nahlíží na Jedličkův ústav a školy jako na věznicí, z níž se utíká. Proč si svůj předsudek aspoň nenechal pro sebe? Každého, kdo se o životě vozičkářů dozvídá hlavně z médií, mohl ten výrok utvrdit v hloupé předpojatosti.*“¹²¹

---

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Viz str. 16 a 17.

¹²⁰ *Vozičkář*, Ročník 16, č. 5, 2007, s. 21. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Bariéry v myšlení některých občanů stále přetrvávají“.

¹²¹ *Vozičkář*, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 19. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Myslel to Jiří Paroubek upřímně?“

Význam zobrazování lidí s postižením v masových médiích přikládá například někdejší mluvčí ministra zdravotnictví Mgr. Tomáš Cikrt, kterého by Goffman pravděpodobně nazval osobností vzešlou z řad našinců, jež se stala zástupcem celé kategorie (2003:37-37). „Myslím ale, že mediální obraz hovoří především o nárocích, které vznášejí. ...Je to v pořádku, ale chybí mi tu silný ohlas pozitivních příkladů. Co dokážeme, co dokáží lidé na vozíčku, nevidomí, lidé s postižením sluchu a další. Nemusí to být jen špičkoví sportovci nebo nadaní umělci. Nemluví se o lidech, kteří zvládají ‚obyčejnou práci‘. ...Připadá mi, že informace nám o tom podávají jen velmi specifické pořady a periodika. Ty ovšem sleduje zase jen určitá skupina lidí, takže se o tomto životě široká veřejnost ani nedozví.“¹²² Naznačuje tak uzavřenost specializovaných veřejnoprávních pořadů i komunitních médií, u nichž lze očekávat jen nepatrný dopad na neangažovanou veřejnost.

S kritikou zobrazování lidí s postižením v masových médiích, ovšem z poněkud jiného úhlu pohledu, se lze setkat také v magazínu Vozka. Ten jednak přetiskuje texty o ministryni Daniele Filipiové převzaté z Lidových novin a Práva, v nichž předseda Ostravské organizace vozíčkářů Tomáš Dvořák tvrdí, že díky ministryni na vozíku začnou ostatní brát vozíčkáře vážněji.¹²³ Na protější straně však článek glosuje šéfredaktor Petr Dzido a upozorňuje, že mediální sdělení pouze o takto soběstačných lidech s postižením mohou uvést neangažovanou majoritu v omyl. Mohou vzbudit pochybnost veřejnosti o tom, zda lidé s postižením potřebují státní dotace. „Filipiová, stejně jako další vozíčkáři, kteří se dostanou do médií díky svému stupni a charakteru hendikepu, se kterým lze při dostatečné vůli plnohodnotně žít i s vozíčkem, nejsou ‚prototypem‘ typického vozíčkáře. Jsou sice potřebnou inspirací pro ostatní vozíčkáře a je potřeba ocenit jejich schopnosti a úsilí, ale směrem ke zdravé veřejnosti musím zdůraznit: nesmí se zapomínat na lidi velmi postižené těžkou kvadruplegií, pentaplegií, progresivní roztroušenou sklerózou... Ti všichni, a o ně pečující rodiny, se bez pomocné ruky společnosti neobejdou. Mysleme především na ně! Není vozíčkář jako vozíčkář...“¹²⁴ Jinými slovy, prezentace pouze úspěšných a soběstačných lidí s postižením může vést k bagatelizaci postižení a k opomíjení lidí, kteří potřebují pomoc státu a solidaritu společnosti.

Další kritika se zaměřuje na zneužívání vozíčkářů v masových médiích za účelem předstírané charity a z ní plynoucí prestiže. Autor kritizuje účelový výběr vozíčkářů jakožto podskupiny symbolizující lidi s postižením, který by Pierre Bourdieu pravděpodobně označil jako projev symbolického násilí. Symbolické násilí se projevuje tím, že „působí za mlčenlivé

¹²² Můžeš, Ročník 16, č. 2, 2008, s. 28. Rubrika „Názor“, článek „Zastavení u Mgr. Tomáše Cikrta“.

¹²³ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 6. Rubrika „Zpravodajství“, článek „Ministryni dáma na vozíku“.

¹²⁴ Tamtéž, s. 7. Rubrika „Zpravodajství“, článek „Filipiová a ti druzí vozíčkáři“.

spoluvinu těch, kteří je snášejí, a také často těch, kteří je vykonávají“ (Bourdieu, 2002:13). Ani jedna strana často neví, že tento druh násilí spoluvytváří nebo je mu vystavena (tamtéž). „Dle mého názoru je vozičkář jen určitou kategorií v rozdělení lidí s postižením. Proč si organizace pro zdravotně postižené vytyčují za prioritu své činnosti právě pomoc vozičkářům? Jednoduše proto, že vozičkář je symbol. A to symbol dostatečně viditelný. To si uvědomují i lidé v šoubyznysu.“¹²⁵ Autor článku tuto symbolickou činnost médií rozpoznává, čímž logiku symbolického násilí destruuje (Bourdieu, 1998:17). Za tímto účelem uvádí příklad z vlastní zkušenosti, kdy byl pozván na vystoupení slavného interpreta: „Šokující pro mě bylo, že organizace, která mi nabídku poslala, chtěla opravdu pouze vozičkáře. Nemohl se zúčastnit člověk s tělesným nebo jiným postižením, který neseděl na vozíku, ani postižené dítě sedící ve speciálním kočárku. Ptal jsem se: Proč? Odpovědi se mi nedostalo. Nakonec jsem na to přišel. Vystoupení bylo zaznamenáváno televizí a vozičkáři měli být v prvních řadách. Měli se stát, a zřejmě se i stali, symboly. Při letmém záběru kamer bude inzerentům a divákům u obrazovek jasné, že tato televize a tento interpret pomáhá lidem s postižením. Lidé na vozíku v první řadě budou tvořit image interpreta a televize. Slepý člověk v tmavých brýlích a teleskopickou hůlkou v kapse by to nezvládl. Byl by to jen další člen davu ve slunečních brýlích...“¹²⁶

Vedle článků týkajících se vztahů k majoritní společnosti se lze výjimečně setkat i s texty zabývajícími se intraskupinovými vztahy. I ty mohou být totiž konfliktní a stát v cestě zájmům lidí s postižením jakožto celku. „Můj sen je sbalit pár nejlepších kamarádů nevidomých, neslyšících, vozičkářů a jiných všelijak „trefených“, odjet s nimi do malého domku... a tam společně vymyslet, co a jak udělat, aby jednotlivé skupiny lidí s postižením neměly už nikdy jedinou příležitost si vzájemně vyčítat: Vy máte všechno snadnější! Vy jste mediálně známější, a proto snáze prosazujete svoje požadavky! My jsme na tom nejhůř ze všech! To by se potom válčilo za integraci...“¹²⁷ Je tedy evidentní, že skupina lidí s tělesným postižením je relativně komplexní a dělí se na další podskupiny. Ačkoli se námi analyzované časopisy věnují z valné většiny vozičkářům, lze i v nich narazit na tematiku dalších zdravotních postižení. Jak naznačuje autor předchozí citace, navzdory možným antagonismům mají lidé s postižením více společného než odlišného a jejich soudržnost je předpokladem kolektivních aktivit namířených proti nespravedlivým postojům a praktikám majoritní společnosti. Aby byla konstruovaná skupinová ideologie funkční, měla by být

¹²⁵ Vozičkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 30. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Šokující zjištění“.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Vozičkář, Ročník 16, č. 5, 2007, s. 14. Rubrika „Liga informuje“, článek „Kdyby – slovo, které Jan Nouza nemá rád“.

relativně stabilní a měla by představovat dekontextualizovaný zdroj pro spoustu členů v mnoha situacích (van Dijk, 2000:49). Snad také proto je kritika namířená do vlastních řad spíše výjimkou. Tou, která potvrzuje pravidlo, je například odpověď Petra Dzida pro časopis *Můžeš* na obecnou otázku, co jej zajímá a co štve: „...*Štvou mne postižení, kteří si myslí, že se kolem nich musí točit svět, že na vše mají právo, vznášejí stížnosti, kde se dá, i kvůli hloupostem, dělají ostudu ostatním... Nedá se to ale paušalizovat. Mám štěstí, že potkávám lidi, kteří se s osudem perou, nefňukají, pomáhají druhým a šíří kolem sebe pohodu. Takoví mě nabíjejí, s těmi je radost se potkávat.*“¹²⁸

5.5. Cíle, hodnoty a normy

Van Dijkovy kategorie cílů, norem a hodnot slučuji pod jednu kapitolu z několika důvodů. Jednak se samostatné kapitoly věnovaly kategoriím, které lze považovat pro vyložení skupinové ideologie lidí s postižením za stěžejní. Jednak se kategorie cílů, hodnot a norem v mnohém kříží s již diskutovanými kategoriemi: je pochopitelné, že skupina či kategorie lidí, která sama sebe v diskurzu definuje na základě nerovnocenného přístupu k určitým sociálním zdrojům, bude zároveň za svůj cíl považovat získání přístupu k těmto zdrojům. Je rovněž logické, že již samotné konstatování nerovného přístupu k určitým sociálním zdrojům je hodnocením, tedy vyjádřením toho, co skupina považuje za správné či nesprávné. Již z výše definovaných kategorií tedy vyplývá, že jednou ze základních hodnot, které si lidé s postižením cení a jejíž dosažení lze implicitně chápat jako jeden z jejich hlavních cílů, je dosažení rovnocenného postavení ve společnosti. Ideologie lidí s postižením je založena na plném začlenění do majoritní společnosti, které se projevuje rovným přístupem k sociálním zdrojům. Za hlavní předpoklad je přitom považována změna pohledu majority na lidi s postižením, oproštění se od předsudků a stereotypních reprezentací a pozitivní přijetí jejich jinakosti.

5.5.1. Cíle a projekty směřující k jejich dosažení

Abychom se tedy příliš neopakovali, věnujme se cílům prezentovaným v diskurzu pouze okrajově. Stanovené cíle mohou být obecné a vyjadřovat záměr sblížení dvou dosud vzdálených světů: „*Myslím, že festival se po všech stránkách vydařil a Liga měla možnost zase o kousek víc naplnit jeden ze svých cílů: přiblížit život osob s postižením široké*

---

¹²⁸ Můžeš, Ročník 16, č. 1, 2008, s. 17. Rubrika „Portrét“, článek „Štěstí Petra Dzida“.

veřejnosti.¹²⁹ Konkrétněji může jít o vyjádření záměru či přání získat přístup k určitým sociálním zdrojům a tím pádem i do sféry dosud vyhrazené majoritní společnosti. Jedná se především o přístup na veřejná místa odstraněním architektonických bariér či zpřístupněním dopravy. Výčet takovýchto přání vyjadřuje následující povzdech: „*Marná sláva, jedno se zdá být jisté. Dvířka ke snazšímu a důstojnějšímu cestování, ubytování či nakupování si vozičkáři euroklíčem zatím neodemknou.*“¹³⁰

Vznikají také konkrétní projekty usilující o zlepšení situace a života lidí s postižením: „*Program Poradenství a informace brněnské Ligy vozičkářů získal grant na projekt s názvem ‚S Ligou proti diskriminaci‘. ...Cílem projektu je přispět prostřednictvím informovanosti a individuálního poradenství k posílení lidských práv a boji proti diskriminaci. Tyto služby povedou v konečném důsledku ke zvýšení kvality života v komunitě lidí se zdravotním postižením.*“¹³¹ Některé aktivity zaměřené na veřejnost i na městské zastupitele se pak mohou pokoušet stanovené cíle uskutečňovat: „*Odstraňme v pražském metru každý rok jednu bariéru a v roce 2035 bude kompletně bezbariérově přístupné,‘ apeluje na pražskou radnici Erik Čipera ze sdružení Asistence. ...Sdružení zčeřilo loni stojaté vody veřejného mínění výzvou Za MHD přístupnou, v níž přesvědčivě zformulovalo cestu vedoucí ke kýžené bezbariérovosti. Podepsalo ji více než 10 000 lidí. Velká odezva byla jedním z rozhodujících důvodů, na jejichž základě v prosinci magistrát ustavil pracovní skupinu Pro Prahu bezbariérovou.*“¹³²

5.5.2.   *Prezentované hodnoty: dobročinnost, reciprocita, soběstačnost, tělesné postižení jako výzva*

Zaměříme-li se na hodnoty prezentované v časopisech pro lidi s postižením, lze zaznamenat určitou tendenci ke zdůrazňování něčeho, co bychom mohli popsat slovy dobročinnost, vzájemnost, solidarita, či reciprocita. „*Moc si vážím lidí, kteří nedělají věci jen za účelem co možná nejvyššího osobního profitu. Proto jsem moc rád, že mohu pracovat v organizaci, jako je Liga, která se nesnaží na lidech vydělávat, ale naopak jim pomáhat, a to často v hodně složitých životních situacích.*“¹³³ Ředitelka umělecké školy pro handicapované

¹²⁹ Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 3. Rubrika „Stalo se“, článek „Liga za práva vozičkářů, o.s. se zúčastnila festivalu Mezi ploty v Brně“.

¹³⁰ Vozičkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 1. Článek „Cinkot klíčů vyprovodil komunisty. K čemu poslouží euroklíče?“.

¹³¹ Vozičkář, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 11. Rubrika „Liga informuje“, článek „Projekt ‚S Ligou proti diskriminaci‘“.

¹³² Vozičkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 17. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Přes čtyřicet známých osobností už ujistilo vozičkáře v Praze: Jedeme v tom s vámi!“.

¹³³ Vozičkář, Ročník 16, č. 6, 2007, s. 10. Rubrika „Vzdělávání“, článek „Škola je přece místem pro lidskost“.

děti se v rozhovoru svěřuje, jak ji napadlo založit takovouto instituci: „*Odmalička jsem byla vedena k tomu, že pomáhat druhým je přirozené, potřebné a dobré. Takže, pokud je někde třeba mé práce, jsem připravena ji konat.*“¹³⁴ Co jí tato práce dává? „*Radost, poznání, veliké poučení a uspokojení z lidské potřeby a vzájemnosti.*“¹³⁵ Pocity uspokojení ze solidarity a reciproční podstaty pomoci druhým vyjadřuje i ředitelka další školy pro děti s postižením: „*Ale hlavně se moc snažíme vytvořit tu správnou atmosféru. Atmosféru, která nedovolí, aby síla, peníze a omezenost byly víc než solidarita, úcta a radost z pomoci slabším. A tak víme, že jsme našim postiženým žákům nic nedarovali, naopak dostali a dostávajíme od nich každodenní krásný dárek – možnost být lidmi.*“¹³⁶ Tyto hodnoty v textech často zdůrazňují „zasvěcení“, ať už jde o citované ředitelky škol, nebo ředitele agentury ProVás, jež zprostředkovává zaměstnání lidem s postižením. „*Jsem přesvědčen, že vlastně žijeme na útraty vesmíru. Život považuji za nádherný a nezasloužený dar a mám radost z toho, že mohu být s jinými lidmi. Cítím povinnost splácet tenhle dluh, a proto se angažuji ve prospěch druhých.*“¹³⁷ Dobrovolnice působící v organizaci Kontakt bB má pro svou činnost obdobné důvody: „*Altruismus, dobrovolnictví je vždy svým způsobem reciproční záležitostí. Moje ‚služba druhým‘ mě totiž baví, získávám díky ní mnoho kontaktů, znalostí a zkušeností z oblastí, ke kterým bych jinak neměla přístup.*“¹³⁸ Pomoc a dobročinnost však nezmiňují pouze angažovaní „zasvěcení“, solidaritu lze očekávat i mezi „našinci“. To zmiňuje i vozičkářka, která málem uhořela ve svém autě: „*Solidarita vozičkářů, s nimiž se pořád stýkám na různých akcích, byla fakt velká. Když mi posílali esemesky a maily, hrozně mě to povzbuzovalo. I když jsem zpočátku nebyla schopná jim ani odpovědět. Každý se snažil nějak pomoci. Jedna vozičkářka mi dokonce darovala antidekubitní polštář!*“¹³⁹ Autorka článku nazvaného „*Budme aktivní a žijme pro druhé*“ pak nezištnou pomoc a „bytí pro druhé“ vyzdvihuje jako jednu z nejvyšších hodnot a svou promluvu koncipuje jako výzvu čtenářům: „*Vůbec nejdůležitější pak je dělat radost druhým a co nejvíce jim pomáhat. Být někomu prospěšný jen tak, nečekat odměnu. Nezaměřovat se jen na svoje bolístky a soužení, být k druhým otevřený, být tu pro ně – to všechno nás odpoutá od sebestřednosti a pomůže nám překonat krizi.*“¹⁴⁰

¹³⁴ Vozičkář, Ročník 16, č. 6, 2007, s. 15. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Ojedinelá škola v České republice“.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Můžeš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 30. Rubrika „Zaměstnání“, článek „Práce je šance lidsky žít“.

¹³⁷ Vozičkář, Ročník 16, č. 3, 2007, s. 18. Rubrika „Osobnost čísla“, článek „Velice mi záleží na tom, aby lidé s těžkým postižením byli vidět“.

¹³⁸ Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 23. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Dobrovolnictví mě baví“.

¹³⁹ Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 17. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Lidé jsou tak solidární, až mi to vyrazilo dech.“

¹⁴⁰ Vozičkář, Ročník 16, č. 1, 2007, s. 19. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Budme aktivní a žijme pro druhé!“

Vedle nezbytné pomoci je však zároveň kladen důraz na soběstačnost, kterou jsme výše označili společně s Murphym za jednu z kulturně nejvýše ceněných hodnot. „*Ovšem vztah Zdeňky k lidem s postižením je naprosto jednoznačný a přímočarý, upřímně žádné rozdíly mezi lidmi nedělá. Kdo má nějaké zdravotní omezení či postižení, je mu zapotřebí pomoci s tím, v čem mu příroda ubrala, ale ostatní musí už sám. Zdůrazňuje, že nejhorší, co člověk může udělat, je dávat někomu najevo svůj soucit. Zkrátka lidi dělí jen na dobré a špatné, na ty, kteří chtějí žít aktivním životem, a na ty, kteří jen hudrují, ale sami nic nechtějí dělat.*“¹⁴¹ Také další „zasvěcená“ pracující ve stacionáři pro lidi s postižením klade důraz na soběstačnost handicapovaných lidí: „*Chtěli bychom, aby tu vzniklo celoroční bydlení pro zdravotně handicapované mladé lidi. Zatím tu bydlí jen ve všední dny, přes víkend jsou u rodičů. Ale měli by se zcela osamostatnit. Je to velice těžké, ale zároveň důležité nejen pro naše klienty, ale i jejich rodiny. Mýtus některých rodičů, že zdravotně handicapovaní mají být jen v rodině, je podle mého názoru škodlivý. Měli by mít dostatečný prostor, aby dokázali, že dovedou s určitou podporou a pomocí samostatně žít.*“¹⁴² K co největší samostatnosti směřují své „klienty“ také další instituce: „*Často se v Centru sociální rehabilitace setkáváme s dotazy, zda člověk se zdravotním postižením může pracovat. Odpovídáme každému, že je škoda přicházet o možnost finančního přilepšení a také o možnost uplatnit svoje schopnosti a dovednosti v míře, jakou zdravotní stav dovoluje. Že je důležité dostat se takzvaně mezi lidi a dosáhnout pocitu seberealizace.*“¹⁴³

Zároveň autoři v textech hodnotí situaci, ve které se člověk s postižením nachází, jako pozitivní výzvu. Stručně tento postoj vyjadřuje zaměstnanec Ligy vozičkářů ve svém životním mottu: „*Handicap je výzva.*“¹⁴⁴ Podobný názor zastává i jeden ze čtenářů v příspěvku o výstupu na nejvyšší vrchol Španělska. Obrací se na čtenáře, které chce svým výkonem inspirovat a povzbudit: „*Prostřednictvím následující reportáže bych rád ukázal zdravým, ale hlavně ostatním postiženým lidem, že ani velký handicap nemusí být překážkou dokázat mnohé, na první pohled nemožné věci. Člověk přeci nemusí své postižení brát jako nevýhodu, ale naopak jako výzvu k neustálému posouvání svých možností...*“¹⁴⁵ V těchto výpovědích jsme svědky vzájemné solidarity lidí s postižením, kteří se v rámci diskurzu snaží dospět ke smíření s novou situací a vytěžit z ní co možná nejvíce. „*Nevím, jestli bych řekl, že*

¹⁴¹ Vozičkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 12. Rubrika „Liga informuje“, článek „Pomáhat lidem, kteří chtějí žít aktivním životem, má smysl“.

¹⁴² Vozičkář, Ročník 18, č. 1, 2009, s. 17. Rubrika „Osobnost čísla“, článek „Byl to běh na dlouhé trati“.

¹⁴³ Vozičkář, Ročník 17, č. 2, 2008, s. 6. Rubrika „Liga informuje“, článek „Člověk (se zdravotním postižením) a práce“.

¹⁴⁴ Vozičkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 8. Rubrika „Liga informuje“, článek „Bohém v recepci“.

¹⁴⁵ Vozičkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 24. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „O berlích na nejvyšší vrchol Španělska“.

*svoje postižení beru jako výzvu. Beru to prostě tak, jak to je, a žiju dál, jak se dá. Nehledám v postižení to, co nemůžu, ale to, co můžu, a snažím se to využívat, jak nejvíc to jde.*¹⁴⁶ „Nikdy jsem se nesmířil s tím, že jsem dostal obrnu, že jsem zchromnul, a nikdy jsem se nesmířil, že mi spousta věcí nejde, a nesmírím. Ale musel jsem se s tím vyrovnat.“¹⁴⁷ Opět jsme svědky jakési skupinové terapie v rámci diskurzu.

Zároveň lze v textech zaznamenat výpovědi o pozměněném hodnotovém žebříčku. „Člověk má v životě často seřazeny určité priority, ale třeba po těžkém úrazu, když ztratil mobilitu, zjistí, že důležité věci ‚jsou úplně jinde‘, než si dosud myslel. Změnil se váš život po úrazu tímto způsobem? ... Určitě jsem změnil pohled na život. Můžu říct, že dřív jsem bral zdraví jako samozřejmost. Nyní si vážím každého dne a těším se i z maličkostí.“¹⁴⁸ Náhlý či postupný přechod do nové situace života s postižením předpokládá nové přijetí sebe sama, přijetí nové či pozměněné identity. S tím se zřejmě pojí i proměna hodnotového žebříčku, projevující se zejména tím, že život je chápán jako dar. Může tomu tak být především po náhlém úraze, při kterém byl jedinec blízko smrti: „Jsem člověk 4 roky na vozíku, který si zvykl tak, že už nad tím faktem vůbec nepřemýšlí. Jsem šťastný, že jsem dostal ještě šanci tu dál pobejt, a vidět vyrůstat děti a pokud to klapne, tak zestárnout vedle své manželky...“¹⁴⁹

Na mnoha místech je patrné zdůrazňování „prostých“, nemateriálních hodnot. „Věci, na které ostatním v běhu života nezbyvá čas, jsou pro nás velkým bohatstvím, třeba když svítí sluníčko, když se nám povede hezký výlet nebo když se Kubíkovi podaří nakreslit třeba jen malý obrázek.“ Jako hodnota nejvyšší je zdůrazňován život samotný. Příkladem je článek, který píše asistentka o své klientce, nevidomé vozíčkářce: „Radujme se z každé prožité chvíličky, chvílky nebo chvíle jako moje klientka Míša. Vždyť není nic cennějšího než samotný život.“¹⁵⁰ „Žádnou zvláštní vzpruhu do života nepotřebuju. Stačí mně, když mám za sebou zdařilý den a kolem sebe známé a přátele.“¹⁵¹ Tyto promluvy mají mnohdy charakter apelu na čtenáře: „Přátelství mezi lidmi je mnohem víc než cokoli jiného. Peníze nejsou špatná věc, sláva zahřeje, úspěch pozvedne sebevědomí. Ale láska a přátelství jsou to nejcennější, co na

¹⁴⁶ Vozíčkář, Ročník 15, č. 5, 2006, s. 19. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Nehledám v postižení to, co nemůžu, ale to, co můžu, a snažím se to využívat, jak nejvíc to jde“.

¹⁴⁷ Vozíčkář, Ročník 15, č. 4, 2006, s. 22. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Odešel Alfred Jindra“.

¹⁴⁸ Vozíčkář, Ročník 15, č. 5, 2006, s. 19. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Nehledám v postižení to, co nemůžu, ale to, co můžu, a snažím se to využívat, jak nejvíc to jde“.

¹⁴⁹ Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 63. Rubrika „Vztahy – Rozhovor“, článek „Marcel Moravec: Nechci žádné milodary“.

¹⁵⁰ Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 21. Rubrika „Zdravotnictví“, článek „Moje veselá nevidomá vozíčkářka“.

¹⁵¹ Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 18. Rubrika „Osobnost čísla“, článek „Pavla Indrová si cukračinou, studenou kuchyní a zdobným vyřezáváním ovoce plní ‚umělecký sen‘ z mládí“.

*tomto světě máme. Proto si jich važte. Prosím.*¹⁵²

6. ZÁVĚR

Rád bych nyní shrnul poznatky, ke kterým jsem dospěl v této práci zabývající se ideologickou diskurzní analýzou časopisů určených lidem s postižením. Ve své práci jsem se zabýval tím, jakou podobu má skupinová ideologie lidí s tělesným postižením v diskurzu, který je těmito lidem přímo určen a na kterém se mnohdy sami podílejí v roli producentů. Zajímalo mne, jakou podobu má identita, která je lidem s postižením prostřednictvím této ideologie předkládána.

V první části jsem se ovšem věnoval problematice tělesného postižení z antropologického a sociologického hlediska. Domnívám se totiž, že ideologické diskurzní analýze takto specificky zaměřených médií by měl předcházet hlubší vhled do situace lidí s postižením jako takové. Nejprve jsem úžeji vymezil kategorii lidí, kterým se tato práce věnuje, jako kategorii osob, které se z důvodu úrazu či nemoci musí pohybovat s pomocí elektrického či mechanického vozíku. Jako úsporné a vhodné považuji také označení „lidé s postižením“, neboť klade na první místo člověka jako takového a postižení odsunuje do pozadí jako sekundární atribut. Podobně zavedené a v rámci komunity akceptované jsou termíny vozíčkář a handicap.

Podrobněji jsem rozvedl koncept identity, neboť v problematice tělesného postižení hraje významnou roli. Opírám se jednak o pojetí sociologů Bergera a Luckmanna vycházejících ze symbolického interakcionismu. Identita v tomto pojetí vzniká na základě dialektického vztahu mezi jedincem a společností. Upozornil jsem především na úzké propojení konceptu identity s tělesným postižením u antropologa Roberta F. Murphyho, který vážné tělesné postižení ztotožňuje s identitou, neboť se jedná o dominantní charakteristiku, již se musí všechny ostatní role přizpůsobit.

Z hlediska individuálního prožívání jsem upozornil na to, že člověk po úrazu či náhlé nemoci s trvalými následky dosáhne plné identifikace s lidmi s postižením teprve postupně, pokud vůbec. Nově nabyté postižení znamená pro daného člověka nový vztah k lidem, kteří jej mají také. První reakcí bude pravděpodobně popření - zpočátku se s nimi nebude chtít ztotožnit, neboť se nepodobají „normální“ osobě, za kterou se sám považuje. Identifikace

---

¹⁵² Vozíčkář, Ročník 15, č. 4, 2006, s. 22. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Přátelství je víc než cokoli jiného“.

s lidmi s postižením je postupný proces a na konci tohoto přechodu bývá ostré oddělení minulosti na část před vozíkem a část na vozíku.

Za významný také považují přístup sociologa Michaela Olivera, který postižení považuje za především sociální produkt. Nepopírá objektivní individuální potíže handicapovaných lidí, zároveň však zdůrazňuje, že postižení (*disability*) tvoří především sociální bariéry, restrikce a útlak, kterým musí člověk s fyzickou vadou (*impairment*) ve společnosti čelit. Jeho sociální model postižení vychází z premisy, že hlavní příčinou obtíží těchto lidí, mezi které sám patří, je neschopnost společnosti poskytnout jim adekvátní služby, zajistit jejich potřeby a umožnit jim plné společenské přijetí. Postižení pak představuje všechna omezení, kterým musí tito lidé čelit: předsudky, diskriminace, nepřístupnost budov a dopravních prostředků, segregace ve vzdělávání, omezené pracovní možnosti apod.

Upozornil jsem dále na pocit vnitřního rozporu či ambivalence člověka s postižením, který sám sebe pravděpodobně považuje za „normálního“ (jakkoli je normalita pouze iluzorním konstruktem), okolí jej však mnohdy nepovažuje za rovnocenného. Zná měřítko společnosti, ve které žije (například ideál tělesné krásy), a uvědomuje si, v čem ostatní spatřují jeho vadu. Mnoho lidí s postižením se tak ve svém životě potýká s pojetím identity, které je v rozporu s jejich vlastní představou. Jsou terčem negativních a nepřesných atributů a musí čelit mýtům, obavám a nedorozuměním, které s nimi společnost spojuje.

Cesta k rovnocennosti a oslabení předsudků je přitom zdánlivě jednoduchá. Jedním z hlavních předpokladů je zpřístupnit veřejná místa a veřejnou dopravu, odstranit existující architektonické bariéry a nevytvářet nové. Podstatné je odstranění segregace ve vzdělávání, jinými slovy integrace lidí s postižením do jednotného vzdělávacího systému a jejich ekonomická nezávislost. To vše by mělo být součástí obecnější vůle k integraci všech lidí s postižením do společnosti. Nelze přitom popírat jinakost lidí s postižením, měla by však být pozitivně hodnocena a oceňována. Stále více lidí o svém postižení začíná přemýšlet jako o problému sociální spravedlnosti, nikoli jako o individuálním nedostatku. To vede k následné identifikaci s ostatními lidmi s postižením a ke kolektivním akcím. Mnoho z těchto lidí přestává přijímat stigmatizovanou identitu.

Také mediální reprezentace lidí s postižením se v mnohém liší od toho, jak tito lidé chápou sami sebe. Vyobrazují je jako někoho, kým se necítí být – především jako osoby tragické, politováníhodné, ne zcela lidské nebo jsou naopak glorifikováni jako hrdinové a vychvalováni za zcela banální výkony. Postižení je pak prezentováno spíše jako osobní nežli sociální problém. V prostředí českých masových médií se lze s lidmi s postižením pravidelně setkávat v roli producentů či před pomyslnou mediální oponou, je tomu tak ovšem spíše ve

specializovaných pořadech. U nich však nelze předpokládat, že upoutají pozornost neangažované majority, aby mohly nabourávat stereotypní vnímání lidí s postižením.

Předmětem diskurzní analýzy se stala média určená primárně lidem s postižením, především vozíčkářům. Tato média se podobají komunitním s tím rozdílem, že se nezaměřují na lokální problematiku a nepředstavují jednoznačnou opozici vůči globalizačním tendencím mainstreamových médií. Věnují se však tématům týkajícím se určité marginalizované skupiny či kategorie lidí. Lze v nich očekávat posilování vzájemné solidarity či podporu kolektivní identity. Také sociolog Erving Goffman ve své knize *Stigma* zdůrazňuje význam takto zaměřených publikací a periodik pro čtenáře, v němž mohou posilovat a upevňovat pocit skutečnosti jeho skupiny a jeho vazby k ní. Lidé s postižením tak mají k dispozici intelektuálně propracovanou verzi svého pohledu na svět.

Tato média přitom mohou pomoci lidem po úraze či nemoci s trvalými následky při identifikaci s lidmi s postižením, například skrze příběhy popisujícími způsoby, jak lze s novou situací naložit. Mohou být také prostředkem, s jehož pomocí lidé s postižením začnou chápat svůj problém jako sociální a výsledkem mohou být kolektivní akce s cílem dosáhnout větší přístupnosti ve veřejné dopravě nebo bojovat proti negativními mediálnímu obrazu lidí s postižením.

V analytické části jsem se věnoval českým médiím určeným lidem s tělesným postižením. Inspirován Ervingem Goffmanem jsem si kladl otázku, zda lze v časopisech *Vozíčkář*, *Můžeš* a *Vozka* vysledovat určitou skupinově specifickou, intelektuálně propracovanou verzi pohledu na svět. Jinými slovy, zda je na stránkách těchto periodik čtenářům nabízena určitá forma skupinové ideologie a jaké jsou její hlavní znaky. Problém jsem uchopil s pomocí konceptu skupinové ideologie teoretika Teuna A. van Dijka, jenž ideologie nepřisuzuje pouze dominantním složkám společnosti, nýbrž také skupinám ovládaným či marginalizovaným. Základní strukturu každé ideologie podle van Dijka tvoří otázky spojené s kategoriemi členství, činností, cílů, hodnot, postavení a zdrojů každé skupiny. Tato práce se pokusila určit, jakou podobu mají tyto kategorie v rámci skupiny lidí s postižením. Jelikož jsou podle van Dijka pro formulaci ideologií a jejich sociální reprodukci nejvýznamnější diskurzy (definované jako texty a promluvy), zaměřila se práce na hledání zmiňovaných kategorií prostřednictvím analýzy tištěných periodik určených lidem s tělesným postižením. Společně s van Dijkem jsem tento způsob zkoumání označil jako ideologickou diskurzní analýzu. Ukázalo se, že strukturu skupinové ideologie lidí s postižením tvoří především kategorie členství, zdrojů a postavení.

Resume

This diploma thesis stems from the finding of the sociologist Erving Goffman that there are publications devoted to people with certain stigma or handicap which strengthen the readers' feeling of reality of his or her group and of his or her attachment to the group. This paper applies this finding to the Czech printed media devoted to the physically challenged people – namely magazines *Vozíčkář*, *Můžeš* and *Vozka* – and asks the fundamental question: is it possible to trace certain group-specific, intellectually elaborate world view in these magazines? In other words, the aim is to find out firstly, whether these periodicals offer a certain form of group ideology to the readers and secondly, what are its main characteristics. We handle this problem with the aid of the concept of group ideology by the theorist Teun A. van Dijk, who does not attribute ideologies only to the dominant parts of society, but also to the dominated or marginalized groups. According to van Dijk the fundamental structure of each ideology is composed of questions concerning the categories of membership, activities, aims, values, position and resources of each group. This paper attempts to identify these categories within the group of the physically handicapped people. Since according to van Dijk the discourses (defined as texts and utterances) are essential for the formulation and social reproduction of ideologies, this paper focuses on the search for these categories by means of analysis of the printed periodicals devoted to the physically handicapped people. Along with van Dijk we can term this method of analysis “the ideological discourse analysis”. It turns out that the structure of the group ideology of handicapped people consists mainly of the categories of membership, resources and position.

Literatura

- Albrecht, G. L. - Seelman, K. D. - Bury, M. (eds.) (2001): *Handbook of Disability Studies*. Thousand Oaks, Sage.
- Allport, Gordon W. (2004): *O povaze předsudků*. Praha, Prostor.
- Barker, Ch. (2006): *Slovník kulturních studií*. Praha, Portál.
- Bell, Alan - Garrett, Peter (eds.) (1998): *Approaches to Media Discourse*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Berger, Peter L., Luckmann, T. (1999): *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno, CDK.
- Bourdieu, P. (2002): *O televizi*. Brno, Doplněk.
- Bourdieu, P. (1998): *Teorie jednání*. Praha, Karolinum.
- Fairclough, N. (1995): *Media Discourse*. London, Arnold.
- Foucault, M. (2002): *Archeologie vědění*. Praha, Herrmann & synové.
- Giddens, A. (1999): *Sociologie*. Praha, Argo.
- Gill, C. J. (2001): *Divided Understandings. The Social Experience of Disability*. In: Albrecht, G. L. - Seelman, K. D. - Bury, M. (eds.) (2001: 351-369).
- Goffman, E. (2003): *Stigma. Poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Praha, Slon.
- Gwyn, R. (2002): *Communicating Health and Illness*. London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Howe, P. David (2008): *From Inside the Newsroom. Paralympic Media and the 'Production' of Elite Disability*. In: *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 43, No. 2, 2008: 135-150.
- Howley, K. (2005): *Community media: people, places, and communication technologies*. Cambridge UK, New York, Cambridge University Press.
- Jørgensen, M., Phillips, L. (2002): *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Sage Publications.
- Kol. autorů (2002): *Filosofický slovník*. Olomouc, Nakladatelství Olomouc.
- Kraus, J. (2008): *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha, Karolinum.
- McRobbie, A. (2006): *Aktuální témata kulturních studií*. Praha, Portál.
- Mitchell, D. T. – Snyder, S. L. (2001): *Representation and Its Discontents. The Uneasy Home of Disability in Literature and Film*. In: Albrecht, G. L. - Seelman, K. D. - Bury, M. (eds.) (2001: 195-215).

- Murphy, R. F. (2001): *Umlčené tělo*. Praha, Slon.
- Novosad, L. - Švingalová, D. (2002): *Problém tělesnosti u hendikepovaných osob z hlediska filozofie výchovy. Příspěvky k filosofii výchovy v pomáhajících profesích*. Praha, Pedagogická fakulta UK.
- Oliver, M. (1996): *Understanding Disability. From Theory to Practice*. Basingstoke, Macmillan Press.
- Phillips, N., Hardy, C. (2002): *Discourse Analysis. Investigating Processes of Social Construction*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Pickering, M. (2001): *Stereotyping: the politics of representation*. New York, Palgrave.
- Reifová, I. (ed.) (2004): *Slovník mediální komunikace*. Praha, Portál.
- Rejzek, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Leda, Voznice.
- Thompson, J. B. (2004): *Média a modernita*. Praha, Karolinum.
- van Dijk, Teun Adrianus (2000): *Ideology: a multidisciplinary approach*. London, Sage Publications.
- van Dijk, Teun Adrianus (2006): *Ideology and Discourse Analysis*. In: *Journal of Political Ideologies*, Vol. 11, No. 2, 2006: 115-140.
- van Dijk, Teun Adrianus (1995a): *Ideological Discourse Analysis*. In: *New Courant (English Dept, University of Helsinki)*, Vol. 4, 1995: 135-161.
- van Dijk, Teun Adrianus (1995b): *Discourse Analysis as Ideology Analysis*. In: Schäffner, C., Wenden, A. (eds.) (1995: 17-33).
- van Dijk, Teun Adrianus (1998): *Opinions and Ideologies in the Press*. In: Bell, Alan - Garrett, Peter (eds.) (1998: 21-63).

Elektronické zdroje

- Liga vozíčkářů [online], (2010): *Časopis Vozíčkář* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.ligavozic.cz/index.php?akce=246#ocasopise>>.
- Liga vozíčkářů [online], (2010a): *Proč existujeme* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.ligavozic.cz/index.php?akce=10>>.
- Můžeš [online], (2010): *Kontakt* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.muzes.cz/kontakt/>>.
- Vozka [online], (2010): *Vozka, severomoravský magazín pro vozíčkáře* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.vozickari-ostrava.cz/vozka/pagevoz.htm>>.

Helpnet [online], (2010): *O portálu* [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.helpnet.cz/o-portalu>>.

Handisport [online], (2010). Dostupný z WWW <<http://www.handisport.cz/>>.

Česká televize [online], (2003): *Kodex České televize. Zásady naplňování veřejné služby v oblasti televizního vysílání.* [cit. 2009-06-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct/kodex/obr/kodex.pdf>>.

Internetová jazyková příručka [online], (2010): *Podstatná jména zakončená na –ák* [cit. 2010-08-07]. Dostupný z WWW: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=741>>.

Seznam citovaných článků

Můžeš, Ročník 15, č. 1, 2007, s. 34. Rubrika „Ohlasy“, článek „Na koho myslí České dráhy?“.

Můžeš, Ročník 15, č. 3, 2007, s. 29. Rubrika „Na vlně ČR 2“, článek „Co na sebe do mikrofonu pan Pišný neprozradil“.

Můžeš, Ročník 15, č. 5, 2007, s. 13. Rubrika „Internet“, článek „Pokus o tři portréty“.

Můžeš, Ročník 15, č. 6, 2007, s. 25. Rubrika „Kultura“, článek „Kurz negativního myšlení“.

Můžeš, Ročník 15, č. 6, 2007, s. 21. Rubrika „Mýty a předsudky“, článek „Neobyčejné příběhy o obyčejných věcech“.

Můžeš, Ročník 16, č. 1, 2008, s. 35. Rubrika „Poradna“, článek „Odpovídáme na vaše dotazy“.

Můžeš, Ročník 16, č. 1, 2008, s. 37. Rubrika „Dopisy“.

Můžeš, Ročník 16, č. 1, 2008, s. 17. Rubrika „Portrét“, článek „Šťestí Petra Dzida“.

Můžeš, Ročník 16, č. 2, 2008, s. 19. Rubrika „Sport“, článek „Neznámý úhel pohledu“.

Můžeš, Ročník 16, č. 2, 2008, s. 28. Rubrika „Názor“, článek „Zastavení u Mgr. Tomáše Cíkrta“.

Můžeš, Ročník 16, č. 4, 2008, s. 13. Rubrika „Naše téma“, článek „Vzpomínky na budoucnost 2“.

Můžeš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 8. Rubrika „Dobré zprávy“, článek „Za MHD přístupnou!“.

Můžeš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 12. Rubrika „Zaměstnání“, článek „Práce je šance lidsky žít“.

Můžeš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 8. Rubrika „Dobré zprávy“, článek „Studijní program pro handicapované“.

Můžeš, Ročník 16, č. 5, 2008, s. 12. Rubrika „Zaměstnání“, článek „Práce je šance lidsky žít“.

Můžeš, Ročník 16, č. 6, 2008, s. 20. Rubrika „Osobnost Můžeš“, článek „Vždycky něco můžeš aneb jak v pravou chvíli nakopnout“.

Můžeš, Ročník 16, č. 6, 2008, s. 36. Rubrika „Dopisy“, článek „Pište nám, odpovíme“.

Vozíčkář, Ročník 15, č. 4, 2006, s. 20. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Sdružení Rytmus pomohlo Petrovi najít práci“.

Vozíčkář, Ročník 15, č. 4, 2006, s. 2. Rubrika „Stalo se“, článek „Promoce prvního těžce tělesně postiženého absolventa FEI – VŠB – TUO“.

Vozíčkář, Ročník 15, č. 5, 2006, s. 15. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „U Hurtů mobil nevypínají...“

Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 3. Rubrika „Stalo se“, článek „Vzpomínka na Zdenku Hanákovou“.

Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 21. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Někdo je na cestě“.

Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 31. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „České dráhy prý vozíčkářům pomáhají – ale já zažila něco úplně jiného!“.

Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 28. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Už se s námi počítá“.

Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 10. Rubrika „Liga informuje“, článek „Euroklíč ano, ALE...“.

Vozíčkář, Ročník 16, č. 4, 2007, s. 31. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Reakce na článek o dvou Honzech“.

Vozíčkář, Ročník 16, č. 5, 2007, s. 20. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Severomoravský Vozka rozdává informace, rady i zábavu po celé republice“.

Vozíčkář, Ročník 16, č. 6, 2007, s. 17 – 18. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Před sebou neutečeš“.

Vozíčkář, Ročník 17, č. 1, 2008, s. 12. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Národní rada osob se zdravotním postižením podá ústavní stížnost proti plošnému zavedení poplatků ve zdravotnictví“.

Vozíčkář, Ročník 17, č. 1, 2008, s. 18. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Jízda rychlovlakem byla fajn, až na nějaké ty zmatky“.

Vozičkář, Ročník 17, č. 2, 2008, s. 18. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Jak i vozičkář může zdolat zříceninu hradu Košumberk“.

Vozičkář, Ročník 17, č. 4, 2008, s. 15. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Novinky na železnici“.

Vozičkář, Ročník 17, č. 4, 2008, s. 18. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Handicap poradna na ČVUT v Praze má dveře dokořán“.

Vozičkář, Ročník 17, č. 4, 2008, s. 25. Rubrika „Kultura“, článek „Jak uletět ze skafandru“.

Vozičkář, Ročník 17, č. 5, 2008, s. 22. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „S integrací táhněte – víte kam“.

Vozičkář, Ročník 17, č. 6, 2008, s. 24 - 25. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Jak jsem jel na výlet aneb Za co vděčím pražskému dopravnímu podniku“.

Vozičkář, Ročník 17, č. 6, 2008, s. 20. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Vozičkáři šířili důležitou výzvu v bariérových stanicích metra“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 1, 2009, s. 2. Rubrika „Stalo se“, článek „Národní rada usiluje o jednotné podmínky pro cestování po zemích Unie“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 10. Rubrika „Liga informuje“, článek „Aktualizace publikace Nápadník 2008“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 17. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Lidé jsou tak solidární, až mi to vyrazilo dech“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 22. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Na vozíku a s důchodem do školy? A proč?“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 10. Rubrika „Liga informuje“, článek „Průbojná žena, která našla svůj poklad“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 2, 2009, s. 22. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Kde vlastně začíná integrace?“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 31. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Terčin splněný sen“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 19. Rubrika „Zdravotnictví, pomůcky“, článek „Hledání životní rovnováhy po úrazu“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 3, 2009, s. 12. Rubrika „Liga informuje“, článek „Chopit se šance ... a už ji nepustit“.

Vozičkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 20. Rubrika „Napsali jste nám“, článek „Rozloučení s prázdninami v Kleti“.

Vozíčkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 17. Rubrika „Názory, postřehy“, článek „Projížďka nad zlato“.

Vozíčkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 21. Rubrika „Kultura“, článek „Dušan“.

Vozíčkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 10. Rubrika „Zdravotnictví, pomůcky“, článek „Píle a výkon jsou nezbytností pro dosažení úspěchu“.

Vozíčkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 11. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Regionální vlaky jsou k vozíčkářům stále vstřícnější, rychlíky pojedou nadále ve starých kolejích“.

Vozíčkář, Ročník 18, č. 4, 2009, s. 13. Rubrika „Rozhovory, reportáže“, článek „Budoucí architekti v Praze poznávají skutečnou bezbariérovost díky vozíčkářům a zrakově postiženým lidem“.

Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 6. Rubrika „Zpravodajství“, článek „Ministryní dáma na vozíku“.

Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 40. Rubrika „Sport“, článek „Plavci SK Kontakt Ostrava na Tanečnici. Dokázali jsme, že bariéra je jen slovo“.

Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 16. Rubrika „Doprava“, článek „Přístupnost nádraží z hlediska zdravotně postižených“.

Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 9. Rubrika „Zpravodajství“, článek „Že prý nesmějí natočit vozíčkáři pivo“.

Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 65. Rubrika „Ze života“, článek „Víte, co je GBS? Já to také nevěděl, říká Vojtěch Sivák, učitel Jedličkova ústavu“.

Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 38. Rubrika „Kultura“, článek „Mosty 2008: oceňování silných příběhů“.

Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 39. Rubrika „Kultura“, článek „Koncert, WC a osobní strážkyně“.

Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 61. Rubrika „Vztahy“ článek „Jak se stále vyrovnávám s tělesným postižením“.

Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 34. Rubrika „Kultura“, článek „Představujeme nakladatelství UMÚN“.

Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 63. Rubrika „Vztahy – Rozhovor“, článek „Marcel Moravec: Nechci žádné milodary“.

Vozka, Ročník 11, č. 4, 2008, s. 21. Rubrika „Zdravotnictví“, článek „Moje veselá nevidomá vozíčkářka“.